

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

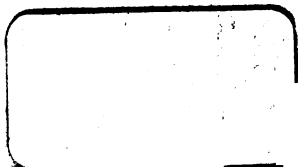
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

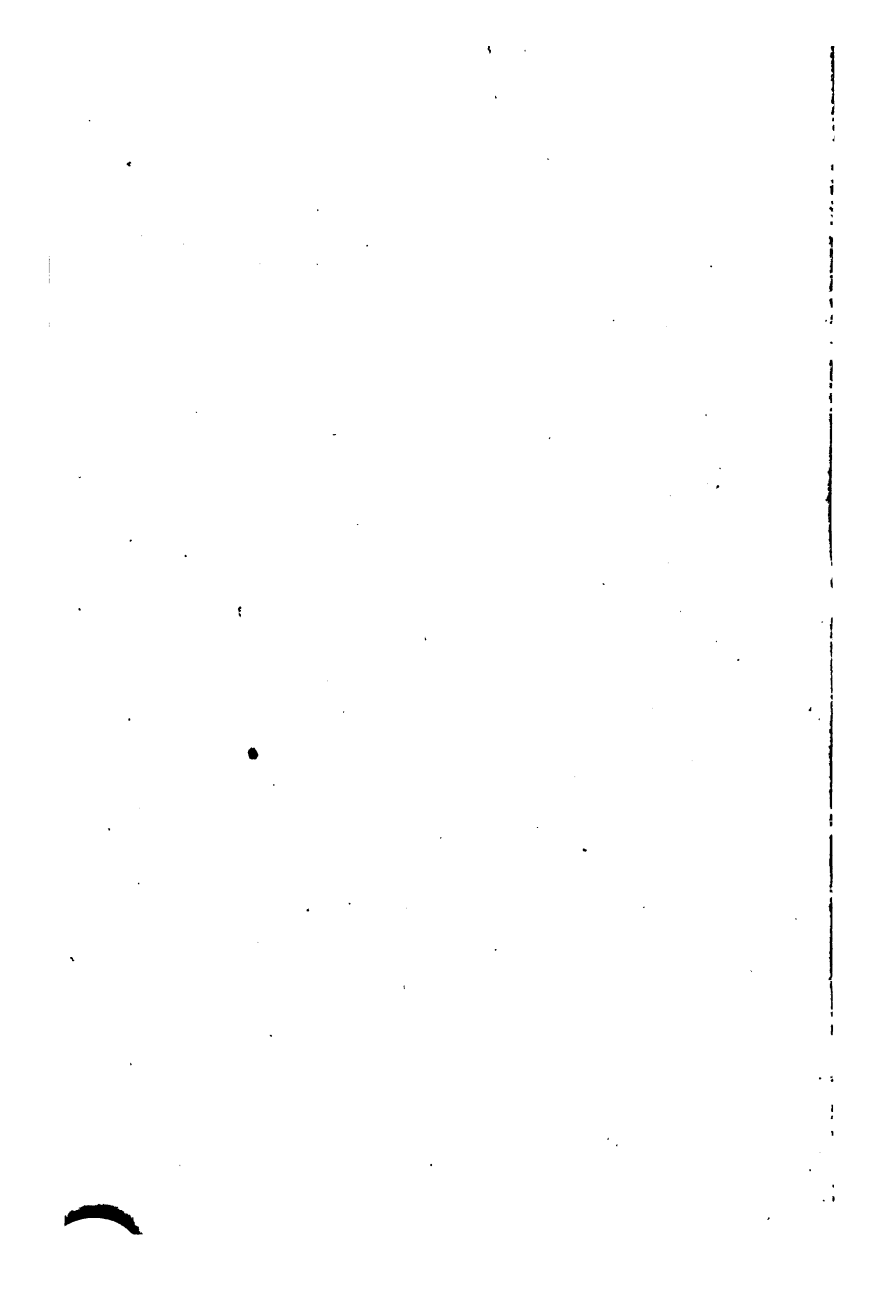

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԱԳԱՅԵԱՆՆԻ

Կարգաթիվ

123

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԱՊԱՆԵԱՆԻ

Կարգաթիվ 123

ՇԱՐ ՀԱՅ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF MODERN ART
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

485

Ե Ա Ր

Հայաստան, Ա

Հ Ա Յ Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ց

224 p.

Գ Ր Ե Ց

Ա Ր Ր Ա Հ Ա Մ Յ . Ա Յ Վ Ա Ջ Յ Ա Ն

Հարգելի

Գ Ր Ա Դ Ա Ր Ա Ն
Գ Ր Ի Գ Ո Ր Ա Փ Ա Ջ Ե Ա Ն Ի
Կ. Գ Ո Ր Ի Ծ ա ղ զ ա ղ ի և <u>123</u>

Յ Պ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Գ. Գ Ա Ն Ե Տ Ա Տ Ե Լ Ե Ա Ն

Սուրբան Համամ հաստեի, քիւ 14.

1893

GRAD

EREKI

601

Buhr

GRAD
EREN
601
01/29/98

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Մինչդեռ Հայ աշխարհիկ մասենագրութեան նիւղերն հետզհետէ կ'ընդարձակուին եւ կասարելագործելու ջանքեր կը լինին, ազգային կենսագրական կարեւոր նիւղն ոչ այնչափ հետաքննելի նիւթ մը նկատուած է ի Տանկահայս :

Քանի՞ ազգ. կենսագրութիւն ունիմք այսօր՝ լրբիւ եւ առանձինն հրատարակուած :

Զմիւռնիոյ Մետրովպեան վարժարանի՝ նախկին վերասեսուչ՝ Ռուբէն Անդրէաս Յ. Փափազեան բազմադիւն վարժապետին, եւ անզուգական բարեբար՝ Պէզնեան Յարութիւն Ամիրայի կենսագրութիւնները կան, գորս գրած եւ առանձինն հրատարակած է յոյժ ողբացեալ Ստեփան էֆ. Պերն Փափազեան :

Միրզայեան Մանուկ Պէյին վարուց պալատութիւնը պատրաստած են Մսեր Մագիստրոս եւ Հ. Ղեւոնդ Վ. Յովնանեան : Առաջինը հրատարակած է Փարոսի մէջ, Երկրորդն՝ 1852 ին ՚ի Վիէննա, Մանուկ Պէյին կենդանագրովը :

Նոյնպէս, առաջնակարգ մասենագիր Մետրովպ Քաղիադեանցի կենսագրութիւնը կայ գրուած եւ ՚ի լոյս ընծայուած ՚ի Տ. Յովնանէս Աւագ-Քահանայէ Մկրեան :

Քո՛ղ պարբերական հանդէսներու եւ յազրութեան մէջ խիստ ցանցառ տեսնուած օրուան դէմքերու քանի մը ուրուագրութիւններն եւ ծրագրուածները, գրուած եւ հրատարակուած կան քանի մը

սասնեակ ժամանակակից դէմքեր , յօրինեալ Մ . Մամուրեանէ՝ Հ. Նամակասնիի մէջ , 'ի Յ . Պարոնեանէ՝ եռապրակ Ազգային-Ջոջերու մէջ , 'ի Տօֆ . Մ . Իւրիւնեանէ՝ պարբերական մանրատետրերու մէջ :

Ասոնցմէ զաս՝ ոչի՛նչ :

Սակայն 'ի Ռուսահայս՝ այսպէս չէ՛ :

Անդ ազգային կենսագրական մասն՝ կրթական կամ դասական յասուկ նիւզ համարուած եւ զամ քան զգամ մեակուելու եւ տարածուելու վրայ է .

Աղաբէկեան Մարկոս էՖէնսիի հրատարակած *Կռունկի* մէջ Մ . Տէր Ազարեանցի *Մի քանի խօսք*՝ Արքովեան Քանափեոցի եռչասուրի մասին , ցարդ ոչ նուազ տալուորութիւն բողած է ընթերցողաց վրայ :

Օտարասահման կենսագրութեանց մէջ յիշատակութեան արժանի են Նոր-Ջուղայու Առաջնորդ՝ Բէզնագարեան Քաղէոս Արեւիկսկոպոսին կենսագրութիւնը , աշխատասիրեալ 'ի Պ . Յարութիւն Ք . Տէր Յովհաննեանց Նոր-Ջուղայեցւոյ , 1863 ին , եւ Ներսէս Ծ . Աւետարակեցի Հայրապետին կենսագրութիւնը՝ հեղինակեալ 'ի Պասկանեանց Գաբրիէլ Աւագ Քահանայէ :

Ոչ նուազ հետաքրքրական են 'ի Ռուդոլֆ Պ . Յովն . Տէր Աբրահամեանին վիմասիպ պատկերներով հրատարակած Յովսէփ 'Ի . Երկայնաբազուկ Արղուրեանցին , Այվազովսի Գաբրիէլ Արեւիկսկոպոսին , Սեփաննոս Նազարեանցի , Միխայէլ Նալպանդեանցի , Մազիսոսոս Մսերեանի համառօտ կենսագրութիւններն , որոց առաջինն՝ յասուկ մատենկաւ , եւ

միւսներն՝ իւր սեպնական սպարանէն ելած գեղասիպ Օրացոյցներուն մէջ :

Մոսկուայի պատկերազարդ *Փարոսին* եւ Պ. Սիմէօն Գուլամիրեանցի հրատարակած *Արաֆս* անուն պատկերազարդ հանդիսին մէջ՝ ծանօթ աճանաւորութեանց կենսագրութիւններ տեսնուեցան, ինչպէս *Աղբիւր եւ Տարազ* երկուորեակ հանդիսիցիսմբազութեան կողմանէ՝ ՚ի լոյս ընծայուած առանձին յսւելուածոց մէջ յերեւան եկած են՝ յաւերժայիբասակ Պետրոս Շանեանցի, վիպագիր Մերենցի, եւ այլ մի քանի ազգայնաց պատկերներն եւ կենսագրութիւնները :

Յիշատակելի են աստ՝ *Մուրճի* մէջ Պ. Քարամեանի գրած Պերն Պոսեանցի, Գէորգ Չմեկեանի եւ բասերագիր Գաբրիէլ Սունդուկեանցի հակիրճ նկարագիրներն, ինչպէս նաեւ *Փորձ* գրական հանդիսին եւ *Արձագանցի* մէջ այլ եւ այլ կարեւոր ազգայնոց կենսագրականները :

Սոյն փորձն ըրած է Պ. Տիւրեան՝ Վիէննացւոց *Հանդես Ամսօրեային* մէջ, կենսագրելով Յ. Մելիք Յակոբեանը, դերասան Էֆեանը եւ այլ ծանօթ դէմքեր. նոյնհանդիսին մէջ տեսնուած են Տիւրքեանց գերդասանի նահապետաց եւ այլոց կենսագրութիւններն եւ պատկերները :

Կենսագրութիւնք՝ երբ միակողմանի չգրուին եւ աննախապաշարեալ պատրասուին, ոչ միայն օգտակար կը լինին չափահաս ընթերցողաց համար, այլ եւ հրահանգիչ ու շահեկան դաս մը կը լինին նորածիլ մանկութեան :

Մարդկային յուսարձաններուն եւ կատարուած

Յորէլեաններուն շեշեալ յիշատակն եւ փայլուն ցոյցերն այնչափ խոր եւ կրթիչ ազդեցութիւն չեն գործեր, որչափ կենդանի ոճով գրուած կեանքի պատկերներ, նզգրապատում նկարագիրներն՝ որ մարդկութեան արտերուն վերայ կը ձգեն իրենց դիւքիչ զմայլումն եւ անջինջ դրոսն :

Իցի՛ւ թէ մեր կենսագիրներն ալ զայս էական կէտն նկատողութեան առնելով, տրամադրուէին կենսագրել իննեւտասներորդ դարու ծանուցեալ ազգային դէմքերն, ինչպէս են, Փէտրմալնեան Գրիգոր մեծանուն պատուելին, Եաղուպ եւ Շնորհ Ամիրայֆ, Տ. Օհան Քահանայ Վանանդեցի, Գէորգ պատուելի Պալատեցի, Տասեան Յովհաննէս Պէլ, Հ. Միխայէլ Չամչեան, Հ. Արսէն Բագրատունի, Եղուարդ Եպիսկոպոս Հիւրմիւզեան, Յարութիւն Վարդապետ Ալամդարեանց, բժշկապետ Գէորգ Հախվերդեանց, Քանախեռցի Աղասին, մանկավարժ Առաքել Բահաթրեան, Աղաթօն Գրիգոր, Գ. Վահրամ, Ռուսիսեան, Մեծն Ապրօ-Չէլէպի, *Մուռ-ճիտ* Խաչատուր վարժապետ, « Հրաւագործ » ը. Յովհաննէս Եզեկեան, Նիկողայոս Մ. Զօրայեան, Եասախնի Մարգար, Պապիկ-Այվազ, Վարդան-Փառա, Յակոբ Պատրիարք Նալեան, Պետրոս Ղափանցի, Միխայէլ Արեւիսկոպոս Սալանքեան, Յակոբ Շահան-Զրրապետ, Ճէզայիրեան Մկրտիչ Ամիրայ, Սաֆայեան եւ Ումէթիկ պատկերահանք, Դուրեան, Տոբէթօր Քեաքիպեան, Աղամեան, Սրբուհի Մայրապետ, Յիզիգա-Պօղոս, Տէրոյեանց, Խարթալի Տէր Նշան, Շահնազարեան Կարապետ Վարդապետ, Քիթապնի-Մարգար, Մինէնի-Անդրանիկ, Յակոբ Պարոնեան,

Յովսէփ Մուրատեանց . Պօղոս Պէյ Յուսուֆեան , Պալեան հարազատ՝ Նիկողոս եւ Յակոբ , Երածրեսապէս Գաբրիէլ Երանեան , Թօփուզեան Յակօբ Յպիսկոպոս Լմայ , Փիրղալէմեան Ղեւոնդ Վարդապէս , Վարժապետեան Ներսէս Պատրարք , Իժովֆ-Յարութիւն , Հայր Սիպիլեան , Հայր Տէրվիլեան , Մկրտիչ Էմինեան , Մկրտիչ Սանասարեան , Ղազարոսեան Քրիստոսուր , Գազազեան Յակոբ փաւա , Չամչեան Յովհաննէս Էֆէնսի , եւ այլ ծանօթ ազգային՝ իրենց արեւանկարներով . գրէին եւ հրատարակէին նաեւ Ներսէս Շնորհալոյ (1) , Ս . Սահակայ , Ս . Մեսրոպայ , Մ . Խորենացոյ , Փարպեցոյ , Եղիշէի , Նարեկացոյ , Տաւուշեցոյ , Սարկաւազ-վարդապետին , Լամբրոնացոյն , Յովհան Մանդակունոյ , Գր . Մազիսրոսի , Անանիա Շիրակացոյ , Անանիա Սանահնեցոյ , Անանիա Նարեկացոյ , Մխիթար Հերացոյ , Մխիթար-Գօշի , Յովհան Ռոսնեցոյ , Գրիգոր Տաթեւացոյ , Ասողկան եւ այլ նախնի գրողաց եւ Հարց կենսագրութիւններն , ծանօթացնելով ժողովրդեան սոյն նուիրական անձնաւորութեանց կեանքն , նկարագիրն եւ երկասիրութիւններն , միշտ օգտուելով նախնի մատենագրաց կարելոր եւ եզական հեղինակութիւններէն :

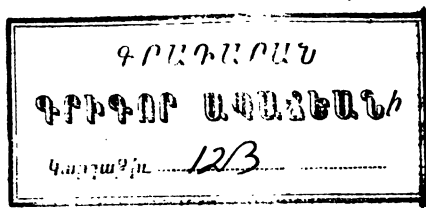
Կենսագրութիւնն՝ եթէ սահուն ռոնով , յարակից մանրավէպերով , հետաքրքրեալ ծանօթութիւններով , նշգրիտ պատկերով , գեղեցիկ սպագրութեամբ ,

(1) Թէեւ Շնորհալոյ՝ շնորհալի կեանքն հրատարակուած է արդէն ՚ի Վենետիկ 1873 թուականին «Շնորհալի եւ Պարագայ իւր» անուամբ , երկասիրութիւն՝ Հ . Ղեւոնդ Մ . Ալիւսեան Մխիթարեան վարդապետի .

լաւ բոլորով , աժան գնով պատրաստուած լինին , հա-
փափելով կ'ընթեռնու ժողովուրդն , եւ կ'օգտուի
յանհունս :

Տարաբաղդաբար , 'ի մեզ կարելուր եւ ժողովը-
դական հանչուած ազգայնոց կեանքն , անցելոյն
մէջ՝ մեծ մասամբ անյայտութեան մասնուած են , եւ
այս մասին ինչ որ գիտեմք , աւանդական է : Իսկ
ներկայիս մէջ ծանօթ ազգայնոց կեանց մասին՝
ընդհանուր անտարբերութիւն կը տեսնուի :

Սկսիմք ուրեմն մեր առաջադրած *Կենսագրու-
թեանց Շարք*՝ իւրաքանչիւր անձի ծննդեան բուա-
կանի կարգաւ :

Ա.

Գ Է Ո Ր Գ Պ Ա Յ Ո Ւ Ե Լ Ի Պ Ա Լ Ա Տ Ե Յ Ի

Ի Պալատ ծնած եւ ապրած, բայց ամէնուրեք բարեհամբաւեալ Պաղատեցի Տէր-Յովհաննէսեան Գէորգ պատուելի Իպրիկ կենսագիրն ընել, կարծեմ ըստինքեան բաւականին գնահատելի ծառայութիւն եւ միանգամայն դժուարին գործ մը կրնայ համարուիլ բանիւսաց ընթերցողին համար, մանաւանդ այնպիսի ժամանակի մը մէջ, յորում Գէորգ-Իպրի զափեանէն մի գարու մօտ ժամանակ՝ կամ շուրջ 80 տարիներ անցած են, եւ մեք կը փորձեմք անգիր աւանդութիւններէ եւ դուզնագիւտ ձերանօրներու վկայութիւններէ օգտուիլ գլխաւորապէս, մնացեալ մասն՝ մեծաոճն Պալատեցւոյն թողած գնահատելի երկասիրութիւններէն ամբողջացնելով:

Այս առթիւ չեմք վարանիր յայտնել մեր ուրախութիւնը Գէորգ-Իպրի անունն եւ կեանքի պատկերները վերջերս բանասէր եւ հետաքնին ազգայնաց ասումնասիրութեան առարկայ դարձած լինելուն համար, նա մանաւանդ՝ մէկէ աւելի զայն կենսագրելու ձեռնարկողաց մէջ գովելի մրցում մը տեսնելով, — ընդ որս են բանասէր Արտ. Տ. Յովհաննէս Խաչակիք Աւագ Քահանայ Մկրեան, հրնասէր վեմ. Յակոբ Էֆէնտի Տրվիթեան, գրակրկիտ Տոքթ. Թորգոմեան, բանաստեղծ Միհրան Յովհաննէսեան, զաւելտագիր Հաճեան Յակոբ Էֆէնտի եւ այլք — ո՛չ նուազ մխիթարութիւն կրզգայ սոյն տո-

զերու ուրուագրողն, իբրեւ տրուպն կենսագրաց Գէորգ-Դպիր:

Իցիւ թէ, Պալատեցւոյն կեանքն ուսումնասիրել աշխատողներուն ամէնքն ալ իրենց մթերած եւ ամբարածը ժամ յառաջ հրատարակէին, որով օր մը զիրար լրացնելով՝ թերեւս ամբողջ կենսագրութիւնն յառաջ դար այդ հատընտիր գիտուն մեծ անձնաւորութեան; ի փառս Հայ մատենագրութեան վերջին դարուն:

Գէորգ-Դպիր՝ որդի է բնիկ Բաբերդցի Զրկիր-Դաւիթի եղբայր՝ Պալատու եկեղեցւոյ Աւագերէց Տէր-Յովհաննէս քահանային, որ 18րդ. դարուն նըշանաւոր քահանայներէն մին համբաւուած եւ 1770ի միջոցներն վախճանած է:

Գէորգ-Դպիր ծնած է 1737 ին: Իւր նախակրթանքն Տէր-Հօրմէն առած, բայց ընդածին սրամտութեամբը, ընդունակութեամբը եւ անխոնջ տըքնութեամբը յաջողած է ուսանիլ տասնի մօտ լեզուներ, հիմնաւոր կերպիւ: Քաջահնչիւն կը կարդար հին եւ նոր Յունարէնն եւ Եբրայեցերէնը: Այս պատճառաւ Յունաց Պատրիարքներն, Սինօզական Եպիսկոպոսներն, Հրէից Խախամապետներն եւ այլք կը յարգէին զինքն եւ միշտ կը տեսնուէին հետը:

Սա իւր ժամանակին նշանաւոր հայկաբանը, յաջողակ տրամաբանը, ուղղափառ կրօնագէտը, բազմահմուտ պատմաբանը, քաջավարժ քերթողը, ներկուռ գրագէտը, յոգնալեզուեան թարգմանիչը եւ այլն եղած է:

Այո՛, Գէորգ-Դպիր՝ սքանչելագիր հայկաբան լի-

նելով հանդերձ, քաջ գիտէր Տաճկերէն, Պարսկերէն, Արաբերէն, Եբրայերէն, Հելլենարէն, Լատիներէն եւ այլ լեզուներ, որոց ի նմոյ՝ պարբերաբար հրատարակած է պատմական եւ այլ կարեւոր գործեր ինքնուրոյն եւ թարգմանական :

Տիւզեան Յակոբ Զէլէպի⁽¹⁾ որ Պէզճեան Ամիրայի օրով ազգային դորժոց մէջ կարեւոր ծառայութիւններ մատուցած է, Պալատեցւոյն իբրեւ մօտէն ծանօթ հրատարակած է հետեւեալ գնահատիչ տողերն, որ ըստ ինքեան հրապարակային պերճախօս վկայութիւն են Գէորգ-Իպրի անյիճելի արժանեացը մասին :

«Պարտք սիրահամբոյր դնի մեզ արդարեւ, մերս շնորհակալու խնամոտ ըղձից բերումն ընձեռել 'ի յիշատակ առնս արժանայարգ, որոյ 'ի ծաղկափթիթ աիոց մինչ յալիս ծերութեան՝ անխոնջ վաստակեալ 'ի ճգունս ուսումնասիրութեան, գիտնականաց արդեամբք ունէր ժառանգեալ զյարգ, եւ 'ի համազգեաց համարումն եւ պատիւ : Տեղեակ բազմասուն լեզուաց, Յունականին, Եբրայերէնին, Պարսկակա-

(1) Գըյիշուի Քէ՝ սոյն Տիւզեան Յակոբ Զէլէպի : Եագրճը Օսեպն Պօզոս աղայի հետ Պէզճեան Ամիրային ներկայանալով, մատուցած են յՅէօի Գուլէ 1834ին կառուցեալ Ս. Փրկչի Հիւանդանոցին բանալին, որոյ պաշտօնական բացման հանդէսը չը կրցաւ վայելել անզուգական հիմնադիր-Ամիրայն :

Տիւզեան Յակոբ Զէլէպի, իբրեւ մտերիմս Պէզճեանի շահ հոգ կը յանէր, որ նոյն շինութեան այլ եւ այլ մասանց նկատմամբ Հիմնադրին բողոքներն ճշդիւ գործադրուին : Յակոբ Զէլէպի Տիւզեան վախճանած է 1847 օգոստամսոյ մէջ :

նին, Արարացւոյն, Լատինականին, եւ Հայկաւրածոին
գրաւարական ուսանան, սրտեռանդն նուիրեալ գաւ-
ւաւքս իւր եւ գիշերս ողջոյն յագուա իւր ազին, 'ի
Թարգմանութիւնս, 'ի պատմականս եւ յայլս շահու-
ւէտս եւ իմաստայից գրուածս, գեղեցիկս ճտեալոց
աչքս պանծալի գիւր ազն, ժառանգութիւն անմա-
հական Թողեալ առ համադգէս դիւրն քրտանց բազ-
մազէմ եւ անգին վաստակս :

Գէորգ-Դպիր՝ այսչափ վկայեալ արժանիք ունե-
նալով հանգերձ, շատ խոնարհ մարդ էր : Հիմակ-
ուան նոր գրադէաններուն պէս յաւակնատ եւ յանձ-
նապատասան չէր : Ահաւասիկ անոր խոնարհամտա-
թեան մի ապացոյցն :

Օր մը՝ Պատուելին, հօրեգորք Թառան՝ Տիրացո-
ւ-Դաւիթին կը հարցնէ թէ, « Բնչպէս ըրիր կարգա-
լըդ » :

Դաւիթ՝ պոանց վարանելու, կը յայտնէ թէ՝
« Զուպ-Զուր ըրի գրքերս, կարդալս լմնցուցի » :

Սոյն վճռական պատասխանին վրայ չըզարմանար
Պատուելին, այլ կը յաւելու թէ՝ — « Երանի քեզի,
Դաւիթ, որ շուտով լրմնցուցեր ես. ընդհակառակն՝
ես այսչափ կը կարդամ, կը կարդամ, այս տարիքիս
մէջ, դարձեալ չեմ լրմնցուցած, տակաւին ծայրն եմ
ծրարոց, դուն ինչպէս ըրիր, լրմնցուցիր » :

— Հոգին իջաւ, Պէնստէկոստէ չեղաւ մի, կը
պատասխանէ Դաւիթ :

* * *

Ամուրի էր Գէորգ-Դպիր : Զուգեց ամուսնանալ,
այլ սակայն պարկեշտ եւ առաքինի կեանք մը կ'ան-
ցընէր : Ինքը գեղեցիկ մարդ մըն էր, երկայն եւ

փառաւոր ճերմակ մօրուք մը աւնէր, եւ մէկ խօսքով, անվեզար-վարդապետ մըն էր, ինչպէս ի Ռուսաստանյայ՝ նոյն ախարդասով կը յորջորջուէր Հիւսիսափույջի խմբագիր՝ Ստեփաննոս Նաղարեանց :

Ի վերայ այսր ամենայնի, Գէորգ-Գպիր՝ ժամանակին ճգնաւորը լինելով հանդերձ, ճերմակեղէնը մաքուր ձիւնի պէս, հանդերձեղէնը ամիրայական էր, Զոջերուն յատկացեալ ամենէն ազնուադոյն հագուստներով կը զարդարուէր միշտ : Իւր գլուխը Մուկ-Պէրէթի Բաբ-ի կը դնէր, որոյ արժէքը 500 զուբուշ էր յայնժամ : Հագած էնթարին՝ Կէլմեշ Բաբ-իան, կոպած գօտին՝ Քիլիֆիլիս-Է-Կոյ-շալ, ձմեռները վրայէն կ'առնուր՝ Ալլո-Ֆ-չա-ի-յե երկայնատուան սամոյր մուշտակ, կրկնօցը՝ չուխա ղինիշ, կոշիկներն՝ Մուլմ-իշ Տե-Նի Բադու-ն, ինչպէս ամառները կը հագնէր՝ Գաղապիոյ ասուեայ վերաբլու (ճիւղի) եւ սոյն կերպասէն շաբլը, Թեյնան մուշտակ, եւ այլն :

Գէորգ-Գպիր կ'ապրէր իւր գրչովն եւ դասատուութեամբ :

Պալատու Տէր-Մելքոն Քահանայի որդին՝ Տէր Պաղտասար Քահանայն (1), իւր մէկ փրեքի բարե-

(1) Ինչպէս ուրիշ առթիւ ալ պիտի գրեմք, Պալատու Տէր-Մելքոն՝ երկու քահանայ զաւակ ունէր, Տէր-Պաղտասար եւ Տէր-Սեպիան, նոյն թաղի Եկեղեցւոյ քահանայք :

Առաջինը, այսինքն, Տէր-Պաղտասարը՝ Պատրարքարանի ճիւղը սօսնծնած եւ լաւ մշակած էր, երկրորդը՝ Տէր-Սեպիան՝ մշակած էր Պառավարուծեան հետ յարաբերութիւնը :

Տէր-Պաղտասար քահանայն՝ 1837ին Ազգ. Հիւանդանոցին Տեսուչն էր Նազքք անուամբ, եւ իբրեւ ազգային Վարչական մարմնոյ, եւ ի մասնաւորի Հիւանդանոցի վերին ճես

կամին պատմած է թէ, ինքն՝ աշխարհական եղած ժամանակ, ամէն երեքշաբթի օրեր՝ մեծ թղթի ծրար մը ի Ղալաթիա Մեղրոս Խանը Վենետիկացոց կը տանէր եւ անոնցմէ ալ չըսէ մը անուով կը բերէր ի Պալատ եւ Գէորգ-Իպրին կը յանձնէր :

Վաստի որի Եւրոպական եզերքը՝ ի Գուրուչէշմէ, ուր մեր Ամիրայից ունանց ամարանոցները կը գրտնուէին, գիւղին ծովեզերեայ մի ապարանին մէջ

չուծեան անդամակիցներն էին իրեն հետեւեալ Ամիրայները՝ ճանիկ Ամիրայ՝ Արհեստագետ սեղանաւորաց (Սարաֆար Քէթիսիւսօսը) .

Յովհաննէս Ամիրայ, Բինկեանցի՝ սեղանաւոր-
կարագետ Ամիրայ, Ազնաւուրեան, սեղանաւոր-

Միքայէլ Ամիրայ Փիշմիշեան, սեղանաւոր .

Յովհաննէս Ամիրայ Անսօսեան, սեղանաւոր-

Մարտիրոս Ամիրայ Սարայեան, սեղանաւոր .

Յարուծիւն Ամիրայ Երկանեան, սեղանաւոր .

Պաղտասար Ամիրայ Գասպրեան, սեղանաւոր .

Մահեստի Աւարել Ամիրայ Պօղոսեան, սեղանաւոր .

Նոյնպէս, Տէր Պաղտասար 1847ին Հոգեւոր Ժողովոյ անդամ էր, ընկերակից ունենալով իրեն այն ժամանակի հետեւեալ երեւելի քահանայներն .

Տ. Դաւուտ Աւագ քահանայ Սրժագիւղի .

Տ. Յովհաննէս Աւագ քահանայ Ս. Խաչ եկեղեցոյ Իւսկիւսարու .

Տ. Գէորգ Աւագ քահանայ Արծրունի Խոսգիւղի .

Տ. Պաղտասար Աւագ քահանայ Ս. Գաւրագետ եկեղեցոյ Իւսկիւսարու .

Տ. Զնարտիւս Աւագ քահանայ Բիրայի .

Տ. Գրիգոր Աւագ քահանայ ՊէշիկՊաշու .

Տ. Յարուծիւն Աւագ քահանայ Ղալաթիոյ .

Տ. Գրիգոր Աւագ քահանայ Սամաթիոյ :

— որ յետոյ Քիւրճիխանլեան Ամիրային կողմանէ գնուած է — Յոյն երեւելի գերդաստաններէն Ուլահ-Պուղտանի Պէյը կը բընակէր, որոյ Քարու-Քհնեասին էր Ստեֆանաքի Յունազգին՝ յԱռնավուտ-Գիւղը Ուլահ-Պուղտան Պէյին դրացին էր Ուզուն Յարութիւն Ամիրան, պապն մեր գիտցած Երկանեանին:

Պէյը՝ դրացի Ամիրային այցելութիւն մը կուտայ օրին մէկը: Աստի եւ անտի խօսքերէ վերջը, յիշեալըն կը գովէ եւ կը փառաբանէ զԳէորգ-Պատուելին եւ կը հարցնէ թէ, «Արդեօք մերին Հօճա-Գէորգը չէք ճանչնար, որ պայաղատացս Յունարէն եւ Տաճկերէն կը դասախօսէ:»

Յարութիւն Ամիրայն՝ յապուշ կրթած, «ո՛չ, չեմ ճանչնար այդպիսի Հօճա մը, լեզուագէտ Պատուելի մը մեր ազգին մէջ», կը պատասխանէ:

Յոյնն՝ ալ զարմանքը չպատրուակելով, կ'ըսէ թէ՝ «Ի՞նչպէս անծանօթ կը մնայ Ձեզ այդպիսի մեծատաղանդ եւ հազուագիւտ Հայ Պատուելի մը», եւ կը յաւելու. «Ես Յունազգի լինելով հանգերձ, Գէորգ-Հօճային յանձնած եւ վստահացած եմ զաւակացս Հելլեներէնի բարձրագոյն դասերը՝ այդ անձ՝ ո՛չ միայն իմ ազգիս մէջ գտնուող էլէնիքս գիտցողներէն աւելի քաջ Յունագէտ մըն է, այլ եւ Արաբերէնի, Եբրայերէնի, Պարսկերէնի, Իտալերէնի, Հատիներէնի մէջ հաւասար քաջալաւ է, եւ կրնամ ըսել, իրեն չափ լեզուագէտ չը գտնուիր Յոյն եւ Հայ ազգին մէջ. ահա՛ այս պատճառաւ՝ շատ գիշերներ, Գէորգ-Հօճան քովս կ'առնուամ, կը նստեցնեմ, խօսեցնել տալով եւ խորհրդակցելով իւր արտայայտած գաղափարներէն, կարծիքներէն, զրական հրմ-

տութենէն եւ քաղաքակրթական բարեմասնութիւններէն յանհունս կ'օգտիմ : Եւ զարմանք կը յայտնէ՝ թէ այսպիսի օժտեալ գրագէտ մը , հանճարեղ լեզուագէտ մը՝ իւր ազգակիցքն ինչպէս չեն ճանչցած եւ գնահատած :

Այս եւ ասոր նման հարց-պատասխաններէ վերջը, Յարութիւն Ամիրայն կ'որոշէ՝ որ օր մը յատուկ եւ փառաւոր սեղանով պատուէ զյիշեալ Գէորգ Պատուելին , հրաւիրելով միանգամայն ժամանակակից ազգային Ամիրայներուն մեծամասնութիւնը :

Սրախճանաց եւ հացկերոյթի պատրաստութիւնք կը լինին եւ որոշեալ օրն կը համախմբուին Ուզուն-Յարութիւն Ամիրային բնակարանն ի Գուրուչէյմէ . Եղիազարեան Նիկողոս եւ Ստեփան Ամիրայք, Ազնաւուրեան Գասպար Ամիրայն , Հաճի-Չէլէպի Յովհաննէս Ամիրայն, Զրոնեան Մուրատ աղայն, Պապան Յովհաննէս եւ Կարսուպետ աղայք, Քափտան-փաշայը Յովհաննէս Ամիրայն՝ որոյ սեղանաւորական սենեակը ի Վալիտէ-Սան , իսկ տանը վարժապետն էր Տէր Գէորգ Աւագ Քահանայ Արծրունի , Սեղբոս Սարաֆ , Փափաղեան մահտեսի Սիմէօն Տէր Մովսէսեան , Սահակ Ամիրայն եւ իւր եղբայրն , եւ այլք :

Ասոնք ամէնքը՝ առաջադրեալ ժամուն՝ կանուխէն հասած են հանդիսատունը , սակայն Գէորգ Պատուելին տակաւին չ'երեւիր : Ժամադրութիւնը անցած է , եւ Ամիրայներէն անհամբեր մը՝ Սեղբոս Սարաֆ՝ դիտել կուտայ հանդիսականաց եւ կը դան-

գատի թէ՛ « Պէ՛ աղբերտանք, այդ դալիք մարդը քանի հազար +ե+եյի տէր մարդ է, որ այսչափ ճղակրտոր կ'ելլէք կոր, այսչափ ժամանակ՝ պարապ տեղը ծոմ ծարաւ կը սպասենք կոր, ո՞վ է այդ մարդը տեսնենք » :

Ուրիշ Ամիրայ մը՝ կէս-արձագանգ լինելով առաջնոյն, կը տրանջայ թէ՛ « Կարժապետի մը համար կ'արժէ՞ որ սպասեն Ամիրայները՝ Ազգին Մեծ-Ազայները » :

Հիւրընկալ Յարութիւն Ամիրայն կը պատասխանէ հարցառէրներուն թէ՛ « Արդարեւ սպասուած հիւրերնիս ոսկիով հարուստ մէկը չէ, սակայն քան զամէն գանձ յարգի է, մտքովն եւ արժանեօքը՝ գերազանց հարուստ մըն է, եւ մեր գիտնական կարծուած թողոր սիրացուներն՝ ծախու կ'առնու այս Պատուելին » :

Եւ անձ սոյն միջոցին՝ Գէորգ-Դպիր կը ժամանէ անդ, եւ կը տեսնուի Ամիրայից ակումբին հետ, որք կը գնահատեն թէ՛ Պատուելին իրօք մինչեւ ցայն վայր տեսնուած սովորական մահկանացու պատուելիներէն չ'էր, այլ Ամիրայներէն աւելի շէ՛ տարադներով զարդարուած պատուաւոր անձնաւորութիւն մը :

Որախճանաց հանդէսը կը կատարուի, ամենայն փառաւորութեամբ, եւ Գէորգ-Դպիր՝ ժամանակակից Ամիրայներն եւ Ջոջերն անձամբ ճանչնալու եւ անոնց հետ մտերմանալու պատենը կ'ունենայ այս առթիւ :

* * *

Գորուչէչմէի ամիրայական սեզանը եւ խրախ-

ճանաց հանդէսը կը լսեն Խասգիւղի Ամիրայք եւ իսկոյն ի Պալատ մարդ ղրկելով՝ գԳէորդ-Գպիր ի Խասգիւղ կը կոչեն եւ կարգաւ իրենց տուները կը հրաւիրեն, սկսեալ Պալզարանցի Յարութիւն Ամիրայէն՝ (Սուրբֆլաբ Քեհեաւ), Մարգար Ամիրայն, Կէլկէլեան մահտեսի Պօղոս Ամիրայն, մահտեսի Մինաս Ամիրայն, Տակէս Ամիրայն, Արփիարեան Մկրտիչ Ամիրայն, Քարաքենեայ մահտեսի Աբրահամ Ամիրայն, Չերազեան մահտեսի Գասպար Ամիրայն, եւ այսպէս, իւրաքանչիւրին ընակարանը՝ 10ական կամ 5ական օրեր կը հիւրընկալուի, եւ երկու ամսոյ չափ ՚ի Խասգիւղ հիւր կը մնայ, արժանավայել կերպիւ մեծարուելով:

Ամիրայք՝ Պատուելոյն հետ սերտիւ կը մտերմանան, եւ կարծեաց փոխանակութիւններ կ'ընեն այլ եւ այլ խնդրոց մասին. եզրակացութեան գալու մօտ Ամիրայներէն մին կ'ըսէ .

— Ճանրմ Պատուելի աղայ, քեզի աղաչանք մը պիտի ընեմք, չէ չը պիտի ըսես, եւ մեզի կտարես :

— Ի՞նչ է այդ, կը պատասխանէ Պատուելին :

— Խասգիւղի մէջ մեծ վարժարան մը (քարձրագոյն ըսել կ'ուզէր) պիտի հիմնեմք, կանոնադիրը Դուք պիտի չինէք, եւ վարժարանին պատասխան ստու Տընօրէնը եւ առաջին դասատուն Դուք պիտի ըլլաք :

Եւ այս պատեհիւ մինչեւ իսկ կը փորձուին հարցնել իրեն թէ՛ ի՞նչ ամսականաւ կ'ընդունի առաջարկուած պաշտօնը եւ գո՛հ կը մնայ:

Գէորդ-Գպիր առ այս կը լակոնարանէ թէ՛ «Անհնարին բան է այդ. թէեւ խորհուրդնիդ գեղեցիկ է, բայց չ'ըլլայ որ Ձեր նոր ճանչցած Պատուելին

(իրեն համար կ'ըսէր) այդ բարձրագոյն հաստատութեան մէջ պաշտօն յանձնէք: Անիկայ կարօտ մարդ չ'է, վարժապետութեան Բուհոս մարդ չ'է: Այս է ձենէ՛ Պալատցի Պատուելիին առաջին եւ վերջին խնդրած վարձքը ։

Եւ այսպէս, ջուրը կ'իյնայ Խաղիւղցի Ամիրայներուն նոյն ժամանակ բարձրագոյն վարժարան մը հաստատելու համար երկնած ծրագիրը:

Իսկ Գէորդ-Դպիր, երկամեայ բայակայութենէ եւ հիւրընկալութենէ կը վերադառնայ ի Պալատ:

Տէր-Մելքոն (1) կը լսէ Պատուելիին գալուստը,

(1) Պալատը Տէր Մելքոն Աւագ Քահանայն՝ ոչ միայն թաղին Ամիրայից եւ մանուկուպէս՝ Խորասանճեան Յովհաննէս Ամիրային ջանքերէն եւ Խասգիւղի բոլոր Ամիրայից սիրելին էր, այլ եւ նոյն ժամանակի Ազգին մէջ գնուող բոլոր գրագէտներն զինքը կը յարգէին եւ կը սիրէին, զի բաւականին գրոց աշակերտ այ էր: Ժամանակակից պատմութիւն մը գրած է Տէր Մելքոն, որ կը պատմականէ երեմիա-Ջէլէպիի մի կարեւոր ոտանաւոր գրուածը:

Տէր Մելքոն՝ ՚ի Պալատ Քիւրճիս-փողոցը կը բնակէր, եւ իւր տունն՝ նահապետական կազմութիւն մը ունէր, ինքն՝ եւ իւր զաւակներն՝ Տէր Սեփան եւ Տէր Պապասաւր, եւ թոռն՝ Տէր Մեսրոպ՝ զաւակներով եւ թոռներով, ամէնքն ալ Քահանայ էին, եւ պատկառանք կ'ազդէին թաղեցի ամէն ազգի ժողովրդեան:

Պաղճէ-գաբուլի համրածանօթ ջրավաճառ-լրագրավաճառ Խորիոռուռնի Պօղոս աղան պատանեկութեան աստն՝ Մասնէոս Պարիարքի յանձնարարութեամբ եւղոկիայէն ՚ի Պոլիս գալով, ուսում առնելու համար՝ Տէր-Մելքոն Քահանային տունը զրկուած եւ անդ բաւական ժամանակ մնացած եւ քիչ շատ քան ուսած է: Կը պատմէ Պօղոս աղան Սէ՛ Տէր Մելքոն երբ վախճանեցաւ, անոր ունեցած բազմաթիւ ծեռագիրներէն եւ ռպագրեալ գրքերէն շատը՝ նոյն իսկ մահուան օրն՝ Եւզ-յի տրուեցաւ:

իսկոյն քաշէ եկաշի կը փութայ Գէորգ-Դպիրն , եւ կը հարցասիրէ թէ՛ — Ո՞ւր էիր, Պատուելի՛ :

Պատուելին սրախօսութեամբ կը պատասխանէ .

— Խասգիւղ-ցի (ծի) էի , դարձեալ եկայ՝ Պալատ-լու (լու) եղայ :

* * *

Արժան է յիշել թէ՛ Գէորգ-Դպիր՝ Տ . Յովհաննու Պատրիարքութեան ժամանակ , 1810ին 'ի Մայր-Եկեղեցւոյ յեկեղեցականաց եւ յաշխարհականաց խառն՝ հնգիցս գումարեալ ժողովոց մէջ , ուր Հայ կաթողիկոս միութեան խնդիրն առաջին անգամ մը շակուած եւ ծեծուած է , ներկայ գտնուած է պաշտօնապէս , ընկեր ունենալով 'ի վարժապետաց՝ Տէր Մեսրոպ Քահանայն(1) Մայր-Եկեղեցւոյ , Փէշտրմալ-ճեան Գրիգոր Պատուելին , Խաչատուր եւ Յարութիւն վարժապետներն եւ այլ տասն եւ ութ անձինք :

Սոյն ժողովոյն մէջ յուզուած վիճաքանութեանց խնդրաճառ դրուած է՝ Հաւատոյ Հանգանակն Նիկիական :

Ասկից զատ , « Ի Հօրէ բղխի եւ յորդուոյ ելանէ » դաւանութեան վարդապետութիւնը պաշտպանած է Գէորգ-Դպիր ընդդէմ կաթողիկոսաց :

Մերոզուրիւնն նիւթ ընտրելով , Գէորգ-Դպիրն՝ կրօնական տետրակ մըն ալ յօրինած լինելը լսած եմ Խասգիւղի Նահապետէն՝ Արժ . Արծրունի Տ . Գէորգ Աւագ Քահանայէն :

(1) Բնիկ Կարնեցի է , եւ այս Տէր Յարութիւնեան Տէր Մեսրոպ Քահանայն՝ գրաբար լեզուաւ Քերականութիւն մը յօրինած եւ 1826 ին հրատարակած է 'ի Կ . Պոլիս , յ'ՕրՊագիւղ , 'ի սպարանի Պօղոսի Արապեան :

* *

Հիմայ սկսիմք Պալատեցի Պատուելոյն գրական գործունէութեան թուումն մասանցն ընել :

Լեզուագէտ Դպրապետը՝ 1778ին Պարսկերենէ 'ի Հայ թարգմանած էր «ի ղուարճութիւն ընթերցասիրաց», Մեծագին եւ պատուական Ականց, եւ այլոց պէսպէս հանճական եւ կենդանական քաղցն, նաեւ եօթանց հրահալելեաց, եւ զանազան ազնուագոյն իրաց Գիրքը, որ 1779ին տպուած է Յօհաննիսեան Պօղոսի գործարանին մէջ, հրամանաւ Սրբազան Պատրիարքի մեծի քաղաքի՝ Տեառն Յօհաննու Աստուածիմաստ Վարդապետի :

Մեծայարգ Թարգմանիչը՝ գրքին սկիզբը կոկիկ Յառաջաբանութիւն մը գրած է, յորում Պարսիկ Հեղինակն, Որդին Հիւսէյն Դոսեան, 28 տողերու մէջ բացատրած է թէ իրեն ժամանակակից Շահը ինչպէս հրամայեր է սոյն գրքին յօրինումն եւ պատրաստութիւնը, եւ գրքին վերջը՝ 239 երեսէն սկսեալ մինչեւ 304 երեսը, հանդերձ մեկնութեամբ՝ բառից ոմանց հաւաքումն եւ սոյն մատենի մէջ գտնուող նշանաւոր իրաց եւ բառից ցանկը զետեղած է :

* *

Վերոյիշեալ տպագրեալ թարգմանութենէն զատ, Պարսկահայ Բառագրքին Հեղինակին կողմանէ գրուած Յառաջաբանին մէջ կարդացած էի թէ Հայոց ՌՄԽԴ (= 1795) թուականին, Գէորգ-Դպիր՝ աշալուրջ հայեցողութեամբ աշխատած է գրել նաեւ Շահի մոտն Պարսիկ բանաստեղծին Բառագրքին Հայերէն մեկնութիւնը :

Նոյնպէս եւ ասոր յարած է՝ Շահիթի հեղինակին աշխատասիրութեան նմանօրինակ նորոգ յօրինեալ մատենի մը Հայերէն թարգմանութիւնը :

Եւ յետոյ, Հակոբ անուն մէկու մը՝ Հիֆթիթ 850 թուականին Տաճկերէն ոտանաւոր յօրինած հարուստ մի բառագիրքն եւս ի Հայ հանած, եւ այսպէս՝ եռահատուած բառամատենն մը կազմած է :

Մեծանուն Գէորգ-Դպրին սոյն 600 երեսներէ բաղկացեալ ինքնագիր հատորը տեսած եմ, իմ ազնիւ բարեկամներէս՝ Մեծ . Արծրունի Յովհաննէսէֆ . ի քով :

Սոյն ստուարահատորն՝ ինչպէս ըսի, քանի մը տեսակ գրական գործ կը պարունակէ :

Առաջին մասին դրանը, կամ երեսին վրայ գրուած է մեծ տառերով

Ա.Վ. (1)

Թարգմանօրէն մեկնութիւն Տաղաչափական բառարանին այնորիկ, որ կոչի

Շահիթի

Ի լոյս ածեալ աշխատութեամբ Գէորգայ ուրումն մեականուն դպրի .

Ի մայրաքաղաքն Կոստանդինուպոլիս :

Ընդ հովանեաւ Տանարի Սրբոյ Հրեցակապետին Միքայէլի

որ ի Պարսն :

Յամի Տեառն 1795 . Մայիսի 8 .

Ի վայելումն բառազննին վերժանողաց Հայոց :

(1) Բնագրին մէջ այս գլխագիր երկատին վրայ պատկեր (Ը) ըսուած նշանը կար, որով «Ա.Վ.» պիտի կարդայունի՝ Աստուծով :

Այս առթիւ նախարանած է Գէորգ-Դպիր, իբրեւ Յառաջարանութիւն ինչ, հետեւեալ ծանօթութիւնսնսերը Շահէօթի հեղինակի մասին .

« Հեղինակն պիտանական գրքուկիս այսորիկ, որ կոչի Թեօհֆէի Շահէօթի, էր 'ի գաւառէն Մեհնէշէ, ի գիւղաքաղաքէն Մուշայի, որդի արն ուրուք՝ որ կոչիւր Խէօօթի, որ 'ի մանկութենէ դեզերեալ 'ի վարժս ուսման, եւ եղեալ հմուտ 'ի գիտութեան լեզուին Պարսկական, շարադրեաց զգիրս զայս բառական. մեկնելով զսոյն սրչափ մարթ էր բառիք Թուրքական լեզուին, եւ ուրեք ուրեք առ 'ի չգոյ՛ համապատասխան բառի 'ի Թուրքական բարբառի, վարեցաւ Արաբիական ձայնիւ . եւ սակս զիւրընկալ լինելոյ բառիցն ի միտս ընթերցողաց, յօրինեաց ըզսոյն գիրս ոտանաւոր տաղաչափութեամբ, լինել նրմանակ ոտանաւոր գրոցն Թեօհֆէի Հեօօթի կոչեցելոյ, որով ինքն վարժեալ էր 'ի մանկութեան իւրում, բաժանելով զսա ի պրակս կամ 'ի գլուխս 27, ըստ պէս պէս յանկաւորութեան եւ վանկաչափութեան, որոց վերջին հատուածն գոլով կարի իմն երկար՝ կոչեաց զնոյն Պահէի Դավէլ, այսինքն պրակ երկայնս :

« Եւ աշխատասիրեալ աւարտեաց զսոյն գիրս 'ի Թուականի Հիօթեթին 921, 'ի ժամանակս Թագաւորութեան Սուլթան Սէլիմին առաջնոյ, որդւոյ Սուլթան Պայէգիտի, եւ Թոռինն Տաթիհ Սուլթան Մեհմէտի . եւ վասն օգտակար եւ շահաւէտ գոլոյ սորին՝ յօրէ անտի եւ այսր յարգ եւ պատիւ գտեալ առ Թուրքս, բազում արդիւնս գործեաց եւ գործէ :

« Եւ որպէս ոք՝ որ զտունկ ինչ պտղատու մեծա-

պէս հող տարեալ գարմանէ եւ խնամէ, զի եւս քան զեւս պողարերեալ արդիւնս գործեսցէ, սոյնպէս եւ յոլովք 'ի գրադիտացն Թուրքաց հետզհետէ 'ի բացատրութիւն սորին՝ մեկնական գիրս յօրինեցին, եւ պարզաբանութեամբ շքեղազարդեալ, առաւել եւս հանդիսացուցին :

« Արդ՝ եւ ես Գէորգ անունն չնչին Կոստանդնուպոլսեցի, հայեցեալ ի շահ օգտութեան մատենիս այսորիկ, յանձն առի աշխատութիւն, եւ գրեցի զմեկնութիւն սորա զրոշմեալ ի քարտի հայ տառագծութեամբ, ուր նախ զՊարսիցն եղեալ, ապա զՀայոցն, յետոյ զԹուրքացն, եւ հուսկ յետոյ զԱրապացն, որով եղեւ սա գիրք բառից, լեզուաց եւ բարբառոց քառից . եւ այս ամենայն 'ի վայելս ուսումնասէր անձանց ազգիս, ի թուականին Հայոց ՌՄԽԴ :

« Ի թագաւորեալ քաղաքն Կոստանդնուպոլիս, ի տեղուոյ անդ որ կոչի Պալատ, ընդ հովանեաւ Եկեղեցւոյ Սրբոյն Միքայէլի, երկնայնոյն Պետի : »

Շահնիշի գրքի մասն՝ բռնած է յիշեալ ստուարահատորի 325 երեսներն :

Երկրորդ մասն՝ երեք երեսներ պարապ թողուելէ յետոյ՝ սկսած է 329 երեսէն, հետեւեալ խորագրով .

« Դարձեալ հաւաքումն պարսկական բառից, մեկնեալ Հայ եւ Թուրքական բառիւք : »

Սակայն նախ քան զբառագիրս, յառաջաբանութիւն մըն ալ աստ գրած է, զոր արժան կը համարիմ նոյնութեամբ յառաջ բերել .

« Եւ քանզի տեղեկութիւն բառից բանալի է բոլոր գիտութեանց, յայն սակս որ փափաքի եւ տեն-

չայ ուսման, պարտ է նմա ունել զծանօթութիւն նշանակութեան բառից: Վասն զի թէ՛ ուսանիլ իցէ, եւ թէ՛ ուսուցանել, ո՛չ յաջողի այն ումք՝ առանց գիտելոյ նորա զնշանակութիւնս բառից, որ է հաստատուն հիմն ուսման, յորոյ վերայ կառուցեալ կերտին շինուածք՝ հոգեկան եւ մարմնական գիտութեանց:

Արդ՝ զայս ամենայն գիտելով հեղինակն գործոյս Հովոյ անուն, յօրինեալ շարահրեաց զայս գիրս մեկնութեան բառից ոտանաւոր չափմամբ ըստ պէս պէս վերջաւորութեան զանազան վանկից եւ տառից. բովանդակեալ զնոսին ի գլուխս 24. եւ զետեղեալ ի սմին մատենի գյոլովութիւն Պարսկական բառից, մեկնեաց զնոսին թուրքական լեզուաւ. յորում մինչեւ ի գլուխն իննեւտասաներորդ՝ շարակարգեաց մի միայն գյոզնախուռն գումարութիւնս անուանց, եւ այլոց մասանց բանի, բաց ի բայէ: Եւ անտի մինչեւ ի գլուխն 23, զխմբաւորութիւնս բայից: Եւ ապա ՚ի 24 երրորդում գլխի կարգեաց բանս ինչ ուսանելիս ըստ ոճոյ քերականութեան խրատու: Խօսելով ՚ի նմա զձեւակերպութենէ զիմաց անցելոյ ամանակին բայից, եւ զկազմութենէ հրամայական եղանակին, նաեւ ապառնի եւ ներկայ եւ անկատար ամանակաց: Եւ զընդունելութեանց կրաւորականաց եւ կրաւորակերպ չէզոքականաց, այլ եւ ներգործականաց եւ ներգործակերպ չէզոքականաց եւ զանուանց բայածականաց, եւ զբայից անցողականաց: Նաեւ զհոլովակերտ նախադրութեանց եւ զվերջաւորութեանց ածանցականաց, եւ գյոզնականակերտ մասնկանց, անուանց. եւ եւս՝ զբաղադրական մասն-

կանց, որք զնեն յառաջս բայից, եւ զլծորդութեանց
բայից, թէ էականաց եւ թէ արտակայականաց, եւ
աւարտեաց զոյն ի թուականի Հիշելի 850 :

«Եւ զայս ամենայն աշխատութիւն վասն այն
էառնա յանձն, զի համբակքն գուն գործելով 'ի բե-
րան առեալ սերտեցեն զտողս ոտանաւորացն այ-
նոցիկ, եւ այնպէս ամբարեալ մթերեսցեն զնշանա-
կութիւն Պարսկական բառիցն 'ի միտս իւրեանց, եւ
յուշի կայեալ տպաւորեցեն զնոսա իբր բեւեռապինդ
սեւեռմամբ . եւ 'ի դէպ ժամանակի պիտոյից' ի մտաց
իւրեանց իբրեւ ի շտեմարանէ իմեքէ հանեալ՝ առա-
տութեամբ ի գործ ածիցեն ի շարադրելն բանս ինչ :
Նաեւ հասու լիցին յընթերցանութիւնս այլ եւ այլ
գրոց՝ զիտաւորութեան մտաց բանին : Ուստի եւ
ինքն իսկ ասէ ի Պարսիկ լեզու յառաջաբանութեան
իւրում ոտանաւոր չափմամբ, թէ՛

Հէրբի իյնրա՝ եա՛ս կիյրեա սը սիլեօ .

Տը անէմ էնեթ պի մանէս միււսիլեօ :

«Արդ՝ ընթերցեալ զմատեանս զայս, կարի իմն
ախորժելի թուեցաւ ինձ վայելուչ կարգաւորութիւն
բազմահոյլ բառից սորին, եւ կամեցեալ յեղուլ զոյն
'ի Հայ բան, սկիզբն արարի գրել, եւ յաւարտ հա-
սուցեալ կատարեցի օգնականութեամբն Աստուծոյ,
մի միայն զբառս մատենին ըստ կարգի քաղեալ, եւ
ո՛չ զոտանաւորացն փոյթ ինչ արարեալ :

«Ես Գէորդ Հնչին ծառայ Կենարար Փրկչին մե-
րոյ Քրիստոսի, որդի Տեառն Յոհաննու Քահանայի
'ի Տէր հանգուցելոյ, 'ի թագաւորեալ քաղաքին Բիւ-
ղանդիոնի, ընդ հովանեաւ Տաճարի Եկեղեցւոյ Սըր-
բոյն Միքայէլի մեծի Հրեշտակապետի, որ 'ի թա-

դին Պալատի . եւ այս պատահեաց 'ի թուականին
Հայոց ՌՄԽԴ . յՕգոստոսի 24 : »

Թերեւս Պարսկահայ բառագրքին նախագիծը լինի
սոյն առձեռն հաւաքածոյն , որ 24 զուլիներու բաժ-
նուած , այբ ու բէճի կարգաւ դասաւորուած չէ ,
այլ կարծես կարգ մը հեղինակներու գրուածոց եւ
զանազան գրքերէ քաղեալ բառերու ժողովածոյ մըն է ,
ուրոյն ուրոյն կազմեալ , այլ դո՛ւրո՛ւ վիճակի մէջ
թողուած , եւ կ'երեւի թէ՛ յետոյ սոյն նախագաղա-
փարէն դասակարգուած եւ կազմակերպուած է տը-
պագրեալ Պարսկահայ Բառագիրքը :

Հաւաքոյթը բաւական կ'ընդարձակի մինչեւ 567րդ
երեսը , ուր յաջորդն՝ ԳԼՈՒՅ ԻԴ , կը սկսի Պարսկա-
հայ լեզուի քերականական կազմութեան եւ ձեւա-
կերպութեան վերաբերող կանոններով , եւ ի վերջոյ՝
Պարսիկ լեզուի մասին առ ուսանողս ուղղեալ մե-
տատան ստղ խրատ մը , եւ վերջ :

Երանի թէ ազնուասիրտ եւ վեհանձն Արծրունի
Յովհաննէս էֆէնտին , Գէորգ-Դպրի գէթ սոյն մնա-
ցորդ գրական գոհարն ⁽¹⁾ ձեռքէ չըհաննելու համար ,

(1) Իսկագիրն՝ յիշեալ Յովհաննէս էֆէնտիի Հանգ. հօրը՝
Տէր Յակոբեան Սեփան Աղայի սեփականութիւնն եղած է
մեծագուժաւ աւնելիրի մը փոխարէն :

Ինչպէս ժամանակակցաց յայտնի է , մեր Ազգին մէջ՝ նոյն
առեւնները համբաւաւոր Տաճկաբաններ եղած են , ինչպէս
Խօրասանճեան Պեթրոս Ափրայ , Աշնանեան Պօղոս Ափրայ ,
Պուրուստո գեան Յակոբ Աղայ , նոյնպէս եւ Տէր-Յակոբեան
Սեփան Աղայ (Արծրունի) , որ իւր Հայերէնը՝ էջմիածնայ
միաբան Շահրիարցի Շահխաթունեանց Յովհաննէս Արքե-
պիսկոպոսէն ուսած է , որ ունի գրած երկհատուր՝ Ստարա-

ի յիշատակ իւր պապուն՝ Խազգիւղի Ս. Ստեփաննոս եկեղեցւոյն նշանաւոր Աւագերէց Տէր Յակոբ Աւագ Քահանային , բնիկ Տփխիսեցի լինելուն համար Կիւրճի մականուանեալ — որ գրեթէ բոլոր ժամանակակից Ամիրաներուն Տաներէցն եւ սիրելին եղած է , եւ որ ծերունագարդ Արծրունի Տ. Գէորգ Աւագ Քահանային աներն է — Սոյ Աստուածարեալ Աթոռոյ Մայր եկեղեցւոյ Թանգարանին նուիրէր , ուրկէ ժամանակին՝ պէտք եղած ատեն , բաղմաթիւ գրական զանձեր եւ գոհարներ դուրս բերուած եւ տպուած են :

* * *

Ազգային մատենագրութեան մէջ Գէորգ Պատուելի Պալատեցի , կամ Տէր Յովհաննէսեան Պալատցի Գէորգ-Դպիր անունը հռչակ առած է աւելի իւր Պարսկահայ ընդարձակ Բառարանով , որ 1826 ին , այսինքն , յետ մահուան Գէորգ-Դպիրին , Ամիրայից Ամիրայի Յարութիւն Պէղճեանի արգեամբ եւ ծախիւք տպուած է յՕրթագիւղ Արապեան գործարանին մէջ , ինչպէս որ մի եւ նոյն մեծանուն Ամիրային ծախիւք հրատարակուած է Մխիթարեանց աշխատասիրութեամբ ՚ի Վինետիկ տպուած Հայկազեանի երկնատոր ընդարձակ եւ մեծածախս Բառարանը :

Հ. Սարգիս վարդապետ Թէոյորեան կը գրէ քառասոր պատմութեան մէջ թէ , մեծկակ գումար մը⁽¹⁾ թողած է Պէղճեան Յարութիւն Ամիրայն՝

գրութիւն Գաթողիկէ էջրիածնի եւ հինգ գաւառաց զիրր , Տպեալ 1842 ին , ինչպէս նաեւ Աղօրագիրք , տոմարային պատմութիւն , եւ այլ երկասիրութիւններ :

(1) Կր կործուի թէ՛ 20000 հոս 20 նոց սակի է , որ ըսել է 4000 լիւրայ :

Տիւզեան Թակոր-Ձէլէպիին , որպէս զի թէ Գէորգ-Դպրի Պարսկահայ Բառարանն , եւ թէ Վենետիոյ վերոյիշեալ Հայկազեան Բառարանն տպուելով՝ ազգային վարժարանաց եւ բազմարդիւն վարժապետաց , Եկեղեցեաց եւ Վանքերու եւ Մատենադարանաց ճրի բաժնուին եւ տարածուին , մինչդեռ Վենետիկցիք՝ ոչ միայն այդ ընդարձակ Բառարանին տրպագրութիւնն բուն Մեկենասին անուանը չեն ձօնած , այլ եւ միայն 2000 օրինակ տպելով , իւրաքանչիւրին համար 500 դուրուչի մօտ զին մը դրած եւ այնպէս չըջարհրութեան հանած են : Այդ Բառարանն՝ այժմ սպառած է գրեթէ :

Այն ատենները Քերականութիւն գիտցողը մատով կը ցուցնէին , իսկ բառարան չինել՝ չկար : Հին ժամանակուան Բառարանին կաղմութիւնը՝ տարբեր բան էր :

Ողբացեալ Տոքթ. Բարունակ Պէյ աւանդաբար կը պատմէր եւ կը գրէր թէ , Ազգին ողորմելի տգիտութեան ժամանակները Բառգիրք չը գտնուելով՝ Գումգարուի եկեղեցւոյն փողոցին անկիւնը պէտքէն մը խանութին վրայ սենեակ մը կար , ուր ժամանակին գիտուն Պատուելիներն իրենց գիտցած բառերը թղթի կտորներու վրայ գրելով՝ այսուրեւնից կարգաւ պատին վրայ կը կախեն եղեր , եւ բառի մը նշանակութիւնն հասկնալ ուզողները՝ Իւսկիւտարէն , Ռասգիւղէն , Օրթագիւղէն եւ ուրիշ հեռաւոր թաղերէ Պոլիս յիշեալ պէտքէն խանութը կերթան եւ պատէն վար կախուած թղթերուն մէջ կը փնտռեն եղեր :

Ահա ճիշդ ասոր մօտ ժամանակաց մէջ , անցեալ

դարուն վերջերն է որ գրած եւ աւարտած է Գէորգ-Իպիր իւր Պարսկերէն Բառգիրքն , որոյ գլխաւոր հանգամանքներէն մին է , դիւրաւ գտնել անդ «յատուկ անուանս՝ երեւելի արանց , գաւառաց , քաղաքաց , գիւղօրէից , գետոց , կենդանեաց , յաւելեալ եւ զօրութիւնս հանքաց եւ դեղօրէից , եւլն , եւլն , եւ դանցս ինչ պատմականս» :

Հարկ չը կայ շեշտելու թէ , Պարսկահայ Բառգիրքը ⁽¹⁾ Գէորգ-Իպրի գլուխ գործոցը կը համարուի , եւ սոյն գրական հրաշակերտին իբրեւ յառաջարան՝ Տիւզեանց պերդաստանի եռափառքն եղող Յակոբ-Չէլչպին , գեղեցիկ ներածական մը կցիլէ յետոյ իբրեւ նախագիտելիք՝ Օսմանեան տիրող լեզուին

(1) Փառք Աստուծոյ , այժմ ամէն ճեսակ Բառարան ունիրք , մեծը կ'ուզես թէ փոքրը , Ընդարձակը թէ Համառօտը , շինը թէ Նորը , ինչպէս նաեւ Յասուկ անուանցը թէ Առձեռնը , Ծոցակիր , Գրպանի , Սեղանի , Դարակի , Գրագարանի , եւայլն եւայլն Բառարանները , սակայն չը հարցնեմք թէ՛ ո՛ր է ցարդ զաւառաբարբառից Բառարանը :

Գաւառաբարբառից հաւարածոյն ըրած էին Արժ. Արսէն Վրդ. Թօխմասեան միաբան Վարագայ Վանուց , որ 5000 բառեր սկսած եւ ստուգած էր յեզուարանական քրննութեամբ , Հանգ. Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Փիրզալէմեան 3000 բառ. եւ 1000 բառ զաւառական հաւարած է Կեսարիոյ Առաջնորդ Տ. Տրդատ Վրդ. Պալեան : Այսպէս՝ Տրապիզոնցի Պօղոս Պասուելի Թովմայեան , այժմ Տ. Ղեւոնդ Քահանայ 'ի Կարին : որ քաջ տեղակիր , աշխարհագիր եւ բառագիր է , պատրաստած է ընդարձակ հաւարածոյ մը՝ զաւառական բառից : Ակնեցի Մեծ. Յովսէփ Էֆէնսի ձանձիկեան , նոյնպէս Ակնեցի Պալեան Սերոփէ էֆ. եւ սոյն տղերը գրողն եւ այլք զաւառական բառից հաւարածոյներ ունին , որք 'ի հարկէ այս ամէնն օր մը միանալով պիտի հրատարակուին :

գեղեցիկ եւ ներհուն ուսումնասիրութեան համար՝ համառօտ ֆերականութիւն մը յարմարացուցած է :

Այս պատուական երկասիրութիւնը՝ այժմ շատ հազուադիւր է :

Կը հաւաստեն թէ՛ ասկից 50-60 տարի յառաջ յիշեալ Բառարանը՝ մինչեւ 200 դուրուշի ծախուած է :

Արժան է դիտնալ որ՝ մեր Ազգին մէջ համեմատական լեզուաբանութիւնը՝ ըստ մեր կարծեաց, այս Պարսկահայ Բառարանէն ծագումն առած է, որուն սկիզբը կարճառօտ ցանկ մը կայ՝ համանուն եւ հոմիմաստ Հայ եւ Պարսիկ բառից :

Անձամբ լսած եմ հմուտ Տաճկաբան Գրիգորեան Ռեթէոս Էֆէնտիէն, որ Գէորգ-Պատուելիի՝ ըստ ինքեան կատարելագործեալ հեղինակութիւնն եղող սոյն Պարսկահայ-Բառարանին առէն մէկ բառերուն վրայ՝ երկտող ուշիկներ գրուած են եղեր, զորս տեսած եւ վկայած է Պարսկագէտ Հօճա-Պօղոս՝ Քիթ կամ մովլա անուանեալը, եւ Տիւզեան Յակոբ-Չէլէպին՝ այդ ուշիկներէն մաս մը տպագրութեան մէջ թողած է, եւ մեծաւ մասամբ ալ դուրս հանած :

Եւ այս առթիւ Ռեթէոս Էֆէնտին յաւելցուց թէ՛ «ինչպէս որ՝ Գէորգ-Պատուելին, Պարսկահայ հոյակապ Բառարանովը անմահացաւ, նոյնպէս ես ալ (Գրիգորեան Ռեթէոս Էֆ.) Արարերէնի ընդարձակ ֆերականութիւնս պատրաստելով եւ տպելով, յաւերժական յիշատակ մը պիտի թողում Ազգիս մէջ» :

Ժամանակակից Կարապետ Պատրիարքն՝ սոյն տպեալ Բառարանէն, Անդղիոյ Գիւսպանին եւ կարեւոր անձանց ոմանց նուիրած էր, իբրեւ թանկագին գրական յիշատակ :

Յակոբ Չէլէպիի յառաջարանական ինչ ինչ մասերն պարտ կը համարիմ աստանօր 'ի վեր բերել , 'ի պիտուիքիւն ընթերցողաց :

« Զուարճալի արդարեւ եւ արժանայարգ խօսել եւ գրել զարդեան կրթեալ ազանց զգեղեցկայարդարն եւ զքաղցր լեզուս , եւ բազմօգուտ նոցայն իմաստալիր գրուածովք պարարել գիմատտ , այլ պարտք անհրաժեշտ կայ ի վերայ , եւ հարկաւորագոյն իսկ է գիտել զլեզու Տէրութեան եւ բնիկ իւր քաղաքի , ուր եւ պիտոյք իսկ առօրեայ հանճարագիւտ եւ շահախնդիր լինել հարկադրին :

« Եւ քանզի ըստ իմաստնոյն , « Քամահրեյի է գերկինս չափել , եւ զգուռն քաղաքի իւրոյ շնագիտանալ » . ապա կարեւոր է մերազնեաց սրտեռանդն փութով բերել 'ի մարզումն Հայրենի եւ Տէրութեան լեզուաց :

« Որքան պիտականագոյն եւ շահաբեր է մեզ , նախ եւ յառաջ արդարեւ զՀայրենականն՝ եւ ապա զՏէրութեանն ուսանել զլեզու եւ զգրականութիւն՝ որոյ բազմառատ վայելեմք ազգովին շնորհն , եւ ընդ որում են պատուստեալ եւ նոյնացեալ շահք մեր յատուկ : Թէպէտ եւ ոչ սակաւք 'ի մերազնեաց քաջանմուտ ճշմարտութեան վերոյգրեալ բանիցս , եւ 'ի յատուկ շահուց վարեալ , բազմաքիրտն ճրգամբք 'ի ձեռն ունին բերեալ զՕսմանեան գրակաճութիւն . այլ բազմավաստակն ուզի՝ գժուարրմբեր իսկ գործեալ 'ի դասատուացն գժուարամարս եղանակէ ուսուցանելոյ , խորչեցուցեալ զայլս բազումս , զեռ 'ի սկզբան անդ բարձի թողի առնել պարտաւորէ :

« Այսօրիկ քաջ վերահասու լեալ՝ նախահայեաց
եւ հեռատեսակն ուսումնասէր եւ բարեյիշատակ Գէ-
որգայ-Դպրի Տէր Յովհաննիսեան , ըստ արժանւոյն
ՊԱՏՈՒԵԼԻ մականուանեալ , եւ նախագգած ան-
հրաժեշտ պիտոյից սոյն լեզուի , եւ խորհրդագգած
միանգամ , թէ ո՞րք եւ ո՞րպիսի դժուարութիւնք
յետս ընկրկեն զաշխոյժ պատանեկան ուսանողաց ,
բազմամեայ անխոնջ աշխատասիրեալ՝ 'ի լոյս ած
զայս Բառարան՝ Պարսկական եւ Հայ լեզուաց ,
զորոյ գյարգ եւ զպիտականութիւն առաջի արկա-
նել ուսումնասիրաց անպէտ վարկանիմ . զի նոյն
խկ բառն Բառարան , պարսկակէ յինքեան զիւր
բազմաշահ պիտոյս : Քանզի բանալի գոլով գրակա-
նութեան , որք միանգամ զայն 'ի ձեռին ունին պատ-
րաստ , զիւրագոյնս առնեն մուտս 'ի դժուարամուտ
եւ յանել խորս լեզուագիտութեան . նա՞ զի՛ լեզ-
ուասէրն յուսանին՝ միանգամ ընթեռնուլ , կարէ եւ
ինքնին ուսանել զլեզուն առանց ուսուցչի՛ լոկ նը-
պաստիւք սոյն Բառարանի » (1) :

Գէորգ-Դպիր ունէր նաեւ երկասիրութիւն մը,
Պարսկական տառից համառօտ բացատրութիւն մը
եւ ընթերցանութեան կանոններ : Տիւզեան Յակոբ-
Չէլէպի՛ բաւական չհամարելով զայս , կը պարտա-
ւորի յօրինել Բառարանին կցորդ համառօտ Քերա-

(1) Վաղամեակին եւ հանրածանօթ լեզուաբան Հ. Սե-
րովբէ Տէրվիշեան , միշտ սրանչացում կը յայտնէր Գէորգ-
Դպրի սոյն Պարսկահայ Բառագրքի մասին :

կանութիւնը , զորմէ խօսեցայ վերը , եւ ոյր առթիւ գրած ներածական երկտողն է հետեւեալն .

« Եւ գիտելով զի Բառարան միայն թէ չունիցի ընդ իւր եւ զՔերականութիւն՝ սակաւ օգուտ գործէ , եւ քանզի պակասեալ գտաք զազգ մեր եւ յայսմ կարեւոր օգնութենէ , յաղագս այնորիկ խնդրեցաք ընու զպակասութիւն մեր զայս՝ դարձեալ 'ի գրուածոց Գէորգեայ-Իպրի յօրինողի գրոցս . այլ ոչինչ գտաք 'ի նորայան , բայց միայն համառօտ բացատրութիւնս Պարսկական տառից , եւ կանոնս ընթերցանութեան : »

Ձր մոռնանք յայտնելու թէ , Գէորգ-Իպրի յօրինած սոյն Բառարանին ձեռագիրը այժմ կը գտնուի Ղալաթիոյ Ազգային մասեհնադարանին մէջ : Տէր Յովհաննէս Աւագ Քահանայ Հիւնքեարպէյէնտեան ինքն յանձնած է Մատենադարանին՝ սոյն թանկագին ձեռագիրը :

Ճիշդ ժամանակը չէ՞ բաղդատելու զայն սպագրութեան հետ , գիտցուելու կամ ստուգուելու համար թէ՞ Տիւզեան Յակոբ-Չէլէպիին ստանձնած սրբազրութիւնն կամ անոր վերագրուած յապաւումները մինչեւ որ աստիճան հաւաստի են (1) :

(1) Տիւզեան Յակոբ-Չէլէպի եւ իւր հարազատք՝ Պօղոս եւ Կորապետ Չէլէպիք , 2 Մարտ 1820ին՝ Անդրիանուպոլսեցի Պօղոս Պատրիարքի օրով՝ Կեսարիոյ Ս. Կորապետի Վանքը զրկուած են , եւ երեք տարի անդ մնալէ վերջը՝ երբ հրաման ընդունած են 'ի Պոլիս վեռադառնալու , այդ միջոցին՝ Չէլէպիք իրենց նստած սենեկին ծեփին վերայ երկու կտոր սրամիտ ոսանաւորներ գրած են , գրեթէ 20-25 տուներէ բաղկացեալ : Պոլիս հասած են 1823 Ապրիլ 15 ին :

Քննել եւ իմանալ պէտք է նաեւ յետագայ ծա-
նօթութիւնը , որ հանգ. Միսաքեան Պուէտ Խաչա-
տուրին տողածն է , թէ՛ ինչ մտօք գրուած եւ ինչ
հասկցնել ուզած է :

« Գէորդ Պատուելիին Պարսկական Բառագրոց
համար Վենետիկցի ուխտաւոր մը յառաջաբանու-
թիւն մը գրած էր , որ տպուելէն ետեւ Պէզճեան
Յարութիւն Ամիրային իննամօքը կորստեան դատա-
պարտեցաւ : Յառաջաբանին գրիչը դառնապէս կը
բամբասէր մեր Արեւելեան Վարդապետները , որ
սրբապղծութենէ զերծուցանելու դիտամբ , նախ-
նեաց գիրքերը միամտաբար գետերն 'ի վար կը նե-
տեն եղեր , կամ եկեղեցեաց հիմնարկութեան ատեն
խորաններուն տակը կը թաղեն եղեր մտուկներով :
Կիկերոնի Հասարակապետութեան նաւաբեկութիւնը
հոս իբրեւ իրենց հաւատակցաց լուսաւոր աչուըներ-
նուն գերան Վենետիկցի հարց ցըցունելով , մեր բա-
նասիրաց կը խոստանանք , որ ուրիշ պատեհով հոռ-
մէական Վանքերուն Քերածոյից նկարագիրը տանք :

Այդ ոսանաւորներէն մին՝ ուղղեալ է առ Տ. Սեփաննոս
Եպիսկոպոս՝ Առաջնորդ Կեսարիոյ . իսկ երկրորդն՝ գրեթէ
իրենց կեանքի համառօտ պատմութիւնն է , այլ եւ այլ անծ-
նաւորութեանց նկատմամբ ակնարկութիւններով համեմեալ
Յիշեալ ոսանաւորագիր սենեակներն եւ յարակից սրահք այ-
ժըմ Կեսարիոյ Վանուց ժառանգաւորաց վարժարանի սա-
նուց համար ընդարձակ ննջարանի վերածուած են , եւ այդ
ոսանաւորներուն օրինակներն՝ Կեսարիոյ արդի Առաջնորդ
Թալասցի Գե. Տրդատ Վարդապետ Պալեանի Հաւաքածոյին
մէջ արձանագրուած եւ անվճար պահպանուած են , իբրեւ
յիշատակագիր անցելոյն :

անանկ անձի մը գրուածքէ , որուն վկայութիւնը ժխտելու կամ ստելու բաւական չկրնար ըլլալ ոչ հիմակուան եւ ոչ ապագայ վեհեօրհի լրութիւնը : »

(Տե՛ս Մասիս , 1859 դեկտ. 31)

*
*
*

Գէորգ-Պատուելին Պարսկերէնի համար՝ համառօտ Պարսկահայ Քերականութիւն մը ունի անտիպ , որոյ ընագիրն գտայ՝ ուսումնապետը եւ ազնուաշուք Յընտրզեան Գառնիկ էֆէնտիի ճոխ Մատենադարանին մէջ :

Սոյն Քերականութեան առաջին երեսը գրուած էր՝

« Քերականութիւն Համառօտ

Պարսկական Լեզուին :

Արտահանեալ 'ի գրոց Լատինացեաց եւ Թուրքաց , եւ կիսաթարգման երկասիրութեամբ հաւաքեալ 'ի մի , աշխատութեամբ ուրումն ապիկարի՝ բնիկ տեղեալ Կոստանդնուպօլսեցեոյ :

'ի թագաւորեալ քաղաքն Ըստանպօլ , ընդ հովանեալ

Սուրբ Հրեշտակապետ Եկեղեցւոյն Հայոց :

Յամի փրկութեան մերոյ 1765 :

Գ Դ Կ . (1)

Ուսո՛ ինձ առնել զկամս քո ,

զի դու ես Աստուած իմ » :

Իսկ Պարսկական Քերականութեան անմիջական երկրորդ երեսը գրուած է հետեւեալ տաղաչափութիւնը .

(1) Սոյն երեսը զխասառ երն կը նշանակեն՝ ԴԷՈՐԳ ԴՊԻՐ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԵՅԻ :

« Ոտանաւոր ինչ ,

Գծողն է ոչինչ :

Գրեմ ըզ բանըս չափական , (1)
էին ծառայս տարտամական :
Որ ետ լեզու ինձ խօսական ,
Բամել 'ի սմա բան Պարսկական :
Գրքով Հայոց պարագրական ,
Հետեւողաց դիւրուսական :
'ի Մեծ քաղաքս արքայական ,
Որ է 'ի ծայրն Եւրօպական :
Շինեալ կամօք Տէրունական ,
Պահեալ աջովն անեղական :
Մովապարփակ կղզւոյ նրման ,
Առատութեամբն է լիական :
Այլ եւ ըզմաս ցամաքական ,
Ունի 'ի կողմն Մըտական :
Շրջապարփապ Հոսմայ նրման ,
Ղոնիւք չափեալ ութուտասան : »

Ապա կուգայ լեզուի փիլիսոփայութեան վրայ հետեւեալ գեղեցիկ յառաջաբանը .

« Ամենասուրբ եւ գերաճաճանչ լոյսն համատարած , անհասանելի էութիւնն , անպակաս լրութիւնն , եւ ամենունակ գոյութիւնն , զտեալն եւ զատեալն յամենայն ստեղծականաց , ինքնազոյ էակն , ամենայնից էից՝ յոչէից արարիչն . կամեցեալ զիւր բարութիւն հազորդել այլոց , յանէութենէ 'ի գոյութիւն էած զայս մեծամարմին տիեզերս , եւ զսոյն

(1) Սոյն ոտանաւորին ճողագլուխներու ճառերն՝ կը հիւսեն հեղինակին անունը :

իւրով անհուն իմաստութեամբն ամենապատիկ յօրինեալ գեղազարդեաց, զերկինս՝ երկնայնովք, եւ զերկիրս՝ երկրայնովք, զօդն՝ օդայնովք, եւ զծովս՝ ծովայնովք: Եւ յաւել եւս ստեղծուլ 'ի հողոյ զիշխան ոմն՝ լինիլ իշխող եւ հրամանատար ամենայն մարմնեղէն ստեղծուածոց. զԱզամն ասեմ զնախահայրն մարդկութեանս հանդերձ Եւայիւ կնոջաւ իւրով. եւ զնոսա զետեղեաց: 'ի փառակենցաղ վայրի, պատուէր հրամանի տուեալ նոցա զպտուղն մահառիթ: Զորոյ զհրամանաւն զանց արարեալ նոցա՝ պատրանօք օձակերպ դիւին, անկան յերկիր փշալից ցաւօք եւ հեծութեամբ վարակեալ: Մինչեւ տրուաւ նոցա յԱստուծոյ Սեթ՝ որդի մխիթարիչ ցաւագին տրտմութեանց իւրեանց: Յետ այնորիկ որդիքն Աստուծոյ, այսինքն Սեթայ զհետ երթեալ պղծալից ցանկութեանց՝ մտին առ զստերս մարդկան, այսինքն, Կայենի: Մինչեւ ածին 'ի վերայ զՄհեղեղն սարսափելի, յորում ընտրեցաւ յԱստուծոյ Նոյ կազմել տապան եւ լինիլ երկրորդ Հայր երկրորդի ծննդագործութեան: Որ ապրեցաւ 'ի տիեզերական պատուհասէն հանդերձ իւրայնովքն, եւ 'ի նոցանէ սկսաւ ընանիլ զաշխարհս մարդկութեամբ, որք խորհեցան զանպարիշտ խորհուրդ անճոռնի աշտարակին, որք մինչ չինէին զանհաճելին Աստուծոյ մեծաւ հրպարտութեամբ, սաստն Աստուածպետականին՝ ըզզուգաշուրթն խօսակցութիւնս նոցա 'ի տարակզուութիւն փոխարկեաց: Վասն որոյ զատեալ 'ի միմեանց ցրուեցան այր իւրաքանչիւր յայլ եւ այլ կողմանս: Եւ եղեն յայնժամ լեզուք Հի ըստ թուոց տանուտեարցն. 'ի լեզուաց աստի. ոմանք եղեն հա-

մեղալուրք եւ հեշտալիք , ոմանք զազրալուրք եւ անհաճեցիք , կէսք՝ այրականք եւ խորխտք , եւ այլք կանացիք եւ անզօրք , ոմանք կոկորդականք եւ նողկալիք . եւ կէսք լեզուականք եւ կարի իմն նրբիւք . ոմանք փարթամք բառիւք , եւ այլք փոխառուք յայլոց : Յորոց ի գեղեցիկ լեզուաց անտի՝ քաղցր լսելով եւ գիւրին արտաբերելով է լեզուն Պարսից պերճ եւ պաճոյճ , եւ ըստ կարի փարթամ եւ հարուստ քան զբազումս որոյ անգիտակն եւս մինչ գիպի զրուցաարրութեան՝ յակճիւս ականջէ ի լսել , եւ այս վասն անունակ զոյոյ չարաձայն տառից , եւ վասն անուշակ եւ հրճուելի արտաբերութեանն : »

Իսկ ամբողջ Քերականութիւնը՝ 175 երեսներէ բաղկացեալ է , տեղ տեղ՝ լուսանցքներուն վրայ հեղինակին յաւելումներովն եւ սրբագրութիւններովը գծուած եւ կատարելագործուած :

Այս գրքին մէջ կը գտնուին տեղ տեղ այնպիսի Հայ նշանագրեր եւ սղագրութիւնք , որ Տփլիսու Ներսիսեան Իպրանոցի Հոգեբանութեան եւ Տրամարանութեան ուսուցիչ՝ Պ. Իսահակ Յարութիւնեանցի աշխատասիրած եւ 1888ին Սահակ-Մեսրոպեան մրցանակաբաշխութեան ամբողջ գումարն ըստացած Հոյոյ Բէր անուն մատենին 305 հատ Նշանաբէր Հոյոյ համայնացոյց տախտակին մէջ իսկ չեմ տեսած :

Մեծանուն Պալատեցին՝ ուրիշ գրական գործեր եւս ունեցած է , տասնոտեան հատընտիր քերթուածներ յօրինած եւ ոգած է , բայց ասոնցմէ հետեւեալ

քառասող լանատեղծութիւնը միայն ունիմք առ-
ձեռն , Պարսկահայ Բառարանին ճակատն արձանա-
ցուցեալ , իբրեւ նախադուռ նոյն հսկայ հեղինակու-
թեան .

«Աեւաներկեալ ի սպիտակին՝ թող մնասցէ այդ դը-
րօշուած ,

Իսկ առ վաղիւ մատենադրիդ՝ քաւ թէ ընաւ յոյս
մնաց .

Ես չգիտեմ՝ ո՛վ ընթերցցի զգրեանոյդ մնացուած ,
Բա՛ մեռանիմ . այս անշուշտ է՝ յաւէտ մնայ իմ
գրուած : »

*
*
*

Ագաթանգեղոս , որ պատմագիր է չորրորդ դա-
րու , չորս անգամ տպուած է՝ 1770 ի տպագրութե-
նէն զատ : (1)

(1) Ագաթանգեղոսի առաջին տպագրութիւնը 1709 ին էջ-
միածնայ նուիրակ Աղաւնի Ասուածասուր վարդապետ ընել
ուած է , ի Հայրապետեան Աղէքսանդր Կաթողիկոսի :

Պարոն Գալուստ , որդի Խօճա Մուրատի Ազուլեցւոյ Գողթ-
նեաց՝ յանձն առած է Ագաթանգեայ տպագրութեան ծախքն՝
վերոյիշեալ նուիրակին ձեռամբ յղել ի Կ. Պոլիս , առ տպագ-
րապետ Գրիգոր-Դալիրն :

Տպագրութիւն մը եւս եղած է 1824 ին յՕրժագիւղ ի տպա-
րանի Պողոսի Արապեանի :

1835 ին , Վենեսկոյ Մխիթարեան Հարք՝ եօթն օրինակաց
վրայէն գաղափարելով տպեցին :

Վերջին տպագրութիւնն եղած է՝ 1862 ին ի Վենեսիկ :

Ագաթանգեղոսի գրչագիր ընտիր օրինակներ նկատուած են
էջմիածնայ , Երուսաղիմայ եւ Կեսարիոյ Ս. Կարապետի Վա-
նուց մասենադարանաց մէջ գտնուածներն , ինչպէս նաեւ
ի Դերջան եւ յԱմիթ գտնուածները :

1709ին Ագաթանգեղոսը տառուած էր արդէն ի Պոլիս : Գէորգ-Դպիր՝ ընտրելագոյն հնազիր գաղափարին հետ բաղդատելով զայն , ընդօրինակողաց անհմտութենէն եւ տպագրողաց անզգուշութենէն սրպրդած վրիպակներն եւ այլայլութիւնները կը ճշդէ եւ կը մաքրէ , եւ 1770ին նորոգ տպագրութեամբ կը հրատարակէ հետեւեալ յիշատակարանաւ :

« Գիրքս այս որ կոչի Ագաթանգեղոս , ի բազում պղտորեալ եւ մթացեալ իմացուածոցն իւրոց՝ պայծառացաւ , եւ ի շար պակասութեանց եւ թերութեանցն զերծեալ՝ լրացաւ , եւ իբրեւ միջօրեայ լուսաւորեալ՝ փայլեցաւ . եւ գեղեցկացեալ , բազմաց հեշտընկալ եւ հասկանալի եղեւ , եւ այս եղեւ մեղուաջան աշխատութեամբ ուրումն Գէորգայ Դպրի կոստանդնուպօլսեցւոյ , հայելով ի ձեռագիր օրինակ ինչ վաղեմի՝ որ թէպէտ չունէր յայտնի ցոյց ամի գրչութեան իւրոյ թուականաւ նշանակեալ , սակայն որպէս ցուցանէր՝ արդեամբ յոյժ ընտիր էր : Յորոյ վերայ գուն գործեալ ջան եղ , փոխադրեաց զնոյն անպակաս աստ ի տպեալս , եւ չակերտիւք եւ այլ զինչ եւ իցէ նշանախեցիւք՝ դրոյմեաց յէջան եւ ի լուսանցան . ի քաղաքի արքայականի Բիւզանդիոնի . յամի Տեառն 1770 , ի գարնան եղանակի : Իսկ զգրչեայ օրինակն գծեալ էր փորձ գրիչն յԱմիթ քաղաքի : »

*
*
*

Գիրք պարագմանց Սրբոյն Կիւրղի եպիսկոպոսի Աղեքսանդրու հայրապետի , յաղազս մարդանալոյ Միածնին , որ անդրափոխեալ է ի Յունականէն ի Հայ

բարբառ՝ Գէորդ-Դպիրն, եւ հրամանաւ Արքազան Պատրիարքի Տեանն Յակոբայ Աստուածաբան վարդապետի՝ տպուած ի Կ. Պոլիս . ի թուին Հայոց 1209, փետր . 10 :

Արքայն Կիւրղի այս գրուածին հետ՝ երանելոյն Յովհաննու Ոսկերերան Հայրապետի երեք ճառերն նաեւ՝ Թարգմանութեամբ Տէր Յովհաննիսեան Դրպրի՝ տպագրուած են հետեւեալ յիշատակարանաւ .

« Ողորմութեամբն Աստուծոյ Թարգմանեցեալ եղեն ճառքս յումնմնէ բանասիրէ ընդ հովանեաւ սուրբ Հրեշտակապետ Եկեղեցւոյն ի փառս Աստուծոյ » :

* * *

Իրախոս ցանկալի գրքին մէջ ալ հետեւեալ ծանօթութիւնները կը կարգամք .

« Գիրք աստուածաբանական որ կոչի Իրախոս ցանկալի, շարադրեալ ի Ղազարու Աստուածաբան վարդապետէ Ճանկեցւոյ, ի փառս սրբոյ Էջմիածնի » : Յէջն 702 . « Եւ դիտելի է, զի Տէր Յակոբ ամենիմաստ վարդապետին աստուածաբան, աշակերտ Յօհաննու մեծի Պատրիարքին Կոստանդնուպոլսոյ, աւրար զգիրս աստուածաբանականս որ կոչի Վէմ Հաւատոյ . զանազան առարկութեամբ եւ բազմաճոյլ վկայիւք ընդդէմ երկաթնակաց : Եւ ընդ շարս աստուածազանից կարգեցաք, թէպէտ յաստ եղաւ : Որոյ պատճառ է, զի ի յարմարիլ գրքոյս՝ դեռ չէր աւարտեալ զչքնաղ մատեանս իւր . յաղազս որոյ գրեցաւ աստ, զի հաշուեսցի ի կարգս գրեցելոցն առաջնոց » : Յիշատակարանն ալ կը յաւելու . « Տպեցաւ . . . արդեամբք եւ ծախիւք սրբոյն Էջմիածնի ,

ի ՌՅՁԴ Թուին մերում, ի Կոստանդնուպոլիս, ի տաղարանի Մահտեսի Աստուածատրոյ . . . Յիշեցիք զլիաշնորհ աշակերտքն յարմարողի գրքոյս զՏէր Յօհաննէս վարդապետն Ամասիացի, որ յառաջնոյ օրինակէ սորին գաղափարեալ՝ ետ մեզ զայս առ ի տրպել: Եւ զԿոստանդնուպոլսեցի տիրացու Գէորգն, որ բազում եւ անդուլ աշխատութեամբ զհամարս վկայութեանց ժողովեալ՝ եղ ի լուսանցան »:

*
*
*

Գիրք՝ որ կոչի Վէմ գայթակղութեան: Շարագրեցեալ յիլիայ Մինիզիասէ, եպիսկոպոսէ Ֆլավոպացն վիճակի, ի խնդրոյ ուրումն իշխանի, եւ Թարգմանեցեալ ի Յունաց լեզուէ ի Հայս ի Կոստանդնուպոլիս, յումեմնէ բանասիրէ »:

Այս Յունագէտ յումեմնէ բանասիրէն՝ կը կարծուի թէ Գէորգ-Դպիրն եզած լինի, 1767 ին, ինչպէս նաեւ « Հայ եւ Տանկերէն գիրք Առակաց Սաղոմօնի որդւոյ Դաւթի, որոյ իւրաքանչիւր երեսաց Հայերէն պարբերութեանցն հանդէպ, ի դիւրիմանալի լինել փափաքողաց սորին ոսկեզէն բանից, պարզապէս Թարգմանութեամբ տաճկէվարն՝ ի խնդրոյ տրպագրողին » շարակարգող յումեմնէն, որ տպագրած է զայս գործ ի Կոստանդնուպոլիս, ի Քիւրքճի-խան, ի տպարանի Յովհաննէսեան Պօղոսի, 1806 ին:

*
*
*

Գէորգ-Դպիր Երրայերէնի ներկուռ հմտութեանը իբրեւ զբաւական՝ Սաղմոսն Երրայեցերէնէ Թարգմանած է ի Հայ:

Եւ 1823 ին Չամչեան Հ. Միքայէլի անուամբ հրատարակուած Սազմոսաց մեկնութեան մէջ շատ մեծ աշխատութիւն ունի Յովնաննէսեան Պալատեցին, Երբայերէն բնագրին հետ զայն մանրակրկիտ բաղդատելուն համար :

Գէորգ-Դպիր Տ. Յովնաննէսեան այս եւ ասոնց նման տպեալ կարեւոր աշխատութիւններու հետ, ունի նաեւ Երգարան մը :

* * *

Գէորգ-Դպիր՝ ծերութեան հասակին աշխուստնոցն էր Պալատու եկեղեցւոյն խուցերէն մին՝ ուր առանձնացեալ կը բնակէր, եւ որ այժմ դադարապահ սենեկի վերածուած է :

Անտիական հասակէն յիտր ծերութիւն՝ գրական երկերով պարապած է, եւ ունի նաեւ հետեւեալ ձեռագիրները :

Յարգելի եւ լեզուագէտ Հայալզի ծերունու մը՝ Վսեմ. Յակոբ էֆ. Տիվիթճեանի մատենադարանին մէջ տեսայ Գէորգ-Դպիր անտիպ ձեռագիրներէն կարեւոր գործ մը՝ Պասմուքիւն Վէզիրներուն Օսմանցւոց սէրուքեան անունով :

Սոյն երկն՝ մեծապիւր հօթն պրակէ կը բաղկանայ :

Գէորգ Պատուելին՝ Արաբերէն Բառագիրք մ'եւս ունի, յորինեալ ըստ ոճոյ Պարսկահայ Բառագրոյն, եւ որոյ ձեռագիրն՝ ինչպէս կ'իմանամք, ի Վինետիկ՝ Մխիթարեան Հարց քով կը գտնուի :

Սոյն Արաբերէն Բառարանին հետ, երկասիրած է նաեւ Արաբական Քերականութիւն մը՝ ըստ Եւրոպական ոճոյ, եւ ոչ ըստ Տաճկաց հին գրութեան՝

որ կ'սկսի Նասարա, Եանսուրույով :

Սոյն Քերականութեան ձեռագիրն կը գտնուէր՝ ընդ մէջ այլոց, ի Գում-գարու բնակեալ ականաւոր Տաճկագէտ եւ բառագէտ վերոյիշեալ Մովսէս Պողոս Հօճայի ձեռագրոց մէջ : Վսեմ. Սերվիչէն, հանգուցեալ Օգսէն վարժապետ Շահանեան, Մազուտեան Վսեմ. Պայազասք, Սադայեան Ալիքասն եւ Քերէատէճեան Պետրոս էֆէնտիք, ինչպէս նաեւ հանգ. Գարրիշեան Մ. Յովհաննէս էֆ. (Մըսթըր-ձօն անուանեալ) եւ այլ աշակերտք Մուլայի, սոյն Քերականութեան վրայէն ուսած են Արաբերէնը : Սոյն Քերականութեան մէկ քանի բնագիր պրակները տեսայ Տաճկարան Գրիգորեան Ռեթէոս էֆէնտիին քով :

Նոյնպէս, Գէորգ Պատուելոյն անունով՝ գեղեցիկ նախարանով գրուած գրաբառ լիզուաւ Քերականութիւն մը կը յիշուի, որ 120 տարուան հնութիւն մ'է, եւ որ կը գտնուի այժմ Մանգումէի Տէր եւ Քմբազրապետ՝ Մեծայարգ Փանոսեան Կարապետ էֆէնտիի քով :

Յիւսկիւտար՝ Ս. Ոսչ եկեղեցւոյ Թանգարանին մէջ կը գտնուին Գէորգ-Դպրի ձեռագիրներէն .

1. 1783 ին ի Հելլէնականէն գրաբառ ճոխ եւ ընտիր լեզուաւ Թարգմանած Սիմէօնի Մագիստրոսի ՅԱՂԱԳՍ ԶՕՐՈՒԹԵԱՆՑ ԿԵՐԼԵԱՑ կրկն :

2. Ալպփիսոս . (Յունարէնէ Թարգմանութիւն) :

3. Պասմուքիւն Տրովաղայի . (Յունարէնէ Թարգմանութիւն) :

Ասոնցմէ զատ , նոյն թանգարանի 1817 թուականի կնիքը կրող ընտրելագոյն մի ձեռագիրն՝ Ձեռնագրնուքիւն անուամբ , որ ձեռնահմայութիւն կը հասկցուի , ոմանք՝ Գէորգ-Դպրի կը վերագրեն : Սոյն Ձեռնագրնուքիւնը՝ սկզբնատողին մէջ « Բնական թարգմանեցեալ ի նոյնոյ հեղինակէ » կ'ըսէ , եւ որոշ անուն չտար : Ունի Խորհրդաւոր եւ անդամազննական վեց պատկերներ : Բաց աստի , սոյն մատեան՝ բժշկական նորալուր եւ ճշդեալ բառերու հանք մ'է : Բուժիկ կամ Բուժակ կ'անուանէ Միջամատը : Պնակիթ կ'ըսէ՝ ափին , եւ Բլրակ՝ ձեռաց ցցեալ մասերուն :

Գէորգ-Դպիր ունի Դիւցաբանութիւն մը ի Յունարենէ թարգմանեալ :

Ռիւալի օայրէ , Թուրքերէնէ թարգմանեալ ի Հայ , 1770 թուականին :

Նոյնպէս , Գուճակութիւնք , գրեալ ՌՄՄԶ (1807) թուականին :

Սոյն վերջին երկու ձեռագիրներն՝ Միհրդատեանց Թաղէոսին 300 էն աւելի ունեցած ձեռագիրներուն հետ մէկտեղ վաճառուած են :

Անշուշտ Պատուելոյն ծննդավայրն եւ ասպնջավայրն եղող Պալատու եկեղեցւոյ թանգարանին մէջ — ուր Կ. Պոլսոյ սուման ականատես գտնուող եւ նկարագիրն ընող Գաղատացի Աբրահամ վարդապետին 1,000 տող տաղաչափական պատմութիւնը մագաղաթեայ թղթի վրայ կը գտնուի , Քէֆելի Ս. Նիկողոս եկեղեցւոյն պատմութեանը հետ — պիտի գտնուին Գէորգ-Դպրին մեզ անծանօթ մնացած ուրիշ ձեռագիրներն ալ :

Մենք կարգաւ յիշեցինք, Գէորգ-Դպրին յայտնի անուռովը մեզ ծանօթ եղած տպեալ եւ անտիպ երկերն :

Իսկ Գէորգ-Դպրին ջանիւքն հաւաքուած կամ ի լոյս բերուած ուրիշ աշխատասիրութեանց գալով, հետեւեալ տեղեկութիւնները տրուած են մեզ, ժամանակակիցներէ վաւերացեալ, որոց պատասխանատուութիւնն՝ բնաւ չ'ստանձնելով, կը հրատարակեմք մանրամասնութեամբն, իբրեւ հետաքրքրական եւ ուսումնասիրական նիւթ՝ ապագայ քննական պատմութեան համար :

* * *

Մեծանուն Սրբազան մատենագիր Կեսարացի Եւսեբիոսի⁽¹⁾ Քրոնիկոն կամ Կանոնք ժամանակաց երկասիրութեան Հայերէն անայլայլ եւ ընտրելագոյն թարգմանութիւնը, զոր Ծրդ դարուն մէջ Յոյն Հեղինակին սկզբնագիր օրինակին վրայ Մովսէս-Սորենացին ըրած է, ըստ համազգի բանասիրաց միահամուռ կարծեաց, եւ որ մինչեւ անցեալ դարուն վերջերը անյայտ մնացած էր, Գէորգ-Դպր կը յաջողի զայս գրական մեծ գործ եւս ձեռք ձգել՝ հետեւեալ հետաքրքրաշարժ պարագային մէջ :

Յայտնի է թէ՛ Գէորգ-Դպիր, այլ եւ այլ հայրե-

(1) Վենեթկոյ Մխիթարեաններէն Հ. Աբրահամ Վ. ճարեան 1877 ին հրատարակեց « Եւսեբիոսի Կեսարացոյ պատմութիւն եկեղեցոյ՝ յեղեալ յԱսորոյն ի Հայ, պարզաբանեալ նոր թարգմանութեամբ ի Յոյն բնագրէն » :

Հ. Աբրահամ Վ. ճարեան հանգեալ ի Տէր 1892 Հոկ. 19ին :

նագիտակոն եւ ուսումնասիրական ուղեւորութիւններ կ'ընէր ի Փոքր - Ասիա եւ ի Հայաքնակս . գրեթէ բոլոր հին եւ պատմական Մայրավանքերն եւ Դպրեփանքերն այցելած է , մագաղաթեայ հինաւուրց գրչագիրներ եւ ընագիրներ գաղափարելու հետազոտութեամբ , եւ անյազարար բազում գրական գանձեր պաշարելով՝ վերադարձած է ի Մայրաքաղաքս , եւ Վենետկցւոց դրկելով զայնս , ինչպէս կանխաւ յիշեցինք , անոնց փոխարէն շարթէ շարթ կըռուրօսներ ընդունած է :

Գէորգ - Դպիր՝ մի անգամ ալ տարբեր ուղեգծով կը ճանապարհորդէ , եւ Շամախի կ'երթայ : Անդ Հայու մը տուն հիւր կը մնայ , ուր Մադրասու ⁽¹⁾ ընտիր գինի կը գտնուէր առատութեամբ : Հիւրընկալն՝ զուղեւորն լաւ մը կերցնելէ յետոյ , աղւորիկ մ'ալ կը զինովցնէ եւ կը հանգստացնէ պատրաստուած անկողնոյն մէջ :

Կէս գիշերին՝ Գէորգ - Դպիր ջուրի սաստիկ մարմաջ մը կ'գգայ : Կ'եղնէ՝ ասդին անդին կ'իյնայ ջուր փնտռելու , վերջապէս գուբ մը կը գտնէ : Ի՞նչ տեսնէ աղէկ , ո՞վ զարմանալեացս . գուբին բերանը՝ իբրեւ խուփ կամ կափարիչ դրուեր է մագաղաթեայ հնութիւն մը : Վեր կ'առնու զայն , կը խմէ ջուրը՝ ճամբորդութեան համար քովը ունեցած քասովը : Սակայն գուբին խաբախը տեղը չգնէր , այլ հետաքրք-

(1) Մադրաս՝ Սէեւ Անգլիական Հնդկաստանի ծովգերեայ կարեւոր քաղաքներէն մին է , սակայն համանուն գիւղ մ'ալ կայ նաեւ Սաղեանու Ս . Սեփաննոսի Վանուց մօտերը : Այդ գիւղի գինին Կովկասու մէջ անուանի է , եւ կը մրցի Կախեթու համբաւաւոր գինիին հետ :

րուելով՝ քովը կ'առնէ եւ անկողնոյն մօտ կը տանի , կռահելով որ մագաղաթեայ հնութիւնը՝ ինչ որ ալ լինի , կարեւորութենէ զուրկ բան մը չկրնար լինիլ :

Եւ արդարեւ սոյն մագաղաթեայ խուփն՝ Եւսեբիոսի Քրօնիկոնի բնագիրն է եղեր : Ասի տեանելուն պէս Պատուելին , ուրախութենէն ալ քունը կը փախցընէ , ժամէ ի ժամ այգանալուն կ'սպասէ :

Աղօթարանը (արշալոյս) հազիւ թէ բացուած , մի քանի ոսկի պարդեւ կը ձգէ հիւրընկալին , եւ ձին աշտանակելով՝ եօլ բէվան կ'ըլլայ դէպ ի Պոլիս ուղղուելու տրամադրութեամբ , հետը շալկելով գուրին մագաղաթեայ թանկագին խուփը :

Յայտնի է բանասիրութեան թէ՛ Եւսեբեայ Քրօնիկոնի Յունարէն բնագիրն կորսուած է եւ միայն հատակոտորք ոմանք կը գտնուին մի քանի հին հեղինակութեանց մէջ :

Վենետկոյ միաբանութիւնն իմանալով որ Գէորգ Դպիր գտած է անոր Հայերէն թարգմանութիւնը⁽¹⁾ , կը խնդրէ զայն Պատուելիէն եւ գնելով կը հրատարակէ՝ Լատիներէն թարգմանութեամբ հանդերձ , աշխատասիրութեամբ բազմահմուտ եւ բազմարդիւն Աւգերեան չ . Մկրտիչ վարդապետի , որ պատմական ծանօթութիւններ եւս կը յաւելու եւ տպագրեալ գիրքը Բարիզու Ակադեմիային ղրկելով , կը գնահատուի մեծագումար պարգեւով :

(1) Պեետրման երբ Պոլիս կուգայ . ողբացեալ Օսեանի ձեւամբ Մայր-Վարժարանի Քանգարանին մէջ փնտռել կու-

Ի Գուրուչէշմէ եւ ի Պապիւզ Ամիրայական խըն-
ջոյքներէն եւ ի շխանավայել խրախճանաց հանդէսնե-
րէն եւ այս առթիւ գոյացած մտերմական տեսակցու-
թիւններէն յետոյ , Գէորգ - Դպիր ոգեւորուելով , նոր
եւ փառաւոր երկասիրութեան մը կը ձեռնարկէ : Այս
գրական գործը կը լինի՝ երկհատոր Հայոց պատմու-
թիւն մը , աղգային հին եւ պատմական վանքերէն
բերած այլ եւ այլ գրական պաշարներէն օգտուած եւ
առաջնորդուած :

Այն ժամանակները՝ աղգային հեղինակաց երկերը
տպելու եւ խրախուսելու համար Աղայ Յովսէփայ
Իզմիրլեանի հաստատած Սահակ - Մեսրոպայ գրա-
կանական մրցանակը չկար . բարեպաշտ Ամիրայք էին
որ կը հողային մեծածախս գրքերու տպագրութեան
հոգը :

Ակնեցի Թերզեանց կամ Թերզօնց մահտեսի
Աբրահամ Ամիրայ (Գարաքեհեայ) , գիրք տպել տա-
լու առաքինութեան մէջ այնչափ յառաջադիմած
էր , որ մինչեւ իսկ իւր գործառնութեան տեղն՝ Հա-
սան Փաշա խանին մէջ՝ իրեն սեփական ընդարձակ
տպարան հաստատած , եւ ի մէջ այլոց , հետեւեալ
հոգեւոր գրքերը տպել տուած է :

1. — ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ Սրբոյ Աւետարանին որ
ըստ Ղուկասու : Արարեալ սուրբ վարդապետին Իզ-
նատիոսի (ի Շափիրին վանուց) , ի խնդրոյ Տեառն
Գրիգորիի Հայոց Կաթուղիկոսի :

այ եւսերիոսի Հայերէն ընագիրն , կարծելով թէ՛ աւան-
դուծեան մը համեմատ՝ անդ պահուած կը մնայ , բայց ռու-
րարաղղաբար բացասական պատասխան կ'ընդունի :

2. — **ՅԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄ**. Ասացեալ Սրբոյ Հօրն Մերոյ երանելոյն Գրիգորի Լուսաւորչին :

3. — **ԶԳՕՆ**. Արարեալ Սրբոյն Յակոբայ երիցս երանեալ հայրապետին Մծբին քաղաքի՝ ըստ խնդրոյ Սրբոյ Հօրն Մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի, սակս մանկանց նորոյս Սիովնի :

4. — **ՄԵԿՆՈՒԹԻԻՆ ՍՈՒՐԲ ԱԼԵՒՈՒՄԻՆ** որ ըստ Մատթէոսի, արարեալ ի Սրբոյն Ներսիսէ Շնորհալուոյ մինչեւ ի համարն 17 հինգերորդ գլխոյն . եւ անտի աւարտեալ յերանելոյն Յովհաննու Երզընկացոյ՝ որ եւ կոչի Մործորեցի :

5. — **ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆՆԵՐ** Ներսէս Շնորհալուոյն : Տպագրեալ յար եւ նման հնագոյն եւ ընտիր օրինակին, որ գրեալ էր ի Թուին Հայոց ԶԾԱ :

6. — **ԴՈՒՌՆ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՉՈՒԻ**. — Այբեհարան եւ Հեզարան նոր եւ գիւրին ոճով :

7. — **ԲԱՐՍԵՂ ՃՈՆ**. Մեկնութիւն յԱլեւտարանն Մարկոսի :

Եւ այլ մատեանք :

Գէորգ-Դպիր ալ Ամիրայից գիրք տպել տալու բարի սովորութիւնն եւ տրամադրեալ փառասիրութիւնն գգուելու մտօք՝ նոր երկասիրած պատմական վերայիչեալ հսկայ գործը կ'առնու ի Գուրուչէճէ կը տանի, եւ Ուզուն Յարութիւն Ամիրային կը մատուցանէ զայն, որպէս զի այդ օրքին սատար եւ մեկենաս կանգնի եւ հրատարակութեան տայ :

Գիրքը կը մնայ ընդ երկար Ամիրային տունը , ի պարտ եւ պատշաճ տնօրինութիւն :

Քանի մը տարի Ամիրային ընակարանի սէլամ-լըզը կենալէ եւ սպասելէ վերջը , այդ տոհմային թանկագին գործը օրին մէկն յանկարծ կ'անյայտանայ :

Շատ տարիներ չանցնիր , Չամչեան Հ . Միքա-յէլի եռահատոր Հայոց պատմութիւնն ի լոյս կ'ըն-ծայուի Վենետիոյ տպարանէն (1784 ին) :

Կը յիշեցնէին յէջմիածին թէ , Հ . Չամչեանի Հա-յոց պատմութիւնն դեռ նոր տպուած եւ Մայր Ա-թոռ զրկուած ատենները՝ էջմիածնայ մէջ ուսում-նասէր եւ հետաքնին միաբան վարդապետ մը կար՝ ձգնաւոր Ահարոն անուամբ : Կը կարգայ Չամչեան պատմութիւնը , եւ կը զարմանայ թէ՛ Վենետիոյ կղզւոյն մէջ առանձնացեալ միաբան մը՝ ինչպէս կա-րող կը լինի այդ աստիճան ազգային հարուստ տե-ղեկութիւններ ունենալ եւ բազմակողմանի Հայկա-կան ծանօթութիւններ մթերել՝ այլ եւ այլ վանուց մէջ պահուած , զանազան ժամանակի ձեռագիր կոն-դակներէն : Ուստի , հետաքրքրուելով Ահարոն վար-դապետ՝ մինչեւ Վոսփորի փոռնքը կը դիմէ , ան-ձամբ տեսնելու եւ հարցասիրելու համար զՀայր Չամչեան : Եւ արդարեւ իրարու հետ կը տեսնուին ի Պոլիս , ո՛ւր Ահարոն վարդապետին առաջին եւ վերջին խօսքը կը լինի սա . « Հայր պատուական , դու չես կարող գիտնալ այսչափ՝ Հայու բան . շիտակը խոս-տովանէ՛ , ումից քաղած ես սրանց : Անպատճառ բուռն Հայէ մը քաղած լինելու ես » , եւլն :

Ո՛չ այսչափ :

Անձամբ ականջալուր էինք յէջմիրածին , սոյն Ահարոն վարդապետի մասին խօսուած այլ եւ այլ մանրովէպերուն : Այս պահուս միտքս եկածնեքն յառաջ բերեմ :

Ահարոն վարդապետ՝ Էնֆէյէ կը քաշէ եզեր : Իրեն ըսեր են թէ՛ Տփխիսու մէջ այդ քթախոտին ազնուազոյն տեսակը կը գտնուի : Իսկոյն էջմիրածնէն ճանապարհ ելնելով մինչեւ ի Տփխիս կ'ուզեւորի , եւ Էնֆէյէ մը (ըստ Ռուսահայոց՝ Ռոսիան) քաշելով յէջմիրածին կը վերագանայ :

Կը պատմէին թէ՛ Ղուկաս Կաթողիկոսն դեռ նոր վախճանած էր : Մի աւագ ուրբաթ օր միաբանակից եղբայրներուն կ'ըսէ թէ՛ «Օ՛ն , արիք , անձ երկնաւոր Տէրն ի խաչին , եւ հոգեւոր Տէրն՝ ի դագաղին , ասկից լաւ օր կրնայ լինիլ , եկայք ցնծասցուք եւ ուրախ լերուք » , ըսելով կը սկսի խաղալ :

Ահարոն վարդապետին անկէպոսները շատ են : Մի մասն կարծեմ Շիրմազանեան Գալուստը հրատարակած է : Մնացեալ մասերն ալ ուրիշ վիպակաց մէջ ցանցառաբար գտնուելու են :

* * *

Չամչեան Հայոց Պատմութեան երկասիրութեան մասին այլոց կարծիքներն ինչ որ ալ լինին , իմ գիտցածս սա՛ է . Հ . Չամչեան ինքն անձամբ կարգ մը պատմական վանքեր այցելած եւ ձեռագիրներ հետագօտած եւ պրպտած է , եւ կ'աւանդուի թէ՛ մագաղաթեայ կարեւոր գրքերու վրայէ այլ եւ այլ երփներանգ նկարներ մկրատով հանած է , հիւրընկալ

կամ դարպասընկալ վարդապետաց եւ միաբանինց վրատահութիւնը չարաչար գործածելով :

Կը յիշատակուի ցարդ ի Լիմ եւ ի Կտուց անապատս Ս. Գէորգայ եւ Ս. Կարապետի տաճարաց մէջ Հ. Միքայէլ Ս. Պատարագ մատուցած է անխառն բաժակաւ , ըստ ծիսի Հայաստանեայց Առաքելաւանդ Ս. Եկեղեցւոյ :

Նոյնպէս , ի հայաբնակա՝ Հ. Ներսէս Սարգսեան եւ Հ. Կղեմէս Սիպիլեան⁽¹⁾ , իրենց ուղեւորութեանց միջոցին , ըստ Հալաստ . Միսարանի պատարագած են :

*
*

1835 ին տպուած Ինճիճեան Հ. Ղուկասին աշխարհագրական Հնախօսութիւնն երբ չըջարեութեան հանուած է , ուսումնասէր ընթերցողք զարմացած են թէ՛ Ինչպէս Հայր Ինճիճեան՝ ընագաւառէն մեկուսացեալ ապրելով՝ այսչափ խորին եւ մանրամասնօրէն ուսումնասիրած է ոչ միայն ընագաւառին Անունն , այլ եւ այդ երկրին Դիւրքը , Տարածութիւնը , Օդը , Լեռները , Գետերը , Բերքերը , Վաճառականութիւնը , Բնակիչները , Բազմամարդութիւնը եւ Սակաւամարդութիւնը , Անցքը եւ Պատմութիւնը , Կառավարութիւնը , Սովորութիւնները , Բարքը , Լեզուն , Դպրութիւնը , Արուեստները , Կրօնը , Եպիս-

(1) Յաւէ՞ս ողբացեալ Հ. Սիպիլեանի դրամագիտութեան մի նոր երկն՝ « Դասաւորութիւն դրամոց » անունով՝ հրատարակուեցաւ մօտիս ի Վիէննա :

Սոյն գրքին կցուած են հեղինակին կենսագրութիւնը , լուսանկարը եւ դրամոց պատկերներ :

կողոսարանները, երկրին Բաժանումը, Աշխարհագիրը, եւ այլն :

Շատ շանցնիր, կը լուծուի այդ հանելուկն ալ :

Գէորգ-Դպրի քեռորդի՝ Տ. Մարտիրոս քահանայի որդին՝ Քալէմըքեար Անտօն, երբ Փիշմիշեան Միքայէլ Ամիրային վաղամեռիկ աղջկան համար՝ Եզէկեան Յովհաննէս Պատուելոյն յօրինած տապանագիրը կը գեղազրէր, Իւսկիւտարու Ճեմարանի արդիւնաւոր եւ պերճախօս Վերատեսուչ՝ Մանուէլեան Յակոբիկ աղան ալ Հ. Ղուկաս Ինճիճեանի յիշեալ նորատիպ Աշխարհագրական Հնախօսութիւնը բարձրաձայն կ'ընթեռնուր հափափելով :

Քալէմըքեար Անտօն, թէեւ առաջադրեալ գործոյն զբաղած, բայց ետին զառնալով՝ կը պատմէ հարցասիրաց թէ, « Ասո՛նք, (այսինքն, Հնախօսութեան մէջ պարունակեալ հետաքրքրական նիւթերն) մօրեղբօրս (Գէորգ-Դպրի) գրածներն են, հին եւ պատմական վանքերէն եւ հայաքնակ գաւառներէն հաւաքած բերած տեղեկութիւններն են, որոնք չըտուանի վերայ շարուած կտոր կտոր թղթերու վերայ գրուած էին գրաբառ. ինքը կը կարգար զանոնք, ես ալ տետրակ տետրակ կը գրէի, եւ քնագրին վըրայէն գիծ մը քաշելով՝ մէկ կողմ կը նետէր » :

Դիժոնեսիոս եպիսկոպոսին⁽¹⁾ շինած Նոր-կտակարանի Համաբարբառն ալ՝ Մայր Եկեղեցւոյ Ուսում-

(1) Սոյն լեզուագէտ եպիսկոպոսն ալ, որ բնիկ Պալսացի կամ Գարթալցի կը կարծուի, մեր յատուկ ուսումնասիրութեան առարկայ եղած լինելով, ի մօտոյ սիսի հրատարակեմք Նորա կենսագրութիւնը :

նարանի թանգարանէն անյայտանալէ յետոյ, Բողոքականները՝ 1848ին իբրեւ իրենց սեփականութիւնն չը հրատարակեցին՝ Յառաջարանին մէջ ծախու առած եմք, ըսելով :

* * *

Պէզճեան Ամիրային ծառայն՝ Թէլլի-Արթին, որ ժամանակակից Ամիրայից կենդանի պատմագիրն էր, կը յայտնէր ժամանակակցաց թէ, Գէորգ-Դպիր՝ Օսմանեան Պատմութիւն մը հեղինակելով՝ տարած վարպետ-Ամիրային (Պէզճեան) տունը ձգած է, հրատարակել տալու համար :

Թէլլի-Արթին կը յաւելու թէ, յիշեալ Օսմանեան Պատմութիւնը կարգալով կարգալով էզպէր ըրած էր :

Քիչ ետքը՝ այս Օսմանեան պատմութիւնն ալ կը համբառնայ :

Գէորգ-Դպիրն Օսմանեան պատմութիւն մը գըրած լինելն մինք եւս ստուգած եմք, անոր մի իսկագիր հատակոտորն անձամբ տեսնելով՝ Հիւնքեարպէյէնտեան Տ. Յովհաննէս Աւագ-Քահանային մօտ : Սոյն ձեռագիրն՝ Հ. Գաբրիէլ Վ. Ա. յվագովսքիի 1841ին հրատարակած երկհատոր Օսմանեան Պատմութեան էական ինչ ինչ կէտերուն կը համապատասխանէ, թէեւ տարբեր բացատրութեամբ :

Հ. Ա. յվագովսքի իւր Օսմանեան պատմութիւնը նախագաղափարած եւ ծրագրած ժամանակ թերեւս Գէորգ-Դպրի ձեռագրէն ալ ոչ նուազ օգտուած լինի, եւ սոյն մասին Նորին Սրբազնութիւնը բնաւ չէ զլացած խոստովանիլ նոյն հեղինակութեան յառա-

Զարանին մէջ , ի շարս այլոց , յիշելով նաեւ Գէորգ-Իպիր Պալատեցին՝ այսպէս .

« Սակայն պարտ անձին վարկաք եւ ինքնին յակն արկանել ստէպ ոչ միայն յայլոց Եւրոպացի մատենագրացն բանս , զոր օրինակ ի Մուրատճա , ի Քանթէմիր , ի Թոթ , ի Թոտէրինի , յԱլիքս , ի Ժուանէն եւ յայլս , այլ եւ կարեւորն էր մեզ , եւ քաջին Համմէրայ եւս արդեօք ըղձալի , մեծապէս սատարութիւն գտաք ի բազում ինչ իրս եւ ի մերոցն պատմաբանից , եւ մանաւանդ ի ժամանակակից մարդկանէն , որպիսիք են Թովմա վարդապետ Մեծոփայ , Առաքել վարդապետ Դավրիժեցի , Զաքարիա Վաղարշապատեցի , Երեմիա Զէլէպի , Մաղաքիա Իպիր ձէվահիրճեան , Գէորգ Իպիր Պալատեցի , Գէորգ Օղուլուգեան Տրապիզոնցի , եւ յայլոց ոչ սակաւ յիշատակարանաց եւ ի թղթոց ականատես եւ ականջալուր պատմագրաց » :

Նոյնպէս , Հ. Այվազովսքի , նոյն հեղինակութեան հրատարակութեան առթիւ , Օսմանեան պատմագրութեան գրչագրաց շարքն յիշած ատեն , գրած է նաեւ .

« Թարիխի Ալի Օսման , յօրինեալ ի Հասանպէկզատէ պատմագրէ . սա մինչեւ ցթագաւորութիւն Սիւլէյմանայ արքայի համառօտէ զՍատէտտին , եւ յարէ զիւրոյ ժամանակին զղէպս մինչեւ ցամն 1636 յորում եւ մեղաւ : Զայս պատմութիւն թարգմանեալ Գէորգայ-Իպրի Պալատեցւոյ , եւ յայլոց ոմանց ոմանց պատմութիւնս անցից աշխարհին յամէ 1722 ցամն 1728 . տպագրեալ ի 1741 » :

Սոյն հրապարակային խոստովանութիւնը՝ կերպիւ-

իւիք վկայութիւն մ'է Գէորգ-Դպրէն օգտուելուն ,
ինչպէս վերոյիշեալ Հայ հեղինակաց յատուկ ցանկին
մէջ ալ արդէն շեշտած էր անունն :

Կը հաւատամք թէ , ինչպէս Գէորգ-Դպրին , նոյն-
պէս Հ. Ա. յվազովսքիին ալ անծանօթ չէին Քարիխի-
Աւերգ Փաւազասէն , Ճիհաննիւման , Հէօթ Պիհիօթը ,
Թան-իւթ-թէվարիխը , Լուզֆի փաշայի , Մուհիյէտ-
տին ծէմալի , պատմագիր Ալիի Քարիխի Ալի Օսման
երկերը , եւ այլ Տաճիկ պատմաբանից գործերը :

Գիտեմք որ Հ. Գաբրիէլ Ա. յվազովսքի գիտնա-
կան , լեզուագէտ եւ բաղմահմուտ մի անձ էր , եւ
Օսմանեան Պատմութեան սոյն երկհատորն երկասի-
րած ատեն ոչ միայն Հայ հեղինակներէ առաջնոր-
դուած է , այլ եւ կը խոստովանի որ իրեն հաւա-
տարիմ առաջնորդ ընտրած է քաջահմուտ Համմէր
Փուրկսթալ Գերմանացին , որ 30 երկար տարիներ
աշխատած է՝ Օսմանեան բաղմահատոր պատմութիւնը
գրելու համար՝ երկերիւրի չափ Տաճիկ պատմաբա-
նից աղբիւրներէ քաղելով :

Հարկ կը համարիմ այս առթիւ յիշել թէ , Պետա-
կան Խորհրդոյ անդամ Վսեմ. Ապրօ-Սահակ էֆէնտի
ալ շուրջ 20 տարի կ'ընէ , որ Օսմանեան ընգարձակ
պատմութեան մը յօրինման ձեռնարկած է , տպեալ
եւ գրչագիր գրեթէ բոլոր պատմական գործեր աչքէ
անցընելով , եւ մինչեւ իսկ եւրոպական կայսերական
մատենադարանաց մէջ առ այն երկար բարակ խու-
զարկութիւններ կատարելով :

Գէորգ - Դպիր՝ իւր ծերութեան վերջին օրերը բուրովին փիլիսոփայութեան եւ մենասիրութեան տրուած էր ինքզինքն , առանձնացած էր , ինչպէս ըսինք , Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյ մի խցիկին մէջ : Կերակուրն անգամ ինք կ'եփէր :

Նախասիրական ճաշն էր՝ պատինճանը , որոյ երեսուն եւ վեց տեսակները կրնան պատրաստուիլ իբրեւ կերակուր , սակայն Գէորգ - Դպիրն սիրածն եւ շինածն՝ ո՛չ բաթլիճան - պէօրէկին էր , ո՛չ Հիւնկեար - պէլէնթին եւ ո՛չ իմամ - պայլթին , այլ փուռը տրուած՝ պարզունակ խորովածը , վրան աղ - պղպեղ ցանուած : Շատ անգամ ձեռքն՝ եկեղեցւոյ մօտը գտնուած փուռը կը տանէր պատինճանը եւ եփել տալով անդ , վերարկուին տակն առած՝ իւր խուցը կը վերադառնար եւ կուտէր , երբեմն հրաւիրելով իւր մօտն՝ քեռայրը՝ Պալատու Տէր Մարտիրոս Քահանայն , որ այն ատեններ՝ այրիացեալ գոլով , այլ եւս եկեղեցւոյն խուցերէն մին կը բնակէր , եւ սենեկակից էր աներձագին՝ Գէորգ - Դպիրն :

1812 ին , երբ Պատուելին կը հիւանդանայ եւ վիճակը մերձ ի մահ կը ծանրանայ , բարեկամները չորս կողմը կը շրջապատեն , աւաղելով կը հարցասիրեն թէ՛ Ազգին գրական մեծ գործ մը էր չթողուր՝ իւր անունովը , այդչափ գիտնականութեամբն եւ լեզուագիտութեամբն հանդերձ :

Պէտք է յիշել թէ՛ Պարսկահայ Բառարանն տակաւին ի լոյս ընծայուած չէր յայնժամ :

Գէորգ - Դպիր կը պատասխանէ առ հարցասէրն թէ՛ « Կենեակոյ վանքէն հետզհետէ տպուելիք ո՛ր գրութեան կամ հեղինակութեան ճակատը Ի ԹՈՒԱԿԱՆԻ :

ՀԻՃՐԻՔԻՆ բառերը գրուած տեսնէք, գիտցած լինիք, որ անիկա՛ իմ զրկած ձեռագիրս է, իմ հեղինակութիւնս է : Իմ քովս միայն Պարսկերէն Բառագիրք մը կայ, զոր՝ յետ մահուանս՝ փնտռելով պիտի գտնէք, եւ զոր Գաղաղ-Ամիրայն հրատարակել պիտի տայ » :

Եւ ապա՛ իւր քեռայր՝ Տէր-Մարտիրոսն կոչելով առ ինքն, կտակ կ'ընէ թէ .

« Երբ մեռնիմ, սա՛ սէքէք սնտուկը տար Սեզրոս-խանը, եւ Վենետիկցւոց յանձնէ՛, որովհետեւ երբ հոս տեղ մնալու լինի, մէջի եղածներուն բոլորն ալ կ'ոչնչանայ, կը փճանայ » :

* * *

Պատուելի Գէորգ, իրօք ալ՝ շատ չ'ապրիր, կը մեռնի : Տէր-Մարտիրոս՝ ինքզինքը միակ ժառանգորդ եւ կտակակատար կարծելով, Գէորգ-Դպրի թողուցած 25,000 զրշ. ոսկի դրամոց եւ թանկագին ձեռագիրներուն եւ գրքերուն կը տիրանայ, Գէորգ-Դպրի ձեռագիրներն՝ ի Վենետիկ կը թռցնէ, ուր 1873 ին այցելած ժամանակ Գէորգ-Դպրի մօտիկ ազգականներէն՝ Հիւնքեարպէյէնտեան Տէր Յովհաննէս Աւագ-Քահանայն, լսած լինելով արդէն ժամանակակիցներէն, աչքովն եւս կը տեսնէ եւ կը շօշափէ անդ Գէորգ-Պալատեցւոյն ձեռագիր մատեաններն եւ անձնական գրքերը :

Ազրիանուպոլսեցի Մեծ-Պօղոս Պատրիարք (*),

(*) Ազրիանուպոլսեցի Պօղոս Պատրիարք Ս. Երուսաղիմայ միաբան է, ունի երկու երկասիրութիւններ :

երբ կը լսէ որ հանգուցեալ Գէորգ-Պատուելոյն զը-
րութիւններն վենետիկցեաց յանձնուեր են Տէր Մար-
տիրոս Քահանայի ձեռամբ, իսկոյն զյիշեալ եկեղե-
ցականին մօրուքը կ'ածիլէ եւ կարգալոյծ կը հրա-
տարակէ, այդպիսի գրական եւ գրական ամբարըշ-
տութիւն մը գործած լինելուն համար :

Ապա, կը լսուի որ՝ Տէր Մարտիրոս կարգազուրկ
քահանայն Կաթողիկ դարձեր կամ Ֆրանկացեւ եւ
վերադարձեր է :

• •

1. ԹԱՆԳԱՐԱՆ ԽՐԱՏՈՒ . — 2. ԶԱՆԱԶԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՀԻՆԳ ԴԱ-
ՐՈՒՑ .

Առաջին գործը՝ երկու հասորի բաժնուած է, որ կը սահ-
մանէ Սէ և Յառաջնումն ցուցանի օգուեն առաքինութեանց
ինչ, որք առնեն զմարդն երջանիկ . իսկ յերկրորդումն՝ վը-
նասն մոլորութեանց, որք առնեն զմարդն ճշուառ, եւս եւ
հարկաւոր միջնորդ փրկութեան ճշմարիտ քրիստոնէի » :

Իսկ ԶԱՆԱԶԱՆՈՒԹԻՒՆԸ՝ է պատմութիւն հին եւ նոր Կա-
կարանաց :

Սոյն երկու երկասիրութիւնք ալ կրկնակի ռպագրութեան
արժանացած են :

Մեծ-Պօղոս Պատրիարք՝ բառին ընդարձակ նշանակու-
թեամբը մեծ Պատրիարք է, վկայեալ նոյն իսկ ժամանակին
սիրող Սուրբանէն, եւ մեծամեծ անձնաւորութիւններէն :

Պօղոս Պատրիարք՝ Քիւրթիկ (Մեծ Տումար) մը հաստատած
է ի Պատրիարքարան, ուր արձանագրուած կան, ժամանա-
կակից լազային դէպքերն եւ Պատրիարքարանի գործառնու-
թիւններն, ինչպէս նաեւ Պատրիարքական յաջորդութեան
գաւազանագիծը :

Երանի՛ թէ, այս Քիւրթիկի նման Քիւրթիկներ ամեն տեղ
ալ կանուխէն հաստատուէին :

Լսած եւ ստուգած եմ թէ, Կուսինայի Առաջնորդար անին

Գէորգ-Դպիր՝ միշտ իշխանավայել ապրելով, 80 տարիներ առաջ կը մեռնի այսպէս, 25,000 զուրուշի մեծկակ գումար մը թողլով:

Եւ սակայն, այսչափ հարստութիւնն ձգելէ յետոյ, դարձեալ ազգն՝ մեծ շքով եւ հանդիսիւ կը կատարէ յուզարկաւորութիւնն Գէորգ-Դպրի, որ կը

մէջ 700 ատիներէ աւելի հնուծիւն ունեցող Քիւրթիւկ մը կայ, յորում արձանագրուած է ամեն ինչ, յիշուած է նսեւ որ Պրուսայու Առաջնորդ եւ Կ. Պոլսոյ առաջին Պատրիարք՝ Յովակիմ Արքեպիսկոպոսն՝ բուն Կուսինայու Առաջնորդն է եղած, եւ ոչ թէ միայն Պրուսայու, որ թերեւս հին ասեն՝ յարակից փոքրիկ վիճակ մը լինէր, սակայն՝ իբրեւ Առաջնորդական թեմավորուի՝ նախապատիւ քաղաք համարուէր, իբրեւ սկզբնապահ Մայրաքաղաք Օսմանեան մեծագոր Տէրութեան:

Երկու Քիւրթիւկներ ալ ի Պրուսա սեսած եմ, մին Սամուէլ Եպիսկոպոսի Առաջնորդութեան օրով հաստատուած, միւրը՝ Գարագոջ երջանկայիշատակ Պօղոս Արքեպիսկոպոսին՝ Կեսարիոյ Տէրէվանք գիւղացի, անժողաց Հիմնադրին Արմաշու Դպրեվանուց:

Նոյնպէս, Սամաթիոյ Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ ալ հին Քիւրթիւկ մը կայ եղեր, յորում գեեղուած են, Յովակիմ Ա. Պատրիարքին վերաբերեալ տեղեկութիւնք, եւ Տաթիհ Սուլթան Մէհմէտէն տրուած Պատրիարքական իշխանութեան վերաբերեալ Կայսերական Հրովարտակն եւ Սամաթիոյ Տէր Մարտիրոսեան Տ. Կոմիտաս Աւագերէց Քահանային (վախճանած է ի Պոլսին Հայոց ՌՃԾՁ) ժամանակին անցքերն եւ մանրամասնութիւնք:

Սոյն պատմական թանկագին Քիւրթիւկն Տէր Մկրտան Աւա Քահանայն՝ հանգուցեալ Միհրդատեան Թաղէոսի քով սեսած սակայն յես մահուան, անյայտացած լինելն իմացուած է:

Պատմական հինաւուրց Քիւրթիւկ մ'ալ Տաթեւու վանքի մէջ զտնուիլը կը յիշեմ:

Թաղուի էտիրնէ - Գաբուի գերեզմանատան՝ էյուպ նայող կողմից եզերքին վրայ :

Թաղմանէն քանի մը տարի անցնելէ յետոյ՝ Պէզ- ճեան Յարութիւն Ամիրայ փառակերտ դամբարան մը կանգնել տուած է ի հուսկ պատիւ ժամանակակից Պատուելոյն , տապանազիրն յատկապէս պատրաստել տալով՝ Փիչմիշեանց գերդաստանին եւ այլ մեծամեծաց տապանազրերն ճոխ դրամանուէրներով յօրինող մասնագէտ Եզեկեան Յովհաննէսին (1) , եւ ոչ Փէչտրմալճեան Գրիգոր Պատուելոյն , ինչպէս կը կարծեն ոմանք :

Գէորգ - Գպրին հիմնապէս քանի կամ ինչ լեզուներ գիտնալն՝ տապանազրին մէջ զետեղուած է :

Շուրջ երկու տարիներ կը փորձուէինք եւ կը փափաքէինք լրիւ գաղափարել Գէորգ - Գպրի տապանազրին օրինակն : Ունէինք առ ձեռն անոր սկզբնատողերն եւ վերջնատողերն , սակայն այդ սուղ տողերով բնականապէս չէինք գոհանար , այլ կ'ուզէինք ամբողջն ունենալ , որպէս զի կենսազիրն լրացուցած համարիմք :

Վերջապէս , շնորհակալութիւն Տօքթ. Թորգոմեան Վահրամ էֆէնտիի , որ յատկապէս էտիրնէ - Գաբուի գերեզմանատունը երթալով եւ տապանազիրն օրինակելով , պատճէնն հաճեցաւ աննախսանձաբար ինձ հաղորդել , որոյ օրինակն աստ կ'արտագրեմ .

) Եզեկեան Յովհաննէս՝ Հռովմէական Հայ մ'է , քաջ պարան եւ ճարտար լեզուարան . Վենետիկ գացած է դպասանալու , քայց յետոյ աշխարհական մտալով վեարձած է :

Է

Մ Ա Հ Ա Ր Ջ Ա Ն

ՊԱԼԱՏՅԻ ՏԻՐԱՅՈՒ ԳԷՈՐԳ ՊԱՏՈՒՆԵԼԻ

ՏՐ . ՅՅՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

Յ Ա Մ Ի Տ Ն . 1 8 1 2

Է՞ր դառնահամբոյր ձայն եղեբերգուաց
Պատէ սխրութեամբ՝ ըզրաւս դամբանաց :
Է՞ր երկնահանդէս մուգայ դպրութեանց
Հեծեն վեհահար յաւերակս :
Զի աղօսանայ պարծանքն :
Եւ հեհախաղաղ գաղի շուք նախնեաց :
Ծաղկընկէց թօնի բոյսըն բարեզգեաց ,
Յոր ջան Հիմէնին ազդել ո՛չ զօրեաց :
Նոր հանդիսարանն հին յիշատակաց
Շքեղ քանգարան բազմազան լեզուաց :
Թարգմանիչ սառից Երայականաց ,
Նոյն Արաբացւոց , Պարսից եւ Յունաց :
Այն որ խոյացաւ՝ յեթեր լուսարծարծ
Եթող ի մըթան զիւր կոյս ոսկերաց :
Այն որ արծանի յաւերժ սարգենեաց
Ոչ գոյր ցարդ նորա հեհ յիշատակաց
Մինչեւ բազմերայս Յարութիւն Պէզնեանց
Յանման յիշատակ զայս արձան կանգնեաց :
Վախնանեցաւ 75 ամաց , ի թուին Հայոց ՌՄԿ

* * *

Գէորգ-Դպրի փառաւոր դամբարանն՝ երկայն քա-
ռակուսի քար մ'է, գեղեցիկ պատուանդանով եւ
1 3/4 մեդր երկայնութեամբ, եւ մէկ մեդրէ աւելի
լայնութեամբ, եւ գրեթէ մէկ ու կէս մեդր բարձ-
րութիւն ունի. վրան փոքրիկ տառերով փորագրեալ
է տապանագիրն :

Այժմ տապանաքարն բորբոսացեր եւ գրերն ան-
ընթեռնլի վիճակի մը ենթարկուած էն :

Տօքթ. Թորգոմեան տապանագիրն օրինակած օրը
տեսնելով գերեզմանին սոյն ողբալի: վիճակը, կը
տրամադրուի նորոգել տալ զայն :

Ապրի :

Փափաքելի չէ՞ր ունենալ մեր գրատանց կամ գը-
րասենեկաց մէջ եթէ ոչ Գէորգ-Դպրի կիսարձանն ,
գէթ պատկերն :

Պէզճեան Յարութիւն Ամիրայն այս պէտքն եւս
զգացեր, և ո'չ միայն Գէորգ-Դպրի դամբարանը չինել
տալով, եւ ընդարձակ Պարսկահայ Բառագիրքը տպե-
լով բաւականացեր է, այլ եւ իբրեւ յիշակերտ կամ
յուշարձան մը Պալատեցւոյն փառքը մշտնջենաւո-
րելու, բարեհաճած է չինել տալ նաեւ Գէորգ-Դպրի
մեծադիր պատկերն, որ կ'ըսուի թէ՛ կամ Վենետկոյ
Ս. Ղազարու վանուց մէջ, եւ կամ Տիւղեանց գեր-
դաստանին քով կը պահուի այժմ :

17- յսիսի Արտօնատէր Պալատցի Իւթիւճեան
տպեալ էՖ. , որ Գէորգ-Դպրի արժանիքը գնահա-
ւերէն եւ անոր տապանագիրն ի մանկութենէ
ուց սերտողներէն է, արդեօք օր մը մտքէն
ուց կամ կ'անցնէ՞ որ, իւր թաղեցիներն եւ

Մասիւններուլը առաջնորդուած նորելուկ գրագէտներն համոզելով երթան Գէորգ-Դպրի գերեզմանին վրայ, գէթ տարին միանգամ Ս. Գէորգայ տօնախմբութեան օրը, Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյն մէջ նորահոգւոյն համար հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցանել տան եւ հոգեհանգիստ կատարեն . եւ կամ, էտիրնէ Գարուի գերեզմանատունը յուղարկաւոր գընացողները կը յիշե՞ն, որ գերեզմանատան մէկ խորշը՝ շուրջ 100 տարիներ առաջ Գէորգ-Դպիր մը եկած հանգչած է, որոյ գերեզմանական վէմը՝ ոչ միայն Պալատցի ազգայնոց համար, այլ ընդհանուր՝ Հայ գրագիտաց եւ լեզուագիտաց համար պէտք է հանգստեան-վէմ նկատուի, եւ զինքն այցելողներէն քաղէ սրտագին Հալը-մեր մը եւ Աստուած ողորմի մը :
Բնաւ երբէք մտածած ունի՞ն Պալատու Քահանայք այս պարագայն, կամ ի կիր առա՞ծ են :

* * *

Մեծանուն Գէորգ Պատուելւոյն կենսագրութիւնն աւարտելէ առաջ, կուգամ յաւելուլ նոյն կենսագրութեան լրացուցիչ մաս մ'եւս :

Յարգելի ծերունի բանասէր մը կը դիտէր թէ՛
«Վենետիկ տպուած Հնախօսութեան եւ Օսմ. Պատմութեան հեղինակը՝ Գէորգ-Դպիրն է . Գատոր ամենեւին տարակոյս չկայ : Ասոր ապացոյց են Հընախօսութեան՝ մէջ Օսմ. հազուագիւտ պատմիչներէն բերուած վկայութիւնները՝ վասն զի ո՛չ միայն գրքեր՝ Վենետիկցւոց թանգարանին մէջ չէի գտնուեր, այլ եւ նոքա այդ գրքերուն անունն անգամ լսած չէին : Դարապատումին մէջ ամբողջ հա-

ուածներ կան առնուած Բէամի Ահմէտ էֆէնտիի եւ ուրիշ պատմական գրքերէն : Ուստի Պատուելին իւր մահուան անկողնոյն մէջ՝ իրաւամբ ըսաւ բարեկամացը թէ, «ի Վենետիկ տպեալ ո՛ր գրքին մէջ որ ի թուականին Հիմրէթի բառերը կը տեսնէք, այն իմ հեղինակութիւնս է . թէեւ ուրիշ շատ հեղինակութիւններ ալ ունիմ, բայց չպիտի կրնաք գիտնալ իմս ըլլալը . միայն ձեզի մխիթարանք ըլլալու համար կ'ըսեմ որ ի թուականի Հիմրէթի բառերը կրող գրքերն ապահով կերպով իմս համարեցէք : »

Յարգելի դիտողագրին պէս ուրիշներէ ալ արտայայտուած են միեւնոյն գաղափարներն, սակայն վերոյիշեալ պատուականաց պատուականագոյն ծերունին՝ ոչ միայն Գէորգ-Դպրի մասին, այլ եւ ուրիշ երեւելի ազգայնոց նկատմամբ ալ մանրապատուած տեղեկութիւններ եւ հարուստ ուսումնասիրութիւններ ունի, եւ որ փափաքողաց միշտ բարեհաճած է իւր տեղեկութեանց զանձարանն աննախանձաբար պարզել, եւ մեք պատրաստ եմք միշտ լսել ոչ միայն զինքն, այլ եւ այդպիսիներն՝ ուր ուրեք որ զանուին, եւ զանձել իբրեւ թանկագին արժէք ունեցող պատմական անլոյս նիւթեր :

Գէորգ-Պատուելւոյն բնագիր երկասիրութիւններէն՝ ինչպէս յիշմիածին, նոյնպէս եւ ի գաւառս տարուած են : Յիշեալ հոյակապ Դպրի ձեռակարեւոր հեղինակութիւններէն հատ մ'ալ գտնուի Սեբաստիոյ ազգային մեծ վարժային կամ Ս.Նշանայ Վանուց մեծ թանգարանին : Փափաքելի էր որ Վանուց արդի Առաջնորդ-Վասայր Տեր, Տ. Պետրոս Եպիսկոպոս Թահմիզեան,

այդ երկասիրութեան եւ այլ անթիւ Զեռագրաց մասին, որք կը գտնուին այդ վանուց մէջ, մանրամասն ծանօթութիւններ հաղորդէր, ինչպէս կընէ պարբերաբար Կեսարիոյ արդի Առաջնորդն Գեր. Տ. Տրգատ վարդապետ Պայեան :

Իսկ մեք՝ իբրեւ կնիք եւ վերջարան սոյն կենսագրութեան, արժան համարեցանք Սւտերեայ Քրդոնիկին դրոց նկատմամբ Վենետիոյ Արքահայր Գեր. Ստեփաննոս Ազոնց Արքեպիսկոպոսին առ Գէորգ-Պատուելին ուղղած հետեւեալ պաշտօնաթուղթն անփոփոխ հրատարակել, ի վերծանութիւն Հայ Բանասիրութեան :

« Ազնուամեծար եւ Քրիստոսասէր սիրելւոյդ՝ ողջոյն եւ Աստուածային օրհնութիւն :

« Ի Վենետիկ, ի 24, ապրիլ . 1805

« Մտերիմ սիրոյդ սխորժ ընտանութիւն յորդորէ զմեզ ի գրութիւն նամակիս, առ անընդհատ պահպանութիւն նախնի մտերմութեան ընդ բարեսէր անձինդ, որով զառաջինն մեօք եւ ի ձեռն գրութեան թղթոյ մերոյ ծանօթացեալք, եզաք զհիմն հաղորդութեան սիրոյ ընդ Ուխտիս : Թէպէտ երեսօք անծանօթք ի միմեանց, այլ սիրով հոգւոյն զօրեալք ընդ միմեանս : Եւ ի ձեռն վարդապետաց մերոյ գովելի հանդիսացեալ ձեր ի մեզ, անմոռաց ունիմ ես սրտի զյիշատակս սիրելւոյդ չքեզ պանծանօք : ջինջ արձանագրեալ զանուն ձեր ի կարգս բարեբախտաւորաց միաբանութեան մերոյ, որոյ պ ծառութեան եւ յառաջադէմն զարգանալոյ՝ մտաղ

փափաքող եւ խնդամիտ բերկրեցող հաւատեաւ-
ճանաչեմք զձեզ, նոյն եւ թեղադիր յառաւելն եւ ի
կարեւորն եւ յօգտակարն օր ըստ օրէ փութաջան
եւ վաստակակից՝ անտարակոյս մտօք հաւատամք
եւ սպասեմք տեսանել զԱզնուութիւնդ :

« Լուաք ի մերոց վարդապետաց պանդխտելոց
այդր, թէ կացցէ ի քաղաքիդ նախազաղափար եւ-
սերեան քրոնիկոն գրոցն, զոր ի բազում ամաց հետէ
անձկանօք փափաքիմք ստանալ, այլ դժուարիմք
գտանել զեզանակն ի ձեռս բերելոյ, սակայն որ մեզ
դժուարինն է, ձեզ դիւրին համարի գտանել հնարս
առ մեզ ձգելոյ զայն, զի մի՛ յանօգուտ տեղիս մը-
նալով պիտանի գործոյն, անպիտան լիցի գանձն
յարգի, եւ զրկեսցի ի վախճանէն երկասիրութիւն
հեղինակին, որ աշխատեալն է ի պայծառութիւն,
եւ ո՛չ ի բանտարկութիւն գործոյն :

« Եւ առ այս աշխատութիւն, զոր յանձնեմք՝ սի-
րելոյդ հայրաքար, բա՛ց ի հայրական օրհնութենէ
Աթոռոյս եւ Ուխտիս, զոր շնորհեմք առատապէս,
փութամք փոխարինել եւ երախտեաց բարեւէր ան-
ձինդ, որ գովելի արթնութեամբ յօժարամիտ է ի
ծառայութիւն այդպիսեաց, զորոյ զփորձն առեալ
եմք բազում անգամ, որպէս եւ ի սոյն իսկ արդ-
եամք ունիմք տեսանել, ողջ լերուք :

Մնամք Քրիստոսասէր սիրելոյդ՝ Աղօթարար

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ Վ. ԱԳՈՆԾ(Է)

Արեւպիակոպոս Սիւնեաց եւ

Ընդհանրական Արքանայր :

(Է) Հայ բանասէրներէն, Ազգային գրագէտներէն ո՞վ չի
չնար Ազոնց՝ Գեռ. Սեփաննոս Գիւվէր, Հայ-Հռովմէա-

Հետեւեալ վերայութիւնն ալ յառաջ կը բերեմք ի վենետիկ տպեալ եւ Արաբերէնէ թարգմանեալ Գիւրգ վասսակոց անուն գրքի Յառաջարանէն :

«Ընթերցող բանասէր եւ բնասէր ինքնին վկայեացէ այսմ՝ հանդիպելով ի սմա հարիւրաւորաց պիտանի եւ ընտիր ընտիր բառից՝ որոց մեծ մասն մի չեւ եւս է մտեալ յէջս տպագիր բառարանաց մե-

կան հանգուցեալ Սիւնեաց Արքեպիսկոպոսն եւ Մխիթարեան Ուխտին ընդհանրական Աքրան , որոյ գրական արժանիքն՝ անվիճելի է , եւ որոյ վարուց պատմութիւնը՝ 1824ին գրած եւ սպած է Հ. Եփրեմ վ. Ոեթեան :

Հայր Սեփաննոս Ազոնցի անունը , յառուկ յանձնարարութեան պէտք չունի : Հայ մասենագրութեան մէջ արդէն փայլուն համբաւ կը վայելէ իւր հետեւեալ զնահատելի երկասիրութիւններովը .

1. — Ճարտասանութիւն :

2. — Պատմութիւն վարուց Մխիթարայ Աքրայի :

3. — Տեսութիւն Սուրբ Գրոց Հիւն Կտակարանի :

4. — Տեսութիւն Սուրբ Գրոց Եւր Կտակարանի :

5. — Աշխարհագրութիւն :

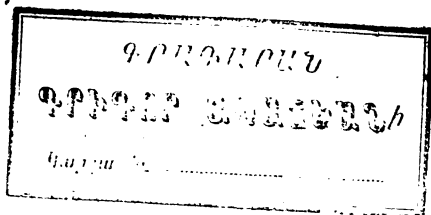
6. — Հասարակախօսութիւն Աշխարհագրութեան : Եւ այլն :

Ունի նաեւ ձեռագիր բազմաթիւ անտիպ գործեր եւ նամակներ , մասնաւորապէս կը յիշեմք Պատմութիւն Տիեզերական Սիւնհոդոսացն :

Հայր Ազոնց ծնած է Թրամսիլվանիոյ ձուրձով բաղաքին մէջ 1740 նոյեմբեր 20ին եւ Ամիրա անուամբ մկրտուած : 1757 յուլիս 25ին վենետիկ զացած եւ 1758 հոկտեմբեր 28ին կուսակրօնութեան նուիրուած , 1763ին վարդապետ ձեռնադրուած է : 1785 յուլիս 5ին Աթոռակալ եւ Փոխ-Վանահայր 1800ին Աքրահայր ընտրուած , 1804 յունիս 3ին Արքեպիկոպոս ձեռնադրուած՝ Սիւնեաց վիճակին պատուանուամբ եւ վախճանած է 1824 յունուար 29ին :

րոց. եւ սակս այսորիկ իսկ հարկ էր յուղից յայն-
ցանէ անհասկանալիս կամ երկբայելիս մնալ : Այսմ
պէտ արարեալ զիւրութեան յանցելում զարու՝ ծա-
նօթ բանասէրն, եւ հմուտ Հայերէն եւ Տաճիկ լեզ-
ուաց (Թուրք, Պարսիկ եւ Արաբացի), Գէորգ Պա-
լասեցի, արարեալ էր ըստ իւրում կարի՝ քաղուած
եւ մեկնութիւն բառիցն, նշանակելով եւ զԹուրք
եւ ուրեք զԱրաբացի եւ զՊարսիկ յորջորջմունս նո-
ցին :

Ուրեմն մեք եւս պարտ կը համարինք յաւելուլ՝
Յիշատակն վաստակոց Տեր-Յովհաննիսեան Գեոր-
գայ Պալասեցոյ, օրհնութեամբ եղիցի :

Բ.

Մ Ա Տ Թ Է Ո Ս - Դ Պ Ի Բ

Ի հնումն սովորութիւն եղած էր Պատուելի կամ Դպիր մականունը տալ ոչ միայն ուսեալ եւ գիտնական վարժապետաց, այլ եւ շարականերգու եւ Շարականն ի բերան ուսեալ Դպիր-վարժապետաց, որք բաց ի Եկեղեցական կարեւոր գրեանց եւ գրքուածոց՝ Շարականը մանաւանդ, — որ Հայ լեզուի մաղթարանութեանց մի հնաշխարհիկ գանձարանն է մատենադրապէս, — թէ՛ եղանակօք եւ թէ՛ մեկնական եւ վերլուծական գիտութեամբ ուսումնասիրած էին, ըստ օրինակի նախնի սրբազան Հարց :

Պատուելի Մատթէոս-Դպիր⁽¹⁾ բնիկ Պալատցի, անցեալ դարու մէջ երեւցող համբաւաւոր շարականագէտներէն եւ ազգային հեղինակներէն մին էր :

Պատուելի-Դպիրը՝ բնակութիւնն հաստատած էր Պալատու եկեղեցւոյ կալուածներէն տան մը մէջ, ուր միանգամայն դասարան բնաւուով շարաթը քսանական փարայի թոշակաւ աշակերտ կ'ընդունէր, եւ այսու՝ կ'ապրէր եւ կ'ապրեցնէր իւրայինքն, եւ հանապազօրեայ ծախքը կը յանձանձէր :

Սոյն մասնաւոր դասարանին մէջ աշակերտած են քաջաքարոզ Կարապետ Պատրիարք բնիկ Պալատցի,

(1) Հայ-Կիւթէնպէրկներէն մին համարուող Մատթէոս Դպիր Ծարեցի մ'ալ ունիմք, զոր ուրիշ առթիւ պիտի չ նօթագնենք :

Խորասանճեան Գէորգ եւ Պետրոս երկու հարազատ Ասիրայք եւ այլ ժամանակակից նշանաւոր թաղեցի ազգայինք :

Կը պատմուի թէ, երբ Կարապետ Պատրիարք⁽¹⁾ Ս. Հրեշտակապետաց տօնի շարաթ օրը Պալատու Ս. եկեղեցին կ'երթայ եղեր, սովոր էր Նորին Ամենապատուութիւնը Տիրացու-Մատթէոսին տանը այց առնել : Որպէս եւ երբ Տիրացու-Մատթէոս Պատրիարքարան կ'երթայ եղեր, Նորին Սրբազնութիւնը՝ ի յարգմնս իւրոյ վարժապետին եւ ի նշանակ բացառիկ ընդունելութեան Նորին, յոսնկալութեամբ սովոր էր զայն առնուլ բազմեցնել առ երբ իւր, որ ազգային ընդունելութեանց հանդիսագոյնը կը համարուէր այն ժամանակ :

Պալատցի Տիրացու Մատթէոս-Դպիր՝ իւր գրական գործունէութեան իբրեւ նախախայրիք՝ Տեսակ Այբեմարան մը կը յօրինէ, եւ անթուական կը հրատարակէ ի տպարանի Պետրոսեան Ստեփաննոսի :

Սոյն Այբեմարանը կը կրէ հետեւեալ մականգրութիւնը .

« Դուռն ընթերցական դւաման . . . տպեալ հրամանաւ Տեառն Զաքարիա ազգասէր Պատրիարքի :
Հեղինակն՝ ապա կը փորձէ ուրիշ երկասիրութիւններ արտադրել, բայց տպարանական յարակից եւ բազմադիմի դժուարութեանց պատճառաւ կըս-

(1) Կարապետ Պատրիարք հեղինակած է Լապսեր հոգոյ նուն գիրքը, որ տպագրուած է 1826 ին ի Միջագիւղ Ապեան Գօղոսի տպարանին մէջ :

տիպուի բնական տանը մէջ հաստատել նաեւ իրեն սեփական նոր տպարան մը, գրաշարութեամբ՝ նոյն ժամանակի համբաւաւոր արուեստագէտներէն Տիրացու Մանուէլի :

Ըստ որում Մատթէոս-Դպր՝ հաշուագիտութեան մէջ ալ յաջողակութիւն ունէր, համանգամայն Օրացոյց յօրինելու եւ պատրաստելու համար պէտք եղած աստղաբաշխական առ ձեռն ծանօթութիւններն, տօմարական նախագիտելիքն, եւ մանաւանդ զի՞ն ըսուած աղիւսակին վերաբերեալ հաշուական հմտութիւնը, ուստի կը փորձէ իւր տպարանական գործունէութեան թուականն՝ նախ 1776 ին ժողովրդական ամենատարած մատենիւ մը սկսիլ, եւ կը ձեռնարկէ հրատարակել Տօնացուցի Տեսքալն, որոյ վերայ «ի Կ. Պօլիս, ի տպարանի Բարսղի» նշանակուած է :

Ապաքէն Օրացուցի կամ Տօնացուցի տարեկան հրատարակութիւնը՝ տասնէն աւելի տարիներէ ի վեր ընդհատուած էր : Մատթէոս-Դպրի շարադրութեամբ վերստին ի վեր գալն՝ ժողովրդեան բանիմաց մասին գոհացում պատճառած է, եւ գնահատուելով՝ քանի մը տասը հազար օրինակներ անդէն եւ անդ սպառած են :

Զմոռնանք յիշատակելու թէ՛ Մատթէոս-Դպրի պատրաստած Օրացոյցներուն պակերներն այսօր իսկ կրնան գնահատուիլ :

Մատթէոս-Դպրի նախատիպ Տօնացուցի Տեսքալի ըստ իւր բացատրութեան՝ «Յուցանէ ոչ միայն զտօն գպահս եւ զկիւրակէս ըստ կարգադրութեան մօլ մերոյ սրբոյ եկեղեցւոյ, այլ եւ զաւուրս ամսոյ՛

մերոյս տօմարի , Այսմաւուրաց , Ազարիայի , Յու-
նաց , Գրիգորի եւ լուսնոյ : »

Ահա՛ այսպէս , կանոնաւոր Օրացուցի հեղինա-
կութեան եւ գեղատիպ հրատարակութեան նախա-
փառքը՝ Պալատցի Դպիր-Մատթէոսէն կրակսի , ըստ
աւանդութեան , առաջնորդութեամբ Ապէնսայ Իսաք
համարողագէտ Հրէին :

1877ին , ըստ օրինակի յէջմիածին տպեալ Տօ-
նացուցին , աւելի կազմակերպեալ եւ կանոնաւոր
կը հրատարակուի նորաձոյլ տառերով երկրորդ տա-
րին Տեսրակ Տօնացուցին , որ ի մէջ այլոց « Յուցա-
նէ զաւուրս վեց կերպ ամսոց . եւ գերեւելի աւուրս
այլոց ազգաց . եւ զմուտս արեգական ի կենդանա-
կերպս . եւ զճնունդս , զքառորդս եւ զլրումս լուս-
նոյ՝ հաշուով աստղաբաշխից » , եւն :

Եւ ի վերջոյ կը յաւելու թէ՛ « Սոյն գիր նոր չի-
նեցաք , եւ այսքան հազիւ յառաջ բերաք : Կարողու-
թեամբ ստեղծողի՛ նոր տպարանս դեռ եւս ուղղի : »

1778ին , Տօնացուցի Տեսրակներ գրողներն մէկէ
աւելի էին :

Ի Կոստանդնուպոլիս՝ տպագրիչք Յովհաննէս եւ
Պօղոս , ի Վենետիկ եւ ի Թրեստ՝ Մխիթարեան Հարք
հրատարակած էին արդէն իրենցն , եւ սհա՛ Մատ-
թէոս-Դպիր ալ՝ եւս առաւել կատարելագործեալ՝
Տօնացուցի Տեսրակին երրորդ տարին հրատարակեց :

Հարկ կը համարիմ յիշել թէ՛ Պալատցի մեծա-
ն մանկավարժ եւ Օրացոյցի առաջին յօրինող եւ
ազրողն՝ ընտրելագոյն պատկերազարդ Օրացոյցի
պագրութիւնը վերջացուցած է այն ատեն , երբ Վի-
շարանի Պօղոսի Արապեան Ապուլեիսցւոյ՝ գեղա-

տիպ Օրացոյցներու նմոշներ կ'երեւին հրապարակին վրայ :

Մատթէոս-Դպրի 1818ին տպած Օրացոյցներէն իբրեւ յիշատակ՝ կը գտնուի Ղալաթիոյ Ազգ. Կեդրոնական Մատենադարանին մէջ :

Դպիր Մատթէի⁽¹⁾ Օրացոյցներէն երկու օրինակ տեսայ Վիէնայի բազմարդիւն միաբան լաւգարդ Հ. Եղիշէ վարդապետ Գաֆտանճեանի քով . մին 1809ին տպուած էր, միւսը՝ 1811ին : Առաջնոյն՝ սկզբնաթղթոյն վրայ գրուած էր .

Օ Ր Ա Ց Ո Յ Ց

1809 ամի Տեառն . եւ մերոյս

Ռ Մ Ծ Ը :

Որ ցուցանէ զՏօնս եւ զՊահս ըստ կարգադրութեան մօրս մերոյ Սրբոյ Եկեղեցւոյ :

Մէջ տեղը՝ պատկերէ մը յետոյ ,

(1) Մատթէոս-Դպրի արուեստագէտ գրաշարապետն ալ Կեստրացւոյ զաւակ է եղած եւ ունի աշխատակցութիւն՝

« Լուծիչ տարակուսանացիին . շարադրեցեալ ի Սրմաթէշ Մանուէլէ Կոստանդնուպօլսեցւոյ Կեսարեան ... Տպագրեցեալ ի սպարանի Բարսղի, ի թուին Հայոց 1204 » . Յիշատակարանն ալ կ'ակնարկէ . « ... ցանկ ելեալ աւարտեցաւ սպագրումն գոթիս այսորիկ, որ կոչի Լուծիչ տարակուսանաց, ի սպարանի Բարսեղ դպրի արդէն ի Տէր հանգուցելոյ : Արդեամբք եւ զոյ, Ազուլեցի սափրիչ սիրացու Յօհաննիսին ... Յիշել ազգիսորիկ Մանուէլս, զշարադրողս գրքոյս, զշարողս եւ ցրուողս կապարեայ գրաց, որ գրագում աշխատութիւնս բեցի :

Այլ եւ զերեւելի աւուրս այլոց ազգաց ըստ իւրաքանչիւր տօմարաց :

Իսկ զծնունդս եւ զյրումս լուսնի⁽¹⁾ ըստ աստղաբաշխից , սակայն յերեկոյէ յերեկոյ 24 ժամ թուելով Բայց զաւուրս ամսոցն Տաճկաց ի ծնն. լուսնի 24 ժամ անցանելոյ զկնի մէկ թուելով :

Տպեալ հրամանաւ՝ Տեառն Յօհաննու Արհի-Եպիսկոպոսի աստուածաբան Վարդապետի եւ քաջաքարոզ Պատրիարքի :

Ի Կոստանդնուպօլիս :

Ի Մատթէոս Դպրէ :

1809 ամի Տեառն , եւ մերոյս ՌՄՄԸ. Փոքր թուականն ըստ Ազարիայի 193 : Որ ի 21 Մարտի 194 մտանէ :

Ըստ Հոսմայեցւոց Տօմարի :

Գիր տարւոյն	Է :
Եօթներեակն	Ե :
Վերագիրն	24 :
Իննեւտասներեակն	Գ :
Տանուտէրն	Առիւծն :
Բուն ձայնքն	ԱՉ, ԲՉ, ԳՉ, ԴՉ :

Ձախակողման դասուն են սկսեալ , ի բուն բարեկենդանէն :

Ըստ Մերոյս :

Գիր տարւոյն	Է :
Եօթներեակն	Ա :

) Մահկածեւ նշանագրով :

Վերադիրն ԻԲ.

67 Իննեւտասներեակն 4:

Ըստ Լասինացոց:

Վերադիրն 14:

Եօթներեակն Ա:

Իննեւտասներեակն 5:

Եւ Զատիկն նոցա շաբաթ մի յառաջ լինի յամ ամի:

Ըստ Հրէից:

Թուականն 5569: 269 իննեւթերեակի 2. եւ ի 30
Օգոստոսի՝ մտանէ ի 5570 եւ 294 իննեւթերեակի 3:

Տանկաց:

Սէնէ 1223 իսկ ի 4 Փետրվարի մտանէ ի 1224:»

Ապա դատաւորած է՝

«Երեւելի աւուրժ Եւրժական տօնից:»

Սկսեալ՝

«Օր Ծննդեան եւ Մկրտութեան Տեառն մերոյ
Յիսուսի Քրիստոսի. դչ,» եւն, մինչեւ ցբարեկենդան
Ծննդեան եւ Մկրտութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի
Քրիստոսի» դչ:

Յետոյ՝ Բարսեղ հայրապետի պատկերը զգեստա-
ւորեալ՝ զետեղած է, որոյ ներքեւ գրուած է.

«Ասէ Սուրբն Բարսեղ Կեսարացին:

Շնորհաւոր նոր Տարի, եւ բարի Կաղանդ: Յայս-
մաւուրք Յունվարի, ա:»

Կը շարունակուի Օրացոյցը:

Յաւարտ սորա գրուած է եւ հետեւեալ երկտո
բանահիւսութիւնը՝

«Այն որ հասոյց զմեզ՝ կենդանի յաւարտ հընոյ:
Եւ նա ամցէ բարի արդեամբ ի վերջ նորոյս.»

Բուն Օրացոյցի մասէն ետքը կուգայ, հետեւեալ
ժամանակագրական տախտակը .

« Ժամանակագրութիւնք ունեց երեւելի իրաց .

Ի ստեղծմանէ աշխարհի մինչև ցայժմ ըստ մե- րոյս տօմարի՝ են ամբ .	7234
Ի ծննդենէ Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի	1809
Ի հաւատարոյ նախապիայ Սրբոյն Արգարու ի Քրիստոս	1776
Յելիցն Սուրբ Լուսաւորչին մերոյ ի վիրա- պէն եւ ի կրկին լուսաւորութենէն ազգիս մերոյ	1506
Ի շինմանէ Սրբոյ Էջմիածնի	1502
Ի շինմանէ Սրբոյ Կարապետի վանուցն որ ի Մուշ	1503
Ի շինմանէ Կոստանդնուպօլսոյ	1483
Ի Նիկիոյ Սուրբ Ժողովոյն	1484
Ի Կոստանդնուպօլսոյ Սուրբ Ժողովոյն	1413
Ի յԵփեսոսի Սուրբ Ժողովոյն	1363
Ի գիւտոյ գրոյս մերոյ	1375
Ի շինմանէ Տօմարին մերոյ	1258
Ի գիւտոյ Թղթաշինութեան	1436
Ի գիւտոյ տպագրութեան	1373
Ի տիրելոյ Տաճկաց Կոստանդնուպօլսոյ	1355
Պրուսայու	1482
Տրապզանու	1349
Երուսաղէմի	1292
Ըռատօտու	1286
Պաղտատու	1274

Ժամանակագրութենէն զինի գրուած է՝ Աղիւսակ
Ժամանակաց աւուրցն , որ երկու երես բռնած է ,
յորմէ յետոյ .

« Անուանք Ամսոցն Հոռոմայեցւոց եւ տաճկեւար
թարգմանութիւն նոցին » , հետեւեալ տաղաչափական
ձեւով .

« Քեանունի Սանին է Յունվար .

Շուպաթ ասելն է Փետրվար .

Մարտի անունըն տաճկեւար ,

Դարձեալ է Մարտ . եւ ոչ

Այլ բառ :

Նիսան ամիսն է Ապրիլ .

Մայիսն Մայիս է չի փոխիր .

Հազիրան Յունիսի ասիլ ,

ի նոցանէ եղև դա-

Տիլ :

Թէմուզ է անունն Յուլիսի ,

Աւօստօս է Օգոստոսի ,

Իլուլ ասել Սեպտեմբերի

կանոնեալ են իւրեանց

գրի :

Թչրինի էվվէլ զՀոկտեմբեր .

Թչրինի Սանի զՆոյեմբեր .

Քեանունի էվվէլ զԴեկտեմբեր .

կոչեն Տաճիկք լաւ ի

Միտ բեր : »

Մատթէոս - Դպիր , տարւոյն եղանակաց մէջ՝ «
մանակակից տօնավաճառներն ալ յիշած է յետս
կերպիւ .

«Աւուրք բանայիրաց, որք են պիտանիք
վանառականաց :

Իզտին բանայիրի .	Մարտի	6 :
Դմշվար .	Մարտի	11 :
Թռնալօ .	Ապրիլի	23 :
Նիրբիսքա . (1)	Ապրիլի	30 :
Իսլիմեայ .	Ջատկի	32 :
Դմշվար .	Մայիսի	22 :
Մասհօլուրեայ .	Յունիսի	20 :
Քարոս տաղ .	Յունիսի	29 :
Քուճաբուլունեայ .	Յուլիսի	17 :
Շիչդով .	Օգոստոսի	2 :
Ալասօնեայ .	Օգոստոսի	6 :
Եանեայ .	Օգոստոսի	18 :
Չաթալճայ .	Օգոստոսի	20 :
Ուզոճնճա օվա .	Սեպտեմբեր	2 :
Օխրիայ .	Սեպտեմբեր	8 :
Դմշվար .	Սեպտեմբեր	18 :
Նիրբիսքա .	Սեպտեմբեր	19 :
Թռնալօ .	Սեպտեմբեր	29 :
Տօրեան .	Հոկտեմբեր	10 :
Դմշվար .	Դեկտեմբեր	6 :

Հետաքրքրութեան արժանի է «Յաղագս լուսնիւ
արիւն առնլոյ եւ հաճամաթի, որ ի մէկէ լուսնի մին-
չեւ ի 11, չէ բարի որպէս գրեալ է ի Տօմարին»
յակութիւնները, որպէս են .

12. բարի է . զմարդն զիրայնէ :

13. բարի է . զմարդն զիրայնէ :

) Լիբիսրոս .

14. ոչ է բարի :
15. ոչ է բարի :
16. բարի է եթէ տարին մին անգամ առնու :
17. բարի է :
18. ոչ է բարի :
19. ոչ է բարի :
20. խիստ բարի է . զինչ որ ուտես մարտեցնէ :
21. բարի է :
22. բարի է . ուժով եւ պնդասիրտ առնէ զմարդ :
23. բարի է . սիրտդ ուրախ լինի :
24. խելքն աւելանայ :
25. բարի է :
26. բարի է :
27. ոչ է բարի :
28. ոչ է բարի :
29. ոչ է բարի :
30. ոչ է բարի :

Եւ սասցեալքս ոչ են վասն հարկաւոր ժամանակի , այլ վասն այնոցիկ է որք սովորութիւն արարեալ են տարին անգամ մի կամ երկու անգամ արիւն առնուլ եւ կամ հաճամաթ անել :

Յետոյ զհտեղուած է Արարաց , Տաճկաց , Հոռվմայեցւոյ , Հրէից , Ազարիայի եւ Մերոյս երկոտասան ամսոյ անուները , աղիւսակածեւ համայնացոյց երեսի մը վրայ :

Ապա , իբրեւ վերջաբան , հետեւեալ գուշական եւ հետաքրքրական հակիրճ ներածութեալիւրաքանչիւր ամսոյ յարմարուած է կարգ մը հազրդիւ խրատականներ , որոյ շարադրութիւնը :

մանակին ընթացիկ աշխարհաբառին մի գրական նըմոյն համարուելու է . զոր օրինակ .

«ՅՄյս առաջակայ տարիս լինի շատ առատութիւն ցորենոյ , զինւոյ , ապրշմի , եւ այլ մրգաց : Սկիզբն ձմեռան լինի ցուրտ ընդ կարկտով . մէջն տաք , եւ վերջն բարեխառն : Գարունն ցուրտ մինչեւ ցՅունիսի 21 : Ամառն երբեմն անձրեւէ , եւ որսոտայ : Ասէ Դեմոկրիտոս իմաստասէրն . թէ յԱշնան ժամանակին լինի առատութիւն աղբերաց , եւ երեւին հիււանդութիւնք : Պարտիմք զգուշանալ ի շատակերուութենէ . եւ զինարբութեամբ առաւելուլ (1) :

Ի Յունվարի :

Յորում ոչ է արժան շատ ուտել եւ ըմպել , եւ հեռի կաց ի հովային կերակրոյ եւ ի պաղ ջրոյ , եւ յառաւօտուց ջերմ ջուր օգտակար է :

Ի Փետրվարի :

Յորում արժանի է սակաւակեր լինիլ , եւ աղի իր մի ուտեր , ջրով եփեալ միս ուտել պարտ է եւ ոչ խորովեալ , յայսմ ամսոյ ոչ է պիտոյ անօթի շատ մեալ :

(1) 1811ի Օրացոյցի մէջի դրուած ներածականն օտարեր է , ուստի ծանօթագրել աւելորդ չեմք համարիր :

Առաջակայ ամն լինի սուս (անընթանի) զինւով , եւ այլ թեթեւագին ընչից (անընթանի) , յորդ եւ . մտն թռչնոյ՝ յարեւելեան ձմեռնային կողմունս . նին յայնկոյս կողմունս ցուրտ մառախլապաս , եւ հեջուրց : Զկնի գարնանամսին ի խիստ , եւ ի լեռնային ս թեսանին կարկուտք . բայց պօղարեութիւնն՝ առաստուղիս իննի առողջարար՝ բաց ի յաշնանային եղանակ : Պարտ է կանուխ քաղել զպտուղս , զի մի վնասիցին

Ի Մարտի :

Յորում արժանի է հեռանալ ի հում բռասայէ՝ սոխէ՝ սրխտորէ եւ ի պօզայէ եւ պարտ է անվնաս կերակուր ուտել եւ այն՝ սակաւ ուտելով :

Ի յԱպրիլի :

Յորում հեռի կալ պիտոյ է յաղի իրաց եւ ի թէրէյէ եւ յամենայն լեղի եւ կծու իրաց՝ զի վնաս է, եւ յայսմ ամսոյ երկիրն ցուցանէ զվայելչութիւնս իւր :

Ի Մայիսի :

Յորում արժանի է չափաւորապէս ուտել եւ ըմպել . զիւրամարս կերակրօք վարիլ, եւ հեռանալ ի կովու մսէ եւ ի բաշայէ :

Ի Յունիսի :

Յորում արժանի է զգուշանալ ջերմ ընութեամբ կերակրոց, եւ զզինին ջրախառն ըմպել միշտ եւ մանաւանդ յայսմ ամսոյ եւ հովային կերակրօք վարիլ պարտ է :

Ի Յուլիսի :

Յորում ընութիւն մարդոյ թուլանայ, վասնորոյ պիտոյ է պատրաստ կալ ի տաք եւ ի չոր կերակրոց, ի պահարեղինաց, եւ ի խակ մրգաց նաեւ անսուաղ մնալոյ :

յանծրեւաց : Յայսմ ամի՝ պօռուղբ եւ միզք լինին բարեհամք, յորվածուծք, փուժահասք, եւ մնացականք՝ զ¹⁵ պօղաքաղութեանն, ծառք պարարտք, եւ պօղալիք բարէ սնկելն . մահ մեծամեծ կենդանեաց, ոչ սակաւ ալէ ծուծիւն ծովու, ուժգին, եւ սաստիկ հողմունք :

Ծանրագնաց թուի յառաջիկայ Տարիս՝ քան զհասարակ եւ զսովորականն :

Ի յՕգոստոսի :

Յորում արժանի է թթուաչ եւ հով բնութեամբ կերակուր ուտել , եւ գինի չատ ջրով ըմպել , հեռի կաց լուծական կերակրոց եւ կերպ կերպ մրգեղինաց ի ծոմ կենալոյ եւ ի տաքէ :

Ի Սեպտեմբերի :

Յորում պիտոյ է անուշեղէն իր ուտել եւ միւս-դատիլ կերակուրք , սակաւ պահարեղինօք վարիլ . այծի միս չուտել եւ սագից . ձու բաժատան ուտել :

Ի Հոկտեմբերի :

Յորում արժան է ուտել խորովեալ միս , նուրբ կերակուրք եւ ըմպելիք . պատրաստ կաց անօթի շատ մնալոյ , խառնակ մրգեղէն ուտելոյ :

Ի Նոյեմբերի :

Յորում արժան է պարարտ միս ուտել . ձկունք ըստ ժամանակին . պատրաստ կաց գիշերն պաղ ջուր խըմելոյ , եւ յառաւօտուց տաք ջուր սակաւ ինչ ըմպելն օգտակար է :

Ի Դեկտեմբերի :

Յորում ուտելի է փաշայ՝ քէպապ՝ շաղամով միս՝ հաւեղէնք , եւ պատրաստիլ պիտոյ է հովային կերակրոց , պաղ ջրոյ եւ ի մրսելոյ : »

Մեր տեսած Մատթէոս-Դպրի մի ուրիշ Օրացոյ-
նէ, մէջ պատկեր մ'ալ կայ , որոյ վերայ աստղա-
յիսի նկար մը կը գտնուէր , յորում Օրացոյց կազ-
ն էրկնքի աստղերը կը դիտէ եւ կը զննէ դիտա-

ի ձեռին ունիմ՝ ի Մարտիկոս Գոչքէ՝ «Կրթութիւն» վերտառութեամբ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ մը 24 երեսներէ բաղկացեալ :

Մեծատաղանդ երկասէրն՝ առ համեստութեան գրած է մատենական կողքին վրայ, «Հաւաքեցեալ յուսմանէ բանասիրէ համառօտաբար վասն մանկանց անվարժից կամ թերավարժից :»

Եւ տպուած է՝ հրամանաւ Տեառն Զաքարիամ Պատրիարքի, ի տպարանի Պետրոսեան Ստեփաննոսի :

Գրքոյկին առաջին երեսը ծաղկաղծով եւ երկու կողմը Թաղէոս եւ Բարթուղիմէոս Առաքելոց պատկերներով զարդարուած է, կեդրոնայինելով սոյն երկուորեակ Առաքելոց մէջ Ս. Էջմիածնայ կաթողիկէն եւ Գառն Ասորոսոյ պատկերը :

Քրիստոնէականիս յաջորդ երեսն՝ Ոսչելութեան պատկեր մը կայ, որոյ ներքեւ գրուած է հետեւեալ երկտող նոյնայանգ խրատականը՝

«Կամիս լինիլ զո՛ւ քրիստոնեայ,
Զայս ՚ի մըտի քում հաւաքեայ :»

Յետոյ, Քրիստոնէականը՝ Հաւց-Պատարածի զըրութեամբ եւ մանկանց զիւրահասկանալի ոճով զըրաբառ-աշխարհաբառ յօրինուած եւ երեք մասերու բաժնուած է :

Առաջին Մասին մէջ՝ Քրիստոնէութեան նախագիտելիքներն եւ Ս. Երրորդութեան վարդապետութիւնն կ'ուսանի Հայ պարմանին :

Երկրորդ Մասին մէջ՝ Մարդեղութեան խորհուր բացատրուած են, եզրակացնելով թէ՛ Քրիստոս ը Աստուածութեան, անժամանակ, եւ անմարմին ծնուն

է առանց մօր , եւ ըստ մարդկութեան՝ ժամանակեայ եւ մարմնով ծնունդ՝ առանց հօր :

Իսկ երրորդ Մասին մէջ սահմանուած են Եկեղեցւոյն նշանակութիւնը , յիշուած են անոր խորհուրդները՝ հանդերձ ուրոյն բացատրութեամբք , եւ ի մէջ այլոց , քահանայից վերջին օժման պատիւն՝ Եկեղեցիին ուստի՞ առած լինելուն պատասխանն՝ որ կը գոհացնէ զհարցասէրն հետեւեալ տողերով .

« Ի սրբոյն Դիօնէսիոսէ Արիսպագացւոյն , որ ի մէջ գրքին յաղագս Եկեղեցական Քահանայապետութեան ի գլուխ է . ի մասն Բ . ասէ , թէ Առաքելական աւանդութիւն էր զսրբազան ննջեցեալսն օժանել » :

Ապա , կարգաւ կը դասաւորէ առաքինութեանց տեսակները , Հոգւոյն Սրբոյ պարգեւները ⁽¹⁾ , գթութեան եօթն գործքերը ⁽²⁾ , հոգեւոր ողորմութիւնները ⁽³⁾ , Տաննարանեայ պատուիրանքը , եւայլն :

(1) Որ եօթն են , Իմաստութիւն , Հանճար , Խորհուրդ , Զօրութիւն , Գիտութիւն , Ասուածպաշտութիւն , եւ Երկիւղ Ասուծոյ :

(2) Կերակրել զբողոքեալս .

Արքուցանել զծառաւեալս .

Զգեցուցանել զվերկս .

Ժողովիլ զօտարս .

Տեսանել զհիւանդս .

Նյց առնիլ բանտարկելոց .

Իողել զվեռեալս :

Իր նոյնպէս եօթն են . այսինքն ,

Րաօել զերկմիսսն .

Ուաջնորդել զգիւսաց .

Շտամբել զվեղասաւէրս .

Ասոնցմէ վերջը կուգան՝ սկզբնական եւ ներգործական մեղաց հարց - պատասխանիք :

Թողումք սկզբնական մեղաց սահմանը , քննեմք ներգործականն՝ որ Գրիստոնէականին մէջ երեքի բաժնուած է՝ Մահացու , Ներելի եւ Փոռեցեսաակ աւուրններով :

Յայտնի են Գրիստոնեայ ընթերցողաց մահացուցիչ մեղքերն՝ որ դարձեալ եօթն են թուով :

Նոյնպէս , յայտնի են ներելի եւ փոշտեսակ մեղքերն՝ իրենց դիւրմբունելի նշանակութեամբք :

Եւ սակայն սոյն հռատեսակ մեղաց վրայ՝ չորրորդ մ'ալ կը յաւելու Մատթէոս - Դպիր՝ եւ վրիժախնդիր մեղք յԱսուծոյ կ'անուանէ զայնս , թուելով եւ սահմանելով այսպէս .

« Զրկանք աղքատաց , Հատանել զվարձս մշակաց . . . »

Զորքս այսոքիկ՝ են սարսափելիք , զոր Տէր Աստուած փրկեցէ . Ամէն » :

Մատթէոս - Դպիր՝ առաքինութիւններն ալ իրենց հակադրութիւններով եօթնիդասակարգած է հետեւեալ խորհրդաւոր ոճով՝

« Խոնարհութիւն՝ ընդդէմ Հպարտութեան .

Բարեհաճութիւն՝ ընդդէմ Նախանձու .

Հեղութիւն՝ ընդդէմ Բարկութեան .

Մխիթարել զՅոսիակս .

Թողուլ զպարսս .

Յանձն առնուլ զվիշտս .

Ակաչել զԱսուած վասն կենդանեաց եւ մեռելոց ,
վասն մեղաց :

Առատասրտութիւն՝ ընդդէմ Ազահութեան .

Արիութիւն՝ ընդդէմ Ծուլութեան .

Պահեցողութիւն՝ ընդդէմ Որկրամոլութեան .

Ողջախոնութիւն՝ ընդդէմ Բղջախոնութեան » :

Քրիստոնէականը՝ 18^{րդ} երեսին մէջ ալ մեղաց կիրառութիւններն կը ճշդէ , եւ առ այս հարկ եզած զգուշութիւններն եւ դարմաններն ցոյց կուտայ , հաստատելով ըստ Առաքելոյն թէ՛ « Հաւատք առանց գործոց մեռեալ է , » եւայն , եւայն :

Տէրունական Աղօթքն , ընդդէմ Սրբուհոյ Աստուածածնայ սահմանադրեալ մաղթանքն (Անկանիմք առաջի քո) , ժամարարին Առէք - կերէք արտասանած պահուն , ժողովրդեան կողմանէ ըսուելիք Աղօթքն , եւ Նիկիական Հանգանակն՝ հետզհետէ դասաւորուած , եւ ի Սրբոյ Լուսաւորչէն մերմէ Գրիգորէ ասացեալ՝ « Իսկ մեք փառաւորեսցուք » ու վերջացուցած է :

*
* *

Ճառոց գիրք՝ որ արդէն 1686ին եւ 1732ին տրպուած էին , սպառած լինելով՝ Զաքարիա Պատրիարքին հրամանաւ , 1793 ին երրորդ տպագրութիւն մը ընել եւս կ'որոշուի ի Մայր դպրատան , Մատթէոս - Դպրի ձեռամբ , որ նոյն գործին կցած է գեղեցիկ վերջաբան մը :

Սոյն Ճաշոցի հրատարակութեան՝ Ասուածարգեւ արդեամբ մեկենաս կը հանդիսանայ Մուս - Ամիրայն , միջնորդութեամբ ժամանակակից ր - Պօղոս ազգեցիկ Քահանային , ինչպէս վերջացին մէջ յիշուած է :

Զմոռնանք գրել, 1874 ին թէ՛ յէջմիածին եւ թէ՛ յերուսաղէմ ճաշոց զիրքը նոր տպագրութիւններ տեսան, հնագոյն ընտիր ընտիր ձեռագրաց հետ բաղդատուելով: Երուսաղիմայ տպագրութեան բաղդատութիւնն եւ կարեւոր կարգադրութիւնը երջանկայիշատակ Տ. Տ. Եսայի Պատրիարքի յանձնարարութեամբ կատարած է Գարեղին Մուրատեանց, (այժմ Ամեն. Տ. Մելքիսեղեկ Սրբազան Արքեպիսկոպոս Մուրատեանց):

Երուսաղիմայ նորատիպ ճաշոցի մէջ գտնուած Սուրբ Գրոց ընթերցուածներն համեմատուած են մի հին ձեռագիր Աստուածաշունչի հետ: Աւագ-ուրբաթու Ողբը՝ որ յետսամուտ մի յաւելուած է, հանուած է Երուսաղէմատիպ ճաշոցի մէջէն, եւ ի տեղի նորա դրուած է Յակոբայ Արճեցւոյն ինչի սքանչելի ձառն:

1793 ին, Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցին Կոստանդնուպօլսեցի Գէորգ վարդապետէն արտասանուած Վասն ծննդեան եւ չարչարանաց Տեառն մեռոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի ձառն հինգերորդ տպագրութիւնն ըրած է Մաթէոս-Դպիր ի Մայր դպրատան:

1800 ին Կ. Պօլսոյ մէջ Սաղմոսի քառածալ տրպագրութիւնն ըրած է առաջին անգամ, հայերէն եւ տաճկաբարբառ, որոյ մասին կը ծանօթագրէ թէ՛

«Սաղմոս Դաւթի մարգարէի որ ի վաղուց հէ՛ ի լեզուագէտ գիտնոց ոմանց՝ բառ, իւրաքանչէր բառի հանդէպ թարգմանեալ գոյով, եւ այժմ եւս սարացի Պաշպաղիրկեանեան Մահտեսի Յօհաննէս ղային, եւ Աղազար-զատէ իօճայ Յօհաննէսին ս

ծաղան հոգաբարձութեամբքն սրբազրաբար տպագրեցաւ ի փառս Աստուծոյ, եւ յօգուտ այնոցիկ որք առանձին զլեզու Հայկական եւ կամ զՏաճկականն միայն կարեն իմանալ . . . » :

Նոյնպէս, 1800 ին, իւր տպարանին մէջ տպագրեց օրօլօկիօն կամ ժամակարգութիւն Յունաց գիրքն որ Ճամճեան տիրացու Յակոբէն⁽¹⁾ թարգմանուած էր 1749 ին, ի պէտս Հայ-Հոռոմաց եւ ժամանակակից հետաքրքիր բանասիրաց :

Կերեւի թէ Մատթէոս-Դպրի ճարտար գործունէութիւն սահմանափակուած չէր տունը ունեցած տպարանին մէջ, այլ եւ ընդարձակ գործեր ունեցած է Մայր-Դպրատան մէջ հաստատուած ազգային հարուստ տպագրատանով . ինքն պատասխանատու գործարանապետ կամ վարձակալը լինելով : Իւր տպագրած գործերէն գլխաւորները՝ Մատթէոս-Դպրի առունը կամ յիշատակը կը կրին :

* * *

Մատթէոս-Դպրի անգործ մնալ սիրողներէն չէր, մի կողմէն առտնին դասարանին մէջ⁽²⁾ թաղին զա-

(1) Հանգուցեալ Միհրոսեանց Թաղեոսի ձեռագրաց մէջ կը գտնուէր « Գիրք ուսմանց վասն բարուոք կենցաղովարեոյ, որ կոչի Գիսոն . բանք պիտանիք ճողիւ չափեալք . ընդ նմին բանք խրատականք . Թարգմանութիւն 'ի Լասին է 'ի Հայ . 'ի ձեռն Յակոբ դպրի ճամճեան 1726 : »

Դարսու Տ. Գարբիէլին աղջիկն ալ՝ Տիրուհի-Մայրավարժոց մը ունէր Մատթէոս-Դպրի տանը կից, ուր յաւած են յաշակեռուծիւն՝ Հիւնքեարպէյէնեան Արժ. վիճանն, Աւագ-բահանայն եւ ժամանակակիցը :

ւակները կը կրթէ եւ կը պատրաստէ , միւս կողմէն տպարանական գործունէութիւնը կը շարունակէ :

Հրամանաւ Զաքարիա Պատրիարքի եւ բառ խորնորոյ պնդուազարմ Միրիճանեան Շնորհք-Մկրտիչ Ամիրային , ՅՈՒՊ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ անուն հոգեշահ գիրքը կը հրատարակէ , երկասիրեալ ի Տէր-Պօղոս քահանայէ Կաղզլանցոյ : Ամիրայն ծախքը կը հոգայ գրքի հրատարակութեան , որոյ յառաջաբանին կ'յուած է տպագրութեան թուալանն եւ տպագրիչին յիշատակագիրն այսպէս .

« Յամի ՌՄԽԱ եւ Սեպտ . Ժ :

Մատթէոս Դպիր » եւ այլն :

Ունիմք նաեւ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԺԱՄԱԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ի Մատթէոս Դպրէ , տպագրեալ ի Կոստանդնուպօլիս 1795 ին :

Ինչպէս հրատարակուածներէն կը տեսնուի , սոյն գործարանէն ելած գրիթէ բոլոր գրքերն Եկեղեցական եւ հոգեանունգ գրքեր են , ինչպէս նաեւ հետեւեալ երկու մատենաներն :

Ոսպնակե՛ր Յովնաննէս Արճիշեցւոյն Մեկնութիւն Ս . Պատարագին — որ հետեւողութիւնն եւ հաւաստութիւնն է Սոսրոլու Անձեւայեայ Եպիսկոպոսին եւ Ներսէս Լամբրոնացւոյն սոխորինալ երկոյ — տպագրած է 1799 ին , արդեամբք յԱգրիանուպօլիս բնակեալ Ռամեցի մահտեսի Պենիաթի որդի մահտեսի Գէորգ Ամիրային , եւ ժողովրդեան ձրի բխուած է : Այս առթիւ բազմաթիւն տպագրիչը գրէ թէ՛

« Յիշեցէք զտպագրիչ սորին զՄատթէոս նուա

մանկավարժս⁽¹⁾ ընդ քեռն իմոյ Բրաբիոն նօտարիս :

Տիրացու Մատթէոս ամուսնացած էր եւ ունէր երեք աղջիկներ , երեքն ալ ամուսնացուցած :

Անդրանկուհին Հեղինէ՝ ամուսնացուցած էր մուշ-տակի վաճառական Պետրոս աղային հետ , երկրորդն՝ Աննան⁽²⁾ , Զրմարացի ոսկերիչ Կարապետի հետ , եւ փոքրիկն Մարիամ՝ երկու անգամ այրիացեալ , որոյ որդին՝ Տ. Մատթէոս՝ Բերայի եկեղեցւոյն վրայ քահանայ ձեռնադրուած եւ աչքերը կուրանալով՝ վախճանած է :

Սակայն Տիրացու Մատթէոս բնաւ չյիշատակեր զաւակներն տպագրեալ գրոց մէջ , այլ յատկապէս իւր քոյրն՝ նօտար-Բրաբիոնը՝ կը յիշատակէ , որ ամուսնացեալ չէր , անշուշտ կրթական գործին մէջ՝ եղբօրը ոչ նուազ աջակից եւ աշխատակից գտնուած լինելուն համար :

*
* *

(1) Մանկավարժ բառէն ալ ինքնին կը յայտնուի թէ . Մատթէոս-Դպիր եւ քոյրն Բրաբիոն՝ ըստ այն ժամանակի սովորութեան , ճոյս կարգացնելով կը հոգան եղիւ իրենց ապրուստն եւ իրենց կրթարանին մէջ իւրացուցեր են Պաշտօն ազնուապետականաց դասուն վերաբերող գրեթէ բոլոր ճոյսը . այս կրթարան , ինչպէս նաեւ իւրակերտ ճպարտներ , բաւական ընդարձակ պարտիզի մը մէջ կը գտնուին եղեր :

(2) Աննան եւս մասնաւոր ընտելարան ունէր Ֆէնեբի ասնը մէջ՝ ուր Թաղին մեծամեծաց պայպագսներուն ճրբը կը կարդայնէր , թէեւ Աննան իւր ամուսին ոսկերիչ ապետէն մտացած Թանկագին աղամանդէ օգեր եւ ատանջաններ ունէր , այսու ամենայնիւ ինքն ընտելարան մէջ՝ յատուկ բարձրաանդակի մը վրայ կը բազմէր միշտ եւ կը կատարէր իւր նախատիրած պաշտօնն :

Շարունակեմք :

«Վկայաբանութիւն սրբոյ կուսին Մաւրիանեայ» գիրքը որ արդէն 1766. եւ 1790 ին կրկին տպագրութիւններ տեսած էր, երրորդ տպագրութեամբ ի լոյս կ'ընծայուի 1803 Ապրիլ Ժ.ին ի Կոստանդնուպոլիս ի տպագրարանի Մատթէոս-Դպրի, հրամանաւ Յօհաննու աստուածաբան վարդապետի եւ քաջաքարոզ Պատրիարքի Կ. Պոլսոյ :

Արժան կը համարեմք տպագրողի Յիշատակարանն աստ տառագրել .

«Փափաքելով անձանց բարեպաշտից՝ ինդրուածոցն Սրբուհւոյն Մարիանէի եւ խոստմանցն Տեառն. (տես յերեսն 50), ի լոյս ածին վերստին տպեցուցանելով. Պօհճաճի Գէորգն, Թուղլաճի Պօղոսն, Տիրացու Յովնանն, Խաղազ Տիրացու Մխիթարն, Սահաթճի Տիրացու Համբարձումն, եւ Թուլումպաճի մահտուի Յարութիւնն, հաշտ արդեամբք՝ ի յիշատակ իւրեանց եւ իւրայնոց եւ ամենայն արեւանառու մերձաւորաց կենդանեաց եւ համայն նընջեցելոց : Արդ՝ մինչ հանդիպիք ընթեռնելով եւ կամ օրինակելով. յիշեցէք ի մաքուր յաղօթն ձեր զվերողրեալս. որպէս զի բարեխօսութեամբ Սրբուհւոյն Մարեանեայ տացէ Տէր Աստուած, կենդանեացն արեւշատութիւն եւ ննջեցելոցն հանգիստ եւ արքայութիւն. եւ որք յիշէք բարեխօսութեամբ Սրբուհւոյն Մարիանեայ՝ յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ Յիսուսէ Փրկչէն մերմէ, Ամէն» :

Մատթէոս-Դպրի տպագրատունէն ելած է նա Ա.Թ.Ա.Ն.Ա. ՆԱՅԻՐԱՊԵՏ Ա.ՂԵՔԱՍԱՆԴՐՈՒ. որ է, «Աւստարանին Սրբոյ Դաւթի երջանիկ մարգարէի հո

նուազ երգոցն իմաստից նախ յառաջարանութիւն մեկնութեան, եւ զանազանութիւն իւրաքանչիւրոցն զիտաւորութեան: Արարեալ ի սրբոյն Աթմաստէ եւ պիկոպոսապետէ Աղեքսանդրացւոյ: Ապա վերնազրացն մտաց մտահանգոյց մեկնութիւն, յեպիփանէ սրբոյ եպիկոպոսէ Կիպրացւոյ: Եւ զկնի համառօտ իմն մեկնութիւն եւս ի Դաւթայ Անյաղթ փիլիսոփայէն մերմէ սրբոյ: Եւ եւս ներբողեան ինչ ի Սաղմոսն: Զորս արտահանեալ ի Սաղմոսարանէ վաղեմականէ յօրինակելոյ ի ՊՄԵ թուականի մերում: Ի կոստանդնուպօլիս, յամի Փրկչին մերոյ 1801: Իսկ ի մեր թուականութեան ՌՄՄ . . .):

Ոչ նուազ կարեւոր եւ օգտակար հրատարակութիւն մ'է ԹՈՒՂԹԹ Սրբոյն Իգնատիոսի Ասուածագգեաց մարտիրոսի Անթիոքայ Եպիսկոպոսի գիրքն, որոյ Բան առ ընթերցողսին մէջ գրուած է նաեւ հետեւեալ պարբերութիւնն .

« Համարեա թէ զկնի բազում աշխատանաց եւ հետամուտ գոլոյն մերոյ 'ի գիւտս Աստուածաշունչ թղթոցս 'ի ձեռն բարենչան եւ իմաստատենչ մեծահաւատ դպրի Մատթէոսի եւ տպագրողի (որ մի էր 'ի սիրահարացն աստուածային բանիցս . որ եւ անդու աշխատեցմամբ ջանաց 'ի գիւտ թղթոցս զորս եւ էած 'ի լոյս օժանդակութեամբ տպագրութեան) հազիւ թէ զինչ օրինակս հինս եւ ընտիրս միայն կարացաք գ մնել . յորոց կարի խուզմամբ որոնեալ հանաք զ հանս սխալմունս ի գրչաց ներմուծեալս, զի էր ինչ զ Կրկօքումբ օրինակօքն զերիսն ստուգէաք . եւ էր զ Կրկօքն զերկուսն . և էր զի միում ի նոցունց հետեւի ք . եւ այսպէս ի հնգից անտի ասացեալ օրինակաց

նախկինց հանաք զվեցերորդն բարւօք ստուգեալ .
բայց եւ զմանա հոլովս եւ զխոնարհմունս անուանց
եւ բայից թողաք ըստ հնոցն սովորութեան . եւ
ըստ այսմ կերպի լրացուցաք ղթուղթքս լուսաւոր
քանից սրբոյն Իգնատիոսի թուով 13» . եւայլն :

Տպուած է 1783ին .

Ի Կ. Պօլիս , ի տպարանի Պետրոսեան Ստեփան-
նոսի :

Ի յիշատակ Ագուլեցի Պետրոսեան Յօհան , եւ
թումանեան Իգնատիոս Ի Քրիստոս հանդուցելոց :

Մատթէոս-Դպրի գրչագիր օրինակներէն՝ Առա-
քելոց եւ Հայրապետաց ժողովներով գրուած հաւա-
քածոյ Կանոնագիր մը կայ Պալատու եկեղեցւոյ
Մատենադարանին մէջ : 1863 ին Վիէնայի Մխի-
թարեանց միաբանութեան գիտնական անդամ Հ.
Յովսէփ Դաթրըճեան յատկապէս երթալով ի Պալատ
Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին՝ եւ նոյն ժամանակի
քարոզիչն՝ Գեր. Տ. Բարթուղիմէոս վարդապետէն
(այժմու Պրուսայու Առաջնորդ Արքեպիսկոպոսն) ,
ինդրած է օրինակել զայն :

Նորին Գերապատուութիւնը չթողատրէր , ա-
ռարկելով թէ՛ « Դո՛ւք մեր եկեղեցւոյն աննպաստ
հեղինակութիւններով եւ գրչագիր մատենով սպա-
ռազինուիլ կ'ուզէք . պէտք ունի՞ք մեր եկեղեցւոյ
նպաստաւոր Օրինագրքերն ալ արտագրելու , քանի
որ օգուտ մը չեն ընձեռեի անոնք ձեր արդէն ըստ
նած եկեղեցական դատին համար : »

Քիչ մ'ալ հետազօտենք ուրիշ հետաքրքրական
պարագայներ, պրպտենք անձնական միջադէպեր, որք
կրնան մանրավէպներու տեղ ծառայել :

Չոր օրինակ, Արապեան Ապուլչեխցի տպա-
րանապետ Պօզոսը՝ Պատրիարքարան բերել տա-
լով զՄատթէոս-Իպիրն՝ պատժել կ'ուտայ, առ
յաշաղկոտութեան, եւ Մատթէոսի տպարանը ոչն-
չացնելու կը նկրտի : Եւ հուսկ ապա կը յաջողի զըժ-
բաղըբար, զի այն ատենները՝ Պատրիարքարանի
հրամանաւ կը բաղուէին Հայերէն տպարանները :

Սոյնօրինակ գէպք մ'ալ պատահած է Միւհէնտիս-
եան տպարանին, Աստուածատուր Պատրիարքի օրով :

Տպարանապետ Արապեան Գալուստ զՄիւհէն-
տիսեան տպարանն գոցել տուած է յիշեալ Պատ-
րիարքին հաճոյանալով, որ յետոյ պատճառն խոս-
տովանած է Աստուածատուր Արքեպիսկոպոս :

Մատթէոս-Իպիր՝ գեղեցկադէմ, անձնեայ, եր-
կայնահասակ եւ փառաւոր մօրուք ունեցող համա-
կրելի անձնաւորութիւն մ'է եղած՝ որով ոչ միայն
Պալատու բոլոր ազնուապետական դասուն եւ մաս-
նաւորապէս Խորասանճեան Յովհաննէս Ամիրային
յարգելին, այլ եւ անէն դասակարգի ազգայնոց հա-
մակիելին եղած է :

Պատուելի-Իպիրն պաշտօնական տարազն նո-
րութիւն մըն է, թէ՛ այն ժամանակուան մարդոց հա-
ր եւ թէ՛ ներկայիս համար :

Ի Պատրիարքարան եւ մեծատանց բնակարան-
ը այցելած ատեն, բէօսէֆի-մուշտակ մը կը
չնի սովորաբար, որոյ չուխայ-երեսը վրան կար-
ած եւ փակցուած չէ եղեր, այլ հապած ատեն վե-

բարկու չուխային վրայէն կարուած օզակները՝ մուշտակին վրայ փակցուած կոճակներուն անցունելով կը հագնի եղեր, իբրեւ թէ երկայն վերարկու մը՝ վերէն ի վայր կոճկուած :

Իբրեւ Հայ-Քրիստոնեայ՝ Մատթէոս-Դպիր այնչափ խիստ պահպանողական մը եղած է, չըսեմ ծայրայեղ կրօնամոլ մը, որ Ս. Սարգսի, կամ լաւ եւս Առաջաւորաց պահոց օրերը՝ ծոմապահութեամբ կ'անցնէ, Հրեւեակապետաց կամաւոր պահքը՝ աղուհացիւ կը բռնէ, Ս. Ասուածածնայ միաշարաթական պահքը՝ երկշարաթականի կը վերածէ եղեր :

Մատթէոս-Դպիր՝ նախազգացում մը կը տածէ եզեր իւր մահուան թուականի մասին :

Շարունակ կը յեղյեղէ եղեր թէ՛ ինքը եւ թէ՛ քոյր-Բրարիոնը — որ իրմէ տասը տարեկան պզտիկ է եղեր — 85 ական տարեկան պիտի մեռնին, այս պատճառաւ փութացեր է ի կենդանութեան իւր եւ Տիրացու Բրարիոնին գերեզմանները քովէ քով շինել տալ, էտիրնէ-գարուի դրսի գերեզմանատան քովիսլէին մօտիկը :

Այժմ կը հաւաստեն թէ՛ այդ զոյգ մը դամբանք յատուկ տապանագրերով ցարդ կը մնան, սահմանափակեալ քարէ չըջապատով :

Կ'աւանդուի թէ, սոյն գերեզմանաքարերը շինել տուած ատեն, Պալատու թաղին դուրսը մեծ հրդեհ մը պատահեր է, ո՛ւր այդ քարեր այրեր են. ու տի վերստին նոր քարերէ շինել տալով կրկնա ծախք վճարեր է յիշեալ երկուորեակ դամբարան համար :

Տիրացու - Մաթէոսին տաներէցն եւ մտերիմ քահանայն է եղած Պալատու եկեղեցւոյ Աւագերէց եւ նշանաւոր կազմարար համբաւաւոր Մեծ Տէր-Մելքոն Քահանայն, որ ինչպէս ժամանակացաց յայտնի է, հօրամոյն երկու արհեստագէտ զաւակներ ունի, մին՝ ոսկերիչ, միւսը՝ ոսկերիչ եւ կազմարար. երկուքն ալ քահանայացած են յետոյ Տ. Ստեփան եւ Տ. Պաղտասար անուններով, որոց մասին կարգ մը հետաքրքրական անեկղոսներ կը պատմուին :

Տ. Մելքոն Քահանայն եւս՝ իւր տունը յատուկ ընտելարան ունեցած է՝ թաղին երկսեռ մանկոսին կրթելու համար :

Տ. Մելքոն քաջ երկաթագիր եւ մաքուր նօտրագիր է եղեր, որ նախնեաց մատենագրութիւններէն կարելորներն ընդօրինակած է :

Վաստի որի Եէնի-Գիւղի Գիւտ Տփոյ Ս. Աստուածածնայ եկեղեցւոյն մէջ՝ Թնկրեան գերզաստանի նահապետին՝ Յակոբ Աղայի յիշատակն եղող Իւղարբերից արծաթապատ Աւետարան մը կայ, որ գրչագիր է Պալատու նոյն Մեծ Տէր-Մելքոն Քահանային :

Պալատու եկեղեցւոյ քահանայից թիւը մինչեւ երեսունութի կը հասնի եղեր այն ատեն. յետոյ երեսուներկուքի իջեցուցեր են : Այժմու թիւը՝ միւսուոր շրջանակէ դուրս չկնէր :

Տ. Մելքոնի գործունէութեան ասպարէզն՝ Պալատու Ս. Հրեշտակապետի եկեղեցիէն մինչեւ ի Պատուարքարան չէր տարածուէր, այլ աւելի հեռուն :
« Մելքոն Հայր յարարերութիւն ունեցած է էջմիածնայ պարզասիրտ եւ հեղաբարոյ Եփրեմ կաթողիկոսին հետ :

Այսպէս մշակուելով, Տ. Մելքոն՝ Հրաւեր սիրոյ՝
ժամանակ՝ էջմիածնայ Աթոռոյն պաշտպան կը հան-
դիսանայ հանդէպ Պատրիարքարանի :

Վերջին օժման համար քահանայից բաշխուած
իւղն՝ եկեղեցւոյ կանթեղի համար գործածած է :
Տաթեւացւոյն պատկերը շինելով օժեր եւ Պալատու
եկեղեցին կախեր է, ուրկէ յետոյ Մայր-Եկեղեցին
տարուելով Ս. Խաչ եկեղեցին դրուած էր :

Տէր. Մելքոն եւ որդիքն Տէր-Պաղտասար եւ Տէր-
Ստեփան՝ ի Պատարագի յիշած լինելով զՏաթեւա-
ցին, 1819 նոյեմբեր 13ին աքսորուած են, ուրիշ
նոյն օրինակին հետեւող Քահանայից հետ :

Պալատու Մեծայնուն. Աւագերէցն եւ Տէր-Պաղ-
տասար որդին՝ Գարակէօմբիւկի թաղին, վարժոցին
տեղ, այժմու Յօհան-Ոսկերբերան եկեղեցին հաս-
տատած եւ օժած են 1829ին, Պատրիարքարանի
որոշման չսպասելով :

Կը յիշուի թէ՛, Տէր-Մելքոն՝ Պատրիարքական
ընտրութեան մը ժամանակ, իւր համաթաղեցի (Պա-
լատցի) Սերովբեան Յակոբոս եպիսկոպոսը Պատրիարք
առաջարկած է առաջին անգամ, որ յայնժամ Մար-
տուանու եւ Ամասիոյ առաջնորդ էր :

Սոյն յանդգնութեանց համար՝ Տ. Մելքոն 1819էն
սկսեալ, 1827 եւ 1831 թուականներուն, հետզհետէ
Պօլու, Ամասիա եւ Ռատոս կղզին աքսորուած է :

Պարտք կը համարիմք յիշատակել թէ՛ Տէր-Մե-
լքոնի համախոհ կամ գաղափարակից եւ գործա-
գտնուած են միշտ Բերայի Տէր-Չաքարիան,
Թազիւղի Տէր-Գալուստը, Գում-գարուի Տէր Վ.
դանէսը, Սամաթիոյ Տէր-Ստեփանը եւ այլք :

Տէր-Մելքոն հարիւրամեայ հասակին մէջ՝ պատգարակով, ամէն օր Պալատու եկեղեցին կը յաճախէ եղեր, ուր Մատթէոս-Դպրի զաւակներն եւ թոռներն այնչափ կը յարգէր ծերունի Քահանայն, որ երբ Պալատու եկեղեցին երթային, դասին մէջ՝ իւր քովը կանգնեցնել կ'ուտար ի պատիւ Մեծ-Դպրին : Մի եւ նոյն արտասովոր պատիւն կ'ընէին անդ Մատթէոսի զաւակացը եւ թոռներուն՝ նաեւ Տէր-Մելքոնի զաւակները՝ Տէր-Ստեփանն եւ Տէր-Պաղտատար Քահանայք, որք նաեւ Մատթէոսի թոռներն ամուսնացուցած են :

Թո՛ղ ներուի մեզ, որ սուղ ինչ տողեր զարտուղեցանք առաջադրեալ անճաւորութենէն, սակայն ձյալիսի յարակից կարեւոր դէմք մ'ալ կ'արժէր որ քիչ մը լուսաբանէինք, եւ որ ցարդ անյայտութեան մասնուած դէմքերէն մին ենթադրուած է, զորմէ խել մը առեկողոսներ կը մնան, թէ՛ իւր եւ թէ՛ իւր զաւակաց՝ Տէր-Ստեփաննի եւ Տէր-Պաղտատարի մասին, զորս կը թողումք իւր ժամանակին յայտնել, եւ կ'անցնիմք Մատթէոս-Դպրին :

* * *

Մեծանուն Դպրին մահուան պատճառն՝ հետեւեալ հետաքրքրական պարագային վերագրուած է : 1822—1823 ին միջոցները՝ ծուազատիկի⁽¹⁾ մը խըն-

1) Յետաձգելու կամ չկատարուելիք գործի մը համար ասի կարգ անցած է ըսել. « Յունաց կաղանդին, Հայոց ազակին » :

դիրն յերեւան կուգայ, ինչպէս եղած էր Շղթայա-
կեր Գրիգոր Պատրիարքի օրով ալ, եւ անկից ալ
առաջ՝ բազմիցս:

Մուգասիկը՝ Զատկական տօնի այլայլութիւնն
է, այնպէս որ Զատիկը՝ կիւրակէ օր գալու տեղ,
Ուրբաթու կամ ուրիշ օրուան պատահած է:

Յունաց պատեքի օրն՝ 1729 Ապրիլ 6 ին Մաղկա-
կազարդ ըրած եմք, եւ յաջորդ կիւրակէն՝ Ապրիլ 13,
Զատիկ:

Ի վաղընջուց սովորութիւն էր որ յերուսաղէմ
Զատիկ ձրագայլոյցի երեկոյին Ս. Յարութեան տա-
ճարը Հայ եւ Յոյն ուխտաւորաց հոծ բազմութեամբ
կը լեցուէր լուսաւորութեան մեծ հանդէսը վայելե-
լու համար, զոր կը կատարէին երկու ազգաց Պատ-
րիարքներն ի միասին՝ Գրիստոսի Ս. Գերեզմանը
մտնելով:

Այս նկատմամբ ընդարձակ տեղեկութիւններ կը
գտնուին Պարբերոյցի Յովհաննէսեանց Գեր. Աստ-
ուածատուր եպիսկոպոսին այխատասիրած եւ յԵ-
րուսաղէմ տպուած ժամանակագրական Պատմու-
թիւն Ս. Երուսաղէմի անուն երկհատոր կարեւոր
նորատիպ մատենին մէջ:

1823 ին ալ, Պօլսոյ Պօղոս Պատրիարքն Ադ-
րիանուպոլսեցի, նախ Եփրեմ կաթողիկոսէն հաւա-
նութիւն կ'առնու, եւ ապա Յունաց հետ կարծեաց
փոխանակութիւն ընելով՝ Մուգասիկ խոտորումն
վերցնել կ'ուզէ. այս պատճառաւ մեծ գժտութիւն
ներ եղած են երբեմն Հայոց եւ Յունաց մէջ, մա
նաւանդ յերուսաղէմ Լուսաւորութեան առթիւ, զոր
մէ ի վերեւ ակնարկեցինք:

Սոյն Մոսկուայի ինքնորոշ կարգադրութեան համար Օրացոյց յօրինող եւ Տօնացոյցի հաշուոց լեզուէն հասկացող նոյն ժամանակի մասնագէտն՝ Մատթէոս-Իպիր կը հրահրուի յատկապէս Պատրիարքական գրով ի Պատրիարքարան, ուր Պօղոս Պատրիարք կը ինչորէ Մատթէոս Իպիրէն, որ յառաջիկայ տարւոյ Չատկական տօնի ծնութիւնը չտկէ, որպէս զի Հայերն ալ Յունաց հետ Չատիկն ընեն : Եւ շեշտելով կ'ըսէ Նորին Ամենապատուութիւնը թէ՛ « Պատուելի՛ », այս գործը Դուն միայն կարող ես ընել », եւ այս առթիւ մեծ պարգեւ կը խոստանայ Մատթէոս-Իպիրին :

Եւ արդարեւ մեծ աշխատութեամբ եւ յոգնաջան տքնութեամբ ընդ փոյթ ի գլուխ կը հանէ առաջադրեալ գործը եւ կը ներկայացնէ Պօղոս Պատրիարքին, որ յոյժ կը մխիթարուի եւ կը գովէ եւ կը փառաբանէ Մատթէոս-Իպիրի ձեռնահասութիւնն եւ գործունէութիւնը, եւ ի վարձ սոյն գնահատելի աշխատութեան, 200 ղուրուշի գումար մը կը նուիրէ՝ « Իբրեւ միւրեքքէպ փառասի մը հաճեցէ՛ք ընդունիլ » ըսելով :

Թէեւ հին ժամանակուան համար 200 ղուրուշ գումարն այսօրուան 200 մէճիտիյէին հաւասար գումար մ'է, սակայն Մատթէոս-Իպիր չգոհանար այդու եւ յոյժ կ'զգածուի եւ կը սրտաբեկի ; աւելի մեծ գումար մը ակնկալելուն համար, եւ սակայն ժամանակին Պատրիարքին դէմ չը գալու եւ Նորին Սրբազնութիւնը չը կոտրելու համար, անտրտունջ այդ տրուած գումարը շնորհակալութեամբ կ'առնու եւ կը վերադառնայ ի տուն, ուր ընդունած պարգեւին

նկատմամբ ունեցած եւ զգացած ցաւը Բրաբրոն քրոջը անպատրուակ կը յայտնէ, եւ կ'երի ու կը մրկի :

Սոյն յուզումէն վերջապէս կը հիւանդանայ Պատուելին, եւ կաթուածահար լինելով, տարիներով կ'ապրի այնպէս՝ խօթացեալ եւ անկարող գործելու :

Վերջապէս, Մուսաբիկը կերցաւ մը եղաւ Մատթէոս-Դպրին, որ քանի մը տարիներ կը լսէ կը լսէ ապրելով կը հաշուէ իւր տարիները, եւ կը տեսնէ որ ութտուն եւ հինգ դարուններ արդէն բոլորած է, եւ գուշակեալ օրերն հասած են, կը պատրաստուի յաւիտենականութեան. հրաւիրել տալով իւր մօտ խոստովանահայր Տ. Մելքոնը, որ կը մխիթարէ զնա եւ փափաքանօք՝ Մատթէոս-Դպիր ընդունելով վերջին թոշակը. կը կնքէ իւր մահկանացուն, օրհնելով Ազգն եւ համօրէն աշխատակիցներն՝ տպարանական ծանրաբեռնեալ գործոյն :

* * *

Մատթէոսի յուղարկաւորութեան հանդէսն ժողովրդական թափորով եւ մեծ շքով կը կատարուի :

Նոյն ժամանակի գրեթէ բոլոր քարոզիչներն եւ քահանայքը, եւ եկեղեցւոյ սպասաւորներն ներկայ կը գտնուին տխուր հանդիսին, ընաւ վարձատրութիւն չառնելու թէութեամբ : Պալատու եւ Ֆէնէրի Յունաց եկեղեցիներն յատուկ վարդապետներով է պատուիրակներով կը մասնակցին սոյն մեռելակա հանդիսին, ինչպէս նաեւ Պալատու մեծ սինակոկլ բարունապետն եւ քանի մը ռաբբիներ, պատուելով

հանգուցելոյն յիշատակը եւ գնահատելի տաղանդը : Մարմինը կ'ամփոփուի էտիրնէ-Գաբուի գերեզմանատան իւրակերտ դամբարանին մէջ, որ այժմ յատկացեալ է նոյն գերդաստանին :

Երբ Մատթէոս-Դպիր մեռաւ, Բրաբիոն քոյրը 75 տարեկան էր : Եւ անա՛յ այդ թուականէն անցաւ տասը տարիներ, եւ Բրաբիոն եւս հիւանդանալով կոչել տուաւ առ ինքն՝ իւր խոստովանահայր Տէր-Մելքոնն, եւ հաղորդուելու պատրաստականութիւն յայտնելով կատարուեցաւ իւր բաղձանքը, և յետոյ կնքեց իւր կեանքն՝ ճիշդ ենթադրեալ թուականաւ, այն է 85 տարեկան հասակին մէջ :

Բրաբիոնի յուղարկաւորութիւնն ալ ոչ նուազ հանդիսաւոր կատարուած է Պալատու եկեղեցւոյ կողմանէ ձրիաբար, եւ մարմինն ամփոփուած՝ ճիշդ եղբօրը առ ընթեր կանխաւ պատրաստուած գերեզմանին մէջ :

Կոյս-Բրաբիոնի յուղարկաւորութեան օրն, Տէր Մելքոն՝ ի Գատրգիւղ իւր ազգականաց քովը կը գտնուէր, եւ երբ կը լսէ Բրաբիոնի մահը, իսկոյն երկթի նաւով կը փութայ երթալ, եւ եկեղեցւոյ արարողութեան կը հասնի : Տէր-Մելքոն յուզեալ մշտապնեալ՝ դագաղին վրայ կ'իյնայ, եւ «քոյր իմ, էր կ'երթաս» արտասուագին հառաչելով դիմառնաւար կը բացազանչէ :

Տէր-Մելքոն՝ նորոգ հանգուցեալ Բրաբիոնի թաղմանական արարողութիւնը կատարելէ յետոյ՝ կ'ու-

գայ տուն, եւ անդ հետեւեալ մխիթարական խօսքերը կ'ուղղէ հանգուցելոյն ժառանգորդաց .

«Որդեակք իմ, ձերին մեծ հայրը (Մատթէոս-Դպիր) եւ Հալա-Գաթընը (Բրաբիոնը) երկուքն ալ նախախնամական անքննելի տնօրինութեամբը 85ական տարեկան մեռան : Մատթէոս-Դպիր՝ 1740ին ծնած էր, 1825 ին ալ զրաւեցաւ ի կենաց . իսկ քոյրն 1750 ին ծնած՝ եւ ահա՛ թաղուեցաւ այս 1835 ի տարին : Կը մաղթեմ որ երկար օրեր եւ պայծառ արեւներ տեսնաք, եւ Մատթէոսի փառքն եւ Բրաբիոնի պսակին արժանի ըլլալով, մինչեւ 85 տարեկանէն ալ անդին ցխոր ծերութեան հասնիք, եւ Մաթուսաղային չափ երկայնակենցաղ ըլլաք : »

Այսպիսի սրտառուչ բարեմաղթութիւններով եւ հայրական բարի խրատներով Տէր-Մելքոն Հայրը կը մխիթարէ ժառանգորդները եւ կը յորդորէ որ Մատթէոս-Դպրի սկսած ազգօգուտ եւ հոգեշահ գործը շարունակեն : Սակայն Մատթէոս եւ Բրաբիոն՝ իրենց բոլոր մանկավարժութեամբն եւ մանկատաժութեամբն եւ մատենագրական եւ տպարանական պորձունէութեամբը հարստութիւն մը ձգած չէին իրենց ժառանգորդաց : Թողուած առ ձեռն հարստութիւնն էր Պալատու «ընդ հովանեաւ Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյ» տպարանն՝ մայր-տառերով եւ յարակից գործիներով, զորս Բրաբիոնին մեռնելէն յետոյ Արապեան Պօղոս աղան 1200 զուրուշի գնահատած եւ գնած է ազգասիրաբար, իբրեւ վերջին յիշատակ մեծանուն Մատթէոս-Դպրի Պալատեցւոյ :

Փափաքելի էր որ Մատթէոս-Դպրի եւ կոյս-Բրաբիոնի ուրիշ հեղինակութեանց, վաստակոց, ձեռա-

գրաց եւ ազգաբանութեան մասին աւելի լոյս մը , ընդարձակ տեղեկութիւն մը ունենայինք եւ հրատարակէինք . առ այժմ միայն սա՛ չափը կը յաւելումք թէ այս Տիրացու Մատթէոս-Դպրին քոյրն՝ կուսակենցաղ Տիրացու-Բրաբրոն (1) , գեղատառ ձեռագրեր եւ Շարականներ՝ ի յիշատակ իւր մաքրափայլ անուան՝ թողած է Պալատու Ս. Հրեշտակա-

(1) Կոյս Նազենի Մ. Կէօզիւմեան Աւագ-Սարկաւազուհի մ՛ալ եղած է ի Սէօլէօզ, որ Պրուսայու առաջնորդութեան թակ բարգաւաճեալ գիւղ մէ՛ , մասնաւորապէ՛ս յիշատակուած Հ. Ալիշանի Աշխարհագրութեան մէջ :

Սարկաւազուհին ձեռնադրուած է գիւղին Տ. Նիկողայոս Քահանային հետ՝ երկիցս Պատրիարքութիւն ընող Աղանի-Ստեփաննոս եպիսկոպոսէն :

Կոյս Նազենին՝ աշակերտած է գիւղին Տ. Օհան Քահանային , եւ յետոյ գիւղին աղջկանց վարժարանին մէջ ուսուցչութեան պաշտօն վարած :

Ժամանակներ անցնելէ յետոյ, գիւղին վարժարանը կը գոցուի, եւ Սարկաւազուհին ճանը մէջ՝ մասնաւոր երկսեռ վարժարան մը կը բանայ. սակայն Գեր. Տ. Բարձուղիմէոս Սրբազանի Առաջնորդութեան օրով՝ վերսին Նազենին Ազգային վարժարանն ի պաշտօն կը կոչուի եւ կը հաստատուի, եւ կը շարունակէ մինչեւ ցվախճան իւր՝ յամի Տեառն 1877.

Գիւղին երկսեռ հասարակութեան մեծագոյն մասին դատարարակն եղած է Կոյս Նազենին, սակայն վերջին պաշտօնավարութեան մէջ հիւանդանալով , 20—25 օրուան հիւանդութենէ մը յետոյ կը մեռնի եւ յուղարկաւորութիւնը, ի ներկայութեան երկսեռ բազմութեան մեծաւ հանդիսիւ կը կատարուի , եւ մարմինը կը թաղուի եկեղեցականաց յասկացեալ գերեզմանաճաղին մէջ :

պետ եկեղեցւոյն եւ այլ ուրեք եւս, մանաւանդ Արմաշու Վանուց մատենադարանի մէջ գտնուած ձեռագրաց մեծագոյն մասն, ընդօրինակած է կոյս-Քրաբիոնն, որք ցարդ անաղարտ կը պահուին — զոր օրինակ՝ մի քանի տարիներ առաջ ալ Ռուսահայ բարեպաշտուհի մը՝ Ս. Աւետարանը գեղագրելով նուիրած է էջմիածնայ Գէորգաշէն թանգարանին — եւ այս հարազատաց սերունդէն կը մնայ այժմ ի Գատրգիւղ Գուշ-Տիլի բնակող ծերունագարդ Ալթունճեան Յարութիւն աղայն⁽¹⁾ Հեղինէի զաւակը, որ այժմ 75 տարեկան է, նոյն ինքն թոռն բարեյիշատակ Մատթէոս-Դպրի, եւ թոռան թոռները՝ Արշակ էֆ. Ալթունճեան եւ Պ. Երուանդ Վարդանեան պատանիք :

Կենսագրութիւնս կնքելէ յառաջ, հարկ կը համարիմ փակագիր՝ մը բանալ, Մռազատիի մատին վերոյգրեալ յօդուածիս մէջ ակնարկեալ պարբերութեան իբրեւ լրացուցիչ մասն :

Ողբացեալ Ստեփան Պ. Պօղոս Փափագեանի աշխատասիրած Պատմութեան մէջ, 1823ի Մռազատիին ուղղելու հեղինակութեան փառքը վերագրուած է անզուգական արուեստագէտ Միւհէնտիսեան Յով-

(8) Ինչպէս որ պատն՝ ազգային Օրացոյցն առաջին ս գամ յօրինեց, նոյնպէս Սոռն ալ՝ 24 աստիճան (այստ) ոսկ (վարախ) բանեցնելուն զիւրը ըրած է :

հաննէս էֆէնտիի հօրը՝ Միւհէնտիս-Գէորգին, հետեւեալ կերպիւ պատմագրութեամբ լի :

Պօղոս Պատրիարք մօտահաս Մուսուլմանի մը գալիքը դիտելով, որ շատ վէճերու եւ խռովութեանց տեղի տուած է, մանաւանդ ի Ս. Երուսաղէմ, միտքը դրաւ որ ամէն ջանք ի գործ դնէ Մուսուլմանները վերցնելու : Այս գործը Ս. Էջմիածնի Ս. Կաթողիկոսին եւ Միւհէնտիսին ալ իմաց տալու եւ անոնց ալ հաւանութիւնն առնելու համար Պատրիարքական Փոխանորդ Պալատցի Յակոբոս վարդապետը զրկեց ի Ս. Էջմիածին, միանգամայն եպիսկոպոսութեան վկայական տալով անոր ձեռքը, 1820 օգոստոս 1ին : Ս. Կաթողիկոսին հաճութիւնն ստանալէն ետքը, Յունաց Պատրիարքարանին առաջարկեց այս խնդիրը : Յունաց Պատրիարքն ընդունելով այս խնդրոյն քննութեանը համար ժողովք մը հաստատելու որոշում ըրաւ, եւ Պօղոս Պատրիարքէն ալ խնդրեց որ ինքն ալ իւր կողմանէ, Հայոց ազգէն մէկ քանի մարդ զրկէ որ միատեղ հաշիւները նային, եւ սխալմունքին պատճառը հասկցուելով, հաշիւները ճշդունին, եւ այս անտեղութիւնն վերցուի : Պօղոս Պատրիարք այս գործին համար Միւհէնտիս Գէորգն ընտրեց, որ նոյն ժամանակին քաջ երկրաչափ եւ միանգամայն աստեղաբաշխական գիտութեանց հմուտ անձ մ'էր, եւ յկեց որ Ազգին կողմէն երթայ Յունաց Պատրիարքարանին ժողովը, եւ այս գործը կարգի դնելու աշխատի : Միւհէնտիս Գէորգ, ըստ յանձնարարութեան Պօղոս Պատրիարքի, քանի մ'անգամ Յունաց Պատրիարքարանի ժողովին երթալով, 12ի չափ կրօնա-

կան ու աշխարհական ժողովականաց հետ խորհրդակցեցաւ . եւ հաշիւներուն սխալմունքն ուսկից յառաջ գալը ապացուցանելով, ուղղութեանը համար պէտք եղած տնօրինութիւնները միատեղ կարգի դրաւ, ու ասանկով Մուսաղատիկը վերջացաւ : »

Կ'աւանդուի թէ՛ Միւհէնտիս-Փէորգ ի գնահատութիւն սոյն ծառայութեան, Ազգին կողմանէ ի՞նչ վարձատրութիւն եղած լինելուն նկատմամբ բարեկամաց հարցման ի պատասխան, Եզովրոսի յիշած Առիւծին եւ Արագլին հետեւեալ առակը կը պատմէ եղեր .

Օր մը Առիւծին կոկորդը ոսկոր խորելով Արագլը կը կանչէ եւ կը խնդրէ որ երկար կտուցովը հանէ զայն :

Արագլի՛ ընդունելով խնդիրը, կը կատարէ, եւ ի փոխարէն սոյն ծառայութեան՝ վարձատրութիւն կը պահանջէ :

Առիւծը՝ վեհանձնաբար առ այս կը պատասխանէ . «Փա՛ռք չտա՛ս, որ քու քլուխդ ողջ եւ առողջ մինչեւ կոկորդս մտաւ եւ ելաւ . ա՛լ ասկից աւելի ի՞նչ վարձատրութիւն կ'ուզես » :

Պ.

Ջ Է Ն Ն Է - Պ Օ Ղ Ո Ս

Աւանդական եղած անձնաւորութեանց մէջ առաջնակարգ յիշատակութեան արժանի հանդիսացող պատուական անձնաւորութիւններէ մին է նաեւ «Ջէննէ» անուանեալ Պօղոս Սարկաւազն, որ գրեթէ անյայտութեան մատնուած գէմքերէն մին դարձած է այսօր :

Ինչպէս Պետրոս-Գետադարձի ժամանակակից երաժիշտներէն՝ Տիրացու Դանիէլ հիանալի եղանակներ գեղգեղելուն պատճառաւ Ռփէնս կոչուեցաւ Գրիգոր Մագիստրոսէն, եւ ինչպէս ժԱրդ դարուն Ստոյ միաբաններէն Քէոզորոս Վարդապետ՝ գեղեցիկ ձայն ունենալուն համար՝ Ալախօսիկ ըսուեցաւ, նոյնպէս Սասգիւղցի Տիրացու-Պօղոսի շէշտն յոյժ աղու հւ ազդու լինելուն աղագաւ, իւր մականունը «Ջէննէ» յորջնրջուեցաւ :

Մեր նախնիք՝ Եկեղեցական երաժշտութեան այնչափ կարեւորութիւն կ'ուտային, որ մինչեւ իսկ փրիխօսիայ կ'անուանէին երգեցողներն :

Տիրացու Ջէննէ-Պօղոս ի Սասգիւղ ծնած էր 1746ին :

Չեմք կրցած տեղեկանալ նորա մանկական կեցեաց եւ պատանեկութեան շրջանի մանրամասնութեանց . տակայն Սասգիւղի նահնպետն եղող ծերուազարդ Քահանայէն, ոչ նուազ լոյսեր քաղած եմք նոր երաժշտական գործունէութեան մասին :

* * *

Հողերոյս Ներսէս Վարժապետեանի պապն էր
Զէննէ-Պօղոս Պատուելին :

Իւր երիտասարդութեան ժամանակ Աղա-Պօղոս
Ամիրային տունը վարժապետութիւն կ'ընէր :

Սոյն Ամիրային տունը՝ Նիկոմիդիոյ գիւղերէն
բերուած որբ աղջիկ մը կար , որուն Ամիրայն՝ իւր
զաւակաց պէս խնամ կը տանէր , եւ որդեգրած իսկ
էր զայն :

Յիշեալ որբունին՝ օր մը Պօղոս-Վարժապետին
հետ ամուսնացնելու խորհուրդն կը յղացուի , եւ
կ'իրագործուի :

Զէննէ-Պօղոս՝ մեկուսացեալ կեանք սիրողներէն
էր , եւ վարձակալութիւն չէր ուզէր . ուստի իւր
բնակարանը հաստատելու համար՝ ի Սասգիւղ , Զրք-
Սալըն թաղին մօտ , անմշակ , խոպան եւ վայրի ըն-
դարձակ գետին մը կը գնէ , եւ բազում ծախիւք՝
մեծկակ տուն մը շինել կուտայ , շրջապատեալ լայ-
նածաւալ պարտիզով , ծառաստաններով , ածունե-
րով եւ այգիով :

Ինքը՝ հովտաց եւ լեռանց տեսարանները շատ կը
սիրէր : զաշտերէն՝ ինքնաբոյս ծաղիկները կը հաւա-
քէր եւ կը չորցնէր , այլ եւ այլ զեղերու ծառայեց-
նելու համար , զի բժշկութեան սկզբանց ալ ծա-
նօթ էր :

*
* *

Ինչպէս որ Զմիւռնացի Մսեր Դպիրը՝ (ապ.
Մագիստրոս Մսերեանց), 1828ին Աշտարակեց
Ներսէս Արքեպիսկոպոսէն ուրար առած է յիշմիա.
ծին , եւ բարձրագոյն ուրարակիր նկատուած է իւ

արժանեացը համար . նաեւ Քանաքեռցի Սաչատուր Աբովեանց՝ Եփրեմ Կաթուղիկոսէն Սարկաւազութեան աստիճանն ընդունած , եւ Մեսրոպ Դաւիթեանց Թաղիադեանց՝ Էջմիածնայ միաբան-Սարկաւազ եղած , եւ բաղմահմուտ Լօղօֆէթ Կրճիկեան Յակոբ՝ Ադրիանուպոլսեցի Պօղոս Պատրիարքին՝ որպէս եւ Սաչատուր Միաքեան՝ Աստուածատուր Պատրիարքին բուրվառակիրներն եղած են . եւ դարձեալ , ինչպէս Իւսկիւտարցի Տէր-Աբրահամեան Տիրացու Յովհաննէս՝ ի Պրուսա սարկաւազութեամբ դասատու գացած , եւ Սասգիւղցի Փափազեանց Անդրէաս Վարժապետ՝ սարկաւազութեամբ յիգմիր վարժապետութեան հրաւիրուած , եւ Սասգիւղցի Ոսկեան (Աթուռն Տիւրրի էֆէնտի) եւ Պուռուսուղեան Յակոբ էֆէնտիի եղբայրն՝ Եփրեմ Աղայն՝ Պրուսայու համաւաւոր Առաջնորդներէն՝ Ուրֆացի Յարութիւն Արքեպիսկոպոսին զոյգ-բուրվառակիրներն եղած են , եւ Միքայէլ Նալպանտեանց՝ Պեսարապիոյ եւ Աժտէրախանու Առաջնորդութիւնները յաջորդաբար վարող Վեհապետեան Մատթէոս Արքեպիսկոպոսի ուրարակիրն եղած է . եւ վերջապէս Երեւանցի վիպադիր Պերճ Պաօշեանց՝ Սուրէնեանց Գէորգ եպիսկոպոսէն կիսասարկաւազութեան չորս աստիճաններն առած է . նոյնպէս եւ Զէննէ-Պօղոս Պատուելին ալ , իւր գնահատելի արժանեաց պատճառաւ , ուրարակիր կամ սարկաւազ եղած է , Ալաճաճեան Պետրոսի հետ միասին , ի Սասգիւղ , Մէլ-+ անուանեալ աստուածաբան Յովհաննէս Պատրիարքին ձեռամբ :

Պօղոս Վարժապետին ձեռնադրութեան պարագայք հետեւեալ կերպով կը պատմուին :

Իւր յոգնադիմի բարեմոյն հանգամանաց համար , ընդհանուր բաղձանք կար Ազգին մէջ զայն քահանայ ձեռնադրելու :

Սոյն փափազը կը տածէր մանաւանդ Յովհաննէս-Պատրիարք :

Սակայն Ձէննէ-Պօղոս՝ միշտ ինքզինքն անարժան համարելով այդ բարձր կոչման , կը հրաժարէր քահանայութենէ :

Շարաթ օր մը՝ յանկարծ՝ Պատրիարքն ի Պատգիւղ Ս. Ստեփաննոս եկեղեցին երթալով , կանուխէն լուր կը ղրկէ Պօղոս-Վարժապետին , եւ ժամկոչը երթալով կըսէ՝ թէ՛ «Սրբազանը եկած է եկեղեցին , հիմայ՝ անպատճառ Քեզ կուզէ տեսնել» :

Իսկոյն կ'աճապարէ երթալ յեկեղեցի , Նորին Սրբազնութեան մէկ հրամանը կատարելու թէութեամբ :

Եկեղեցւոյն մէջ , ուր արդէն կը գտնուէր նաեւ Պ. Ալաճաճեան , ամեն բան նախապէս սարքուած էր :

Վարժապետն հասնելուն պէս , շապիկ եւ բաշխուրար բերուելով՝ լաւ մը կզգեստաւորեն , եւ կոչումի արարողութիւնը հանդիսաւոր կերպիւ կատարելով Սարկաւազ կը ձեռնադրեն , հետեւեալ կ'ըրակէ օրն ալ քահանայ ձեռնադրելու մտօք : Սակայն Տիրացու-Պօղոս՝ Պատրիարքին այս վերջի դիտաւորութեան թափանցելով , գիշերանց լուր կը ղրկէ՝ իրեն մտերիմ ազգեցիկ Ամիրայնբուն , որ զինքը Պատրիարքին ճանկէն ազատեն :

Եւ անհայտ միջոցաւ միայն կը յաջողի քահա

նայ չձեռնադրուելու : Զի 'Պատրիարքն՝ Ամիրայից
Թախանձանացը զիջանելով, կատիպուի միայն անոր
Սարկաւազութեամբը բաւականանալ :

Պօղոս եւ Պետրոս՝ ամեն տօնական եւ կիւրակէ
օրեր, փոխն 'ի փոխ իրենց եկեղեցական պաշտօնը
անթերի կը կատարեն եղեր՝ նոյն այն Ս. Ստեփան-
նոս եկեղեցւոյն մէջ, ուր ապա օր մը, Զէննէ-Պօ-
ղոս Սարկաւազի՝ Թոռն, Ներսէս Արքեպիսկոպոս
Վարժապետեան, մեր տաղանդաւոր գրագէտ-հրա-
պարակագիր Եղիա Տէմիրճիպաշեանին, Շահնազար-
եան Վարժարանի ժառանգաւոր օմնուց հետ 'ի մի-
ասին, եկեղեցական չորս աստիճանները տուաւ :

Զէննէ-Պօղոս Վարժապետ, հոգելոյս Ներսէս
Պատրիարքի հաւն էր 'ի հօրէ (Ստեփանն), որպէս
եւ 'ի վերեւ անդր ակնարկեցինք : Աստի ծագումն
առած է՝ Ներսիսի Վարժապետեան մականունն : Եւ
սակայն Սպ, հակառակ իւր մեծ հեղինակութեան
եւ առձեռն ունեցած ղիւրութեանց, իւր մեծանուն
պապին նկատմամբ չկրցաւ ձեռք բերել այն ծանօ-
թութիւնները՝ զորս մեք, մեր հարցասիրութեամբ
եւ հետաքննութեամբ, քաղած եմք այլեւայլ աղ-
բիւրներէ եւ զորս անա՛հրատարակութեան կու-
ամք, փափագելով որ ուրիշ բանասէր մ'ալ օր մը
որենայ զանոնք ամբողջացնել :

Մեր գերազնիւ բարեկամ, Ելեւմտական նախա-
սրութեան օտար թղթակցութեանց եւ Թարգմա-
ւթեանց Տնօրէն, Բէրէսթէճեան Պետրոս էֆէն-

տիի՝ առ 'ի մօրէ' (Սոփիա), հաւն է Ջէննէ-Պօղոս Պատուելին, ինչպէս նաեւ մեր հանրածանօթ բարեկամ Տօքթոր Կարապետ Գալուստեանին ալ հաւն է 'ի մօրէ (Սրբուհի) :

Ամուսնաւոր Ջէննէ-Պօղոս Սարկաւազն՝ Ներսէս Պատրիարքի հօրմէն զատ, ունէր նաեւ ուրիշ մածոջ զաւակ մ'ալ՝ այժմ հանգուցեալ Տիրացու-Յովհաննէս Վարժապետեան, նոյնպէս գեղաձայն երգասաց, որ կը բնակէր 'ի Պէշիկթաշ եւ կը դասախօսէր երբեմն գիւղին դպրոցը :

Յիշենք աստ անցողաբար թէ՛ Ռուսմանիոյ Պօթուշան քաղաքի Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ ձայնաւոր դասատու Ջէննէեան Պօղոս վարժապետ մըն ալ կը յիշատակուի, որ կը վերաբերի անշո՛ւշտ այդ ազգատոհմին, եւ որոյ հայրը գաղթած է 'ի Ռուսմանիա՝ 50 տարիներ յառաջ :

Ջէննէ-Պօղոս՝ Հայերէնի մէջ ունեցած հմտութենէն զատ, սովրած էր նաեւ Յունարէն լեզուն . եւ բժշկութեան տարերաց վերաբերեալ նախնական գիտելեաց հետազօտութեամբը, Լատիներէնն ալ մըշակած էր :

Այս պատուական անձ՝ Ջինճիրլի-Խանի վերի յարկը ունեցած սենեկին մէջ դասարան մը բանալով, յաշակերտութիւն ընդունած է Ամիրայազատ ուսանողներ, զօր օրինակ՝ Ճանիկ-Ամիրայն, Բարունակ-Ամիրայն, Աղա-Պօղոս Ամիրայն, եւ ուրիշներ, եպիսկոպոսներ, եւ վարդապետներ, եւ վարժապետներ, որք Հաւտօնի, եւ Կաղանղի առթիւ զանազան մեծարժէք ընծայներ կը բերէին իրենց բազմերախտ վարժապետին . իսկ կարմիր Չատկի եւ Ս. Մերնդ-

եան տօներուն՝ Պօղոս-Վարժապետին տունը կը լեցուէր իւր աշակերտներով, որք շնորհաւորական պարտաւորութիւննին՝ երախտագիտական պարտուց հետ խառնելով, նախ Պօղոս-Վարժապետին տունը կ'այցելէին :

Զէննէ-Պօղոս Վարժապետ՝ միանգամայն ձայնաւոր-դասատուի պաշտօն կը վարէր, եւ շաբաթը քանի մը անգամ ի Տէնէր կ'երթեւեկէր; Յունաց Եօթն սովորեցնելու, եւ անոնց վարպետներէն՝ իւր չգիտցածներն ուսանելու :

* * *

Ըստ որում Զէննէ-Պօղոս, երաժշտութեան մէջ մեծ համբաւ առած էր իւր ժամանակին, կ'արժէ որ նախ՝ քանի մը ծանօթութիւններ տամք առտ Հայ երաժշտութեան մասին :

Կիրակոս Պատմիչ կը գրէ թէ՝ Մխիթար-Գոշի ժամանակակից Հաղարծնի վանահայր Տարօնացի Խաչատուր բերած է առաջին անգամ յԱրեւելս Հայ երգոց ձայնանիշները, եւ կարգ մը եկեղեցական տաղեր եւ դանձեր յօրինած, յորս ամենագեղեցիկն դասուած է իրաւամբ Ս. Պատարագի նախերգանքն՝ Խորհուրդ Խորինն :

Յայտաւուրքն՝ Ս. Սահակայ կը վերագրէ տասը ձայնից եղանակներ, իսկ այլք՝ Ստեփաննոս երաժիշտ մը կը յիշեն, որ բնական իրաց եւ կենդանեաց ձայներէն կազմած լինի քսան եւ վեց տեսակ եղանակներ :

Ասոնց ո՛րն հաւաստի է, եւ ո՛րն՝ ո՛չ. երաժըշ-

տութեան մէջ հեղինակութիւն ունեցողներն թո՛ղ վճռեն այս կէտը :

Իսկ մեզ համար պատմական ճշմարտութիւնն այս է թէ՛ 1664ին Էջմիածնայ, միաբան Կարնպետ վարդապետ մը յԱմատերտամ Շարականի խազերն սկսաւ շինել տալ, եւ առաջին ծնգամ սրբազան Տաղարանն տպեց անդ :

Նոյնպէս, 1669ին Երեւանցի Ոսկան եպիսկոպոս՝ Զայնքաղ Շարականն հրատարակեց յԱմատերտամ :

Թողո՛ւմք պատմականը, յաւանդութենէ գիտեմք թէ՛ Թահուրի վերածայնեալ Քիւչիւք-Արթին (Յարութիւն) Պարսկաստանէն Շահ-Թահմազ կամ Նատրշահ (Թահմազ-Ղուլի) Սահի ստեղծները Պոլիս եկած, հաստատուած, եւ նախ քան զամենայն թէ՛ եկեղեցական երաժշտութեան եւ թէ՛ քաղաքական երաժշտութեան կանոնները, ուսումները եւայլն բերելով աստ՝ կարի նպաստած է իւրովսանն Արեւելեան կրկնակի երաժշտութեան :

Քիւչիւք-Արթին՝ Պարսկաստանի երաժշտական կաճառին մէջ, ո՛ւր դիտմամբ խուլ պաշտօնեայներ կը գործածուին եղեր, խուլ ձեւանայով՝ երաժշտական արհեստն կատարելապէս ուսած եւ ի Տաճկաստան բերած է :

Այս նշանաւոր երաժշտին վրայ Հայերէն գրով եւ տաճկաբարբառ, Էփլայ (վարքագրութիւն) անունով կենսագրութիւն մը կայ, յորում համբաւաւոր երաժիշտ Հայ վարպետներու անուններն եւ անոնց գործքերն, ինչպէս նաեւ իրենց դիտողութիւնները գրուած են :

Իսկ, ութեւտասաներորդ դարու Հայ երաժշտաց

մէջ, փայլուն համբաւ ունէր Պաղտատը Տիրացու կամ Սարկաւազ Թովհաննէս Մեծն, որ էջմիածնայ Սիմէօն Կաթողիկոսի ձեռնասուռններէն էր, կ'ըսուի. սա՛ Պոլիս կուգայ եւ Շարականի երգոց ոմանց էջմիածնակները կը կանոնաւորէ:

Սոյն Պաղտատցիին կարգացուածքն այնքան աւելայ եւ սրտորակ էր, որ լաւ գեղգեղող երաժշտին՝ աւանդաբար՝ Պաղտատը ոչ ոք կը յորջորջեն ցարդ:

Պաղտատցի Տիրացուին ժամանակակից երաժշտներէն են պարկեօս վերածայնեալ Իւսկիւտարցի Տէր-Աբրահամը, որու աշակերտած է նաեւ Տիրացու Զէննէ-Պօղոս, թէեւ ըստ ոմանց՝ Պաղտատցիին (1) աշակերտ կը կարծուի:

Զէննէ-Պօղոս Սարկաւազին աշակերտակից եղած են երաժշտապետ Տէր-Աբրահամու որդին՝ Տիրացու-Թովհաննէս Սարկաւազ եւ Տիրացու-Աբրահամ:

Տիրացու Զէննէ-Պօղոս Սարկաւազ Զինճիրլի-Խանի դասարանին մէջ կ'աւանդէր եկեղեցական երաժշտութեան դասեր, ուր բազմաթիւ աշակերտացը մէջ կը յիշուին 1858ին վախճանած անուանի Պետրոս Վարժապետ, ամուսնաւոր կիսասարկաւազն, որ շատ տարիներ ընդհանուր դաստիարակ եւ միանգամայն երաժշտութեան մնայուն դասատու եղած է Գազիւղի վարժարանը, եւ Պէզճեան Յարու-

Պալտատցի Շարականագէտ Կարապետ Վարժապետ՝ սոյն Պալտատցիին թողը կը համարուի ըստ երաժշտական արհեստի:

Թիւն Ամիրայէն պաշտպանուած՝ եւ բարեխիշատակ Սուլթան-Մահմուտէն «Բէյե (պարգեւ) ընդունած է :

Զէննէ-Պօղոսի երաժշտական դասու աշակերտներէն է Գարթալցի Տիրացու Յարութիւն Վարժապետն ալ , որ Մայր-Եկեղեցւոյ Ուսումնարանին մէջ կը դասախօսէր՝ շնորհիւ Պէզճեան Ամիրայի :

Նոյնպէս , Տիրացու Պօղոս-Սարկաւազի աշակերտած է՝ զառաջինն՝ մեծահոշակ Նօթ-ճի Պապա-Համբարձում Կոտտանդնուպոլսեցին , որ կատարելագործեց Հայկական նոր խազերը :

Ըստ ականդութեան , Զէննէ-Պօղոս՝ կիրակամբօսի Լոյս-գուարթ երգի եղանակը Յունականին վրայ բարեփոխելով , արդի եղանակը վերակազմած եւ ձայնախօսած է :

Կրտուի Թէ՛ Հնիփսիմեանց .դի . Շարականին (Անձինք նուիրեալք) սրտառուչ եղանակն , ինչպէս եւ վերջ ձայնի = նոյնանման դարձուածքներն կամ , եթէ ներելի է հաւատալ , Յունականփ ժող եղանակներն՝ Զէննէ-Պօղոս Պատուելիի ձեռամբ վերածրչողուած են մեր հոգեներոզ երգաբանութեանց մէջ . զի ո՛չ ո՛ եւ է Եւրոպական , եւ ո՛չ իսկ Թրքական եղանակներ քաջայայտ եւ դիւրուսանելի էին այն ժամանակի մերազնեայ Երգահանաց :

Սա ինքն եղած է որ , իւր նախորդաց եւ ժամանակակցաց մէջ առաջինն լինելով , Յունաց եկեղեցական երգեցմանց եւ խազերուն հմտացած է լիովին : Այլ դժբաղդաբար , իւր զանազան ձեռքիրներն ցիր եւ ցան եղած են :

Զէննէ-Պօղոս՝ լաւ գեղազիր , եւ մանաւ զարդազիր եւ նօտրազիր եղած է :

Կը յիշուին մի քանի նկարագարդ գրերն , որոյ մի բնագիր օրինակը տեսնուած է Նորա թոռներէն միոյն քով :

Չէննէ-Պօղոսի 'ի Սասգիւղ ունեցած տունն՝ դեռ կը մնայ , թէեւ ուրիշի փոխանցուած : Ինքն վախճանած է 1826ին , իբր 80 տարեկան հասակին մէջ :

Չէննէ-Պօղոս՝ ողջախոհ անձ մ'էր , եւ քաջառողջ կը կարծուէր , սակայն միշտ կը նեղուէր շքնչարգելութեան հիւանդութեամբ , զոր ինքնարուժութեան փորձերով կը դարմանէր :

Մեռած ժամանակ՝ ոչ պատրաստ դրամ թողած է իւր ժողովագորդաց , եւ ոչ պարտք . այլ հարուստ կարասիներ , գրքեր , Սասգիւղի տունը եւ Չինճիրլի-Սանի սենեակը :

*
*

Հանգուցելոյն թոռներէն միոյն գծած առաջանագիրը կը գնեմք 'ի ստորեւ :

ՊՕՂՈՍ ՎԱՐԺԱՊԵՏ

ՄԱԿԱՆՈՒԱՆԵԱԼՆ «ՋԷՆՆԷ»

Ծն. 1746. + 1826

Ձայնիւղ աղու , հրաշագան ,
Ո՛վ երգասացդ աննրման ,
Ըղմահացուաց լսելիս
Չմայլեցուցեր Դու յաստիս :

Արդ՝ ձայնակցեալ վեհ դասուց՝
Էին երգես ալէլուս ,
Չոյդ ընդ թողինդ փառունակ ,
Յոր քոյդ պանծայ յիշատակ :

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱԼԱՄԴԱՐԵԱՆՑ

Նախապատմական դարերէ ի վեր այնպէս ըմբռնուած է թէ՛ եկեղեցի չէ՛ այն ժողովուրդը, որ առաքեալ չունի :

Եւ կը ներուի՞ ինձ յաւելուլ թէ, «Ազգ չէ՛ այն, որ 19րդ դարու մէջ բանաստեղծ չունի. եկեղեցի չէ՛ այն՝ որ իւր մէջ ուսուցիչ չունի, վարդապետ չունի :»

Եւ Աժտերխանցի Յարութիւն Վարդապետ Արամդարեանց, արդարեւ ոչ միայն իւր ժամանակին ընտրելագոյն ազգային բանաստեղծն էր, այլ եւ տաղանդաւոր ուսուցչապետը, այլ եւ բազմամուտ վարդապետն եղած է :

Անմահանունն Արամդարեան՝ ծնած էր յԱժտերխան, 1796 սեպտեմբեր 25ին :

Մորաւ պապն (հօրը հայրը) Բօշա-Յովսէփ կ'ըսուէր, որ Պարսկաստանի Հէր եւ Զարեանդ գաւառաց վերաբերող Խոյայ⁽¹⁾ Խանին դրօշակակիրն լինե-

(1) Ի խոյ ծնած էր 1810ին, գիտնական ուսուցչապետն՝ Սեփաննոս Եսայեան Նազարեանց, որդի տեղոյն Տէր-Եսայի անուն Քահանային :

Սեփաննոս Նազարեանց ամուսնանալէ յետոյ, ի Ղազ համալսարանին մէջ Հայերէնի ուսուցչու թիւն ըրաւ, 1848ին ի Մոսկուա հաստատուելով Լազարեան ձեմարալ մէջ Արարեւելի եւ Պարսկերէնի դաստատուութեամբ կ'ըդէր երկար տարիներ, եւ պահ մը Թէեւ ի Տփլիսի հրաւիրու

լուն, Պարսկական լեզուաւ Ալամդար կոչուած է, ուսկից ծագումն առած է Ալամդարեան մականունը:

Իսկ Ալամդարեանցի հօրը անունն էր Մանուկ, արհեստիւ մաշկարար, որ տեղական բարբառով քաշմախի կ'ըսեն:

Մանուկն Ալամդարեանց՝ հետզհետէ զարգանալով, նախնական գիտելիքներն կ'ստանայ մասնաւոր Էւլֆայներու քով, եւ բաւական կը յառաջադիմէ՝ մինչեւ իւր 14 տարեկան հասակն:

Յետ այտորիկ պատանին Ալամդարեանց՝ կ'սկսի աշակերտիլ գլխաւորապէս առ ոտս երեւելի Հայկաբան Պոլսեցի Սերովբէին⁽¹⁾ որ վարժապետ անունը

ցաւ Ներսիսեան դպրոցին Տեսչութեան համար, սակայն, սուղ ինչ մնալէ յետոյ, վերսին նախկին պաշտօնին կոչուեցաւ ի Մոսկուա, Լազարեան ձեմարանը, ուր շարունակեց մինչեւ ցվախման իւր 1879 Ապրիլ 26. Հանգուցելոյն դուստն՝ ամուսինն է Բժիշկ Արամեանցի, որ յայնի է իւր գրաւոր երկերով:

Նազարեանց 1858էն — 1863, Հիւսիւսափայլ հրատարակեց, ի Մոսկուա. իւր երկերն են՝ Վարդապետարան կրօնի, Հանդէս նոր Հայաստանի, Փորձառական հոգեբանութեան ճառ, Առաջին հոգեդէմ կերակուր, հանդերձ Հնդկական խորհրդով, Պաշտոն եւ Վերգիւնեա, Պատմութիւն Պիղազոգիտայի եւ երկու հաս ճառ, Տեսական եւ Գործնական առաջնորդ Ռուսերէն լեզուի:

) Աերովի քարժապետ Կ. Պոլսեցի՝ էր որդի Հալաթիոյ Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ Աւագերէց՝ Տ. Պետրոս Բահանայի 773էն՝ ի Բերա պապուն տունը կը տարուի Սերովբէն,

կը կրէր, իբրեւ պատուոյ եւ փառաց տիտղոս եւ մականունն :

Ալամդարեանի անուանի դասընկերներն էին եղբայրը՝ Տ. Պաչատուր Քահանայն, Բեղերբուրգի կայսերական համալսարանի Հայ լեզուի ուսուցչապետ եւ գրաքննիչ Հայ տպագրութեան՝ Մկրտիչ Ղազարեան Բերոյեանց, համբաւաւոր երաժիշտ Աստուածատուր Վարդապետ Բողոք՝ մականուանեալ, Տ. Մելքիսեդեկ Քահանայ Իւզպաշեան, եւ այլք :

Աժտարիւանի Առաջնորդ էր Եփրեմ կաթողիկոս, երբ Ալամդարեանց պատանին՝ անդստին իւր ուսանողական նախնական շրջանէն ուսումնական յառա-

եւ իւր ուսմունքը տեղոյն նշանաւոր Թագուր Վարժապետէն կ'ստանայ մինչեւ 1782, եւ յետոյ ի վենետիկ կը դրկուի սակայն չկրնալով համաձայնիլ տեղական կլիմային, ի Թրիես վիէննայի Միսիթարեան Հարցքով կուգայ Ղուկասու Կաթողիկոսական ընտրութենէն դժգոհ, եւ իւր Կաթողիկոսական թիկնածութենէն անյաջող, եւ աս կը դատախազէ՝ էջմիածնէն բաժնուած Բասենցի Յարութիւն գիտնական Արքեպիսկոպոսն, Ալպերի «Ուղ եւ ծռծ» Աստուածաբանութեան դասագրքով :

Սա վախճանեցաւ ի Թրիես 1776 թուին՝ Սերովբէ՝ քաջ ուսանելով անդ Հայերէնէ գառ, Տանկերէն եւ Իտալերէն լեզուները, ասանամեայ պանդխտութենէն զկնի՝ ի Մայրաքաղաքս կը վերադառնայ, եւ ի Բերա՝ մասնաւոր վարժարան մը հաստատելով, կ'աւանդէ Հայերէն եւ Իտալերէն լեզունս ամենայն ինամօք, ո՛ւր կը յաճախեն բազմաթիւ համադրին աշակերտներ :

Այս միջոցիս Սերովբէ Վարժապետ կ'ամուսնանայ՝ Յու Ամիրայի մը եղբորը տղջկան հետ :

Չադիմութիւններ ցոյց կուտար, որով Նորին Սըրբազնութեան մասնաւոր համակրութիւնն առ ինքն կը յանկուցանէր :

Իսկ Վարժապետն Սերովբէ, հայրական խանդադատանօք՝ եւ առաւել եւս նախասիրական ջանիւք կը նկրտէր մշակել եւ յառաջացնել Ալամդարեանցին բնական հանճարը եւ կրակ եւ բոց միտքը :

Յետ ուսանողական կեանքի, չենք գիտեր թէ անմիջապէս ինչ ասպարիզի վիճակուեցաւ Ալամդարեանց, բայց կըրնամք հաստատ վկայել թէ՛ ի մանկութենէ կըշում ունէր ուսուցչութեան եւ հոգեւորականութեան :

Սերովբէ՝ այլ եւ այլ բարուանօք կ'ամբասանուի եւ կը բանտարկուի, բայց Պապիկ Այվազի մը շնորհիւ կ'ազատուի եւ ի Կարին կ'առաջնորդուի, ո՛ւր եւ կը հասնի կնոջ մահուան գոյժը :

Տարագիր Վարժապետը Կարինէն յԱխալցիս եւ անտի ի Տփիսիս կը ժամանէ 1793ին, եւ կը հիւրընկալուի Ղամազեան Տէր-Առաքել Աւագ Քահանայէն :

Իմացուելով աս. թէ՛ այրիացեալ է Սերովբէ Վարժապետ, իսկոյն կ'ամուսնացնեն զինքը :

Մեծանուն Վարժապետը հոս ալ անգործ չմտար, վարժարան մը կը բանայ ի Տփիսիս, ուր ոչ միայն տեղւոյն ազգային վեհագնէից ւրայազանները կը յաճախեն, այլ եւ տեղացի ամէն դասակարգի ազգայնոց որդիքն եւ թոռները :

Եւ սակայն Սերովբէ Վարժապետի տոյն կրթանուէր հաստատութիւնը դժբաղդաբար երկար տեւողութիւն չունենար, '95ի վերահաս պատերազմին պատճառաւ. ուստի Սերովբէ ւր ընտանեօք Տփիսիսէն խոյս կուռայ ույլոց պէս :

Յետ զինազարարին, Սերովբէ կը վերադառնայ ի Տփիսիս, կը վերահաստատուի Փիթոյեանց կալուածներու մէջ, ուր

Աժտարխանայ Աւագ եկեղեցւոյն ազգային ճոխ մատենադարանէն դուրս չէր ելներ :

Իրեն հետ մտաւոր հաղորդակցութիւն ունեցողներն եւ զազափարաց փոխանակութեամբ ապրողներն, էին գիտնական Սերովբէ Արքեպիսկոպոսն, Միքայէլ Եպիսկոպոս Սալլանթեան Կ. Պոլսեցի (1), Մինաս Արքեպիսկոպոս, պատմաբան Յովհաննէս Շախաթունեան Արքեպիսկոպոս(2), Տփխիսու Կարապետ

կը ծնին՝ Տէր Գաբրիէլ Աւագ Քահանայն 1802 փետրվար 26ին, եւ իւր միւս զաւակունքը :

Սերովբէ Վարժապետ՝ 1805ին, Աժտարխանայ Առաջնորդին հրամանաւ կը մեկնի Տփխիսէն եւ կը զաղթէ ի Ռուսաստան, եւ 1806ին ի Ղզլար առ Եփրեմ Սրբազան երթալով, կ'ընկերանայ ի Նախիջեւան Եփրեմ Սրբազնութեան :

Եփրեմ Նախիջեւանցիք զՍերովբէն մինչեւ 1809՝ իրենց քով կը պահեն :

1810ին նորընտիր Եփրեմ Կաթողիկոսն կը փոխադրէ ըզՍերովբէ Վարժապետն յԱժտարխան՝ Աղաբաբեանց Վարժարանը, ուր կը պաշտօնավարէ ընդ երկար :

1836ին յԱժտարխան վախճանած է Սերովբէ արդիւնաւոր Վարժապետ, որոյ քերթուածներն տպուած են 1857ին՝ ծնուամբ Խազէզեանց Աւետիսին :

(1) Լազարեան Վարժարանի դպրատու Առնուածարանութեան, Փիլիսոփայութեան եւ Հայկաբանութեան :

Գրաբար լեզուաւ Քերականութիւն մը շինած, եւ 1827ին ի Մոսկուա հրատարակած է ՚ի տպ. Օգոստեան Սեմ Ունի եւ այլ երկեր :

(2) Շահխաթունեանց Յովհաննէս Արքեպիսկոպոս, ին հրատարակած է յէջմիածին՝ ԵՐԳԱՐԱՆ ԱՂՕԹԻՑ գիւ ի պէտս վաճառականաց եւ նախապարհորդաց :

քաջանուտ Արքեպիսկոպոս, Մսեր Մագիստրոս
Մսերեանց, Քանաքեոցի Խաչատուր, Պատուելին
Գարրիէլ (տակաւին չէր քահանայացած) եւ այլ
ժամանակակից երեւելի հոգեւորական եւ աշխար-
հական անձինք :

*
*
*

Ալամդարեանց՝ 18 տարեկան թարմ հասակին մէջ,
1813ին կ'ամուսնանայ Արզանդուլեան Յարութիւն
անուն ծանօթ մէկումը դատեր՝ Օրիորդ Մարգարիտի
հետ, յորմէ կունենայ երեք աղջիկներ՝ Մարիամ,
Աննա եւ Կատարինէ :

Մարիամ պսակուած է Աժտէրխանցի Յովակիմ
Աւետիքեանի հետ :

Աննան ամուսնացած է Ստաւրապոլի Աւագ Քա-
հանայ Տէր-Պետրոսի(1) հետ, որով բազմահմուտ

Շահխանուսեանց գրեթէ համառօսած է այսու՝ էջմիած-
նայ միաբան Աղամալեանց Պետրոս Արքեպիսկոպոսին շինած
մի Աղօթամասեանը, եւ ռպագրութիւնն. նուիրած է երկուց
ազնուական եղբարցն՝ Յովհաննու եւ Գարրիէլի Մելրոնեան
Միրզոյեանց Տփիսիսեցոյ :

(1) Մեծանուն Սերովբէ Վարժապետին երրորդ որդին է
Տէր Պետրոս Աւագ Քահանայն, որ վախճանած է 1879
վար 15 ին, 'ի հասակի 75 ամաց, թողով երկու ազգա-
ժանք զաւակներ, մին՝ բազմահմուտ պատմազէս եւ արե-
սզէս յաւերժայիշատակ Քերովբէն, որ մեռաւ 1889 Ապրիլ
, եւ միւս որդին՝ իրաւազէս եւ փաստաբան թաղան-
որն Սերովբէն, որ հաստատուած է ի Փեղեբսուլուրկ :

Քրօֆէէտօր Բէստէն Քերովբէն՝ Ալամդարեանց պրա-
միս Վարդապետին թոռն է :

Իսկ փոքրիկն Կատարինէն՝ Ստաւրապօլի քա-
նանայներէն Տէր-Մատթէոսի երիցունէին է :

Զմոռնամք յիշել թէ, Ալամդարեանց՝ իւր բա-
նաստեղծական աստուածատուր քանքարն պարա-
գային յարմար ի կիր կառնուր, եւ իւր պսակա-
դրութեան օրը՝ եկեղեցական խորհուրդներէն եւ ա-
րարողութիւններէն ներշնչեալ եւ զգածեալ, իւր
քերթողական մէկ գոհարն յափ յափոյ յինած եւ
նուիրած է առ հարսնացեալն՝ «Յերկու ձեռին երկու
մում» 12 տուն երգը :

Ալամդարեանց՝ ամուսնութենէն ամիս մը ետքը,
ի Մոսկուա կ'երթայ եւ կը հաստատուի, ո'ւր Մ-
դիազարեանց Աղա Յովակիմի⁽¹⁾ առաջարկութեամբ՝
տեղւոյն վիճակաւոր Գայլակերեան թէ Գառնա-

(1) Եղիազարեանց կամ Լսզարեան տոհմի նահապետը
կը համարուի Ղազար Աղան, որոյ արժանաւոր պայագա-
ներէն է Աղա Յովակիմն, որ 1815ին՝ իւր Յովհաննէս ա-
նուն վաղամեռ որդւոյն յիշատակն յաւերժացնելու եւ ա-
նունը անմահացնելու համար, 200,000 ռուպլի կտակեց
Ազգին, եւ այդ մեծագումար զրամագլխին տոկոսիւքը
բացուեցաւ Լսզարեանց ձեմարանի նախակրթական բաժի-
նը, ուր ծրիարար կը կրթուին ճասն եւ չորս տարու-
հայածին սաներ :

Սոյն որոշեալ գումարէն զատ, վեհազնեայ Յովա
Աղան՝ Մոսկուայի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ կիցը ունեցած ս
հական ընդարձակ գետինն ալ նուիրեց նոյն եկեղեցւո
որուն վերայ կառուցուած է Գասպարեան Անկեւանոց

կերեան Յովաննէս Արքեպիսկոպոսէն⁽¹⁾ քահանայ
կը ձեռնադրուի 1814ին :

Տարաբաղդարար՝ Տէր Յարութիւն Քահանայ Ա-
լամդարեանց, զկնի իւր եկեղեցական կոչման, ե-
րիցուհւոյն հետ ութ տարի միայն կենակցելով՝
1822ին կ'այրիանայ :

*
* *

Ալամդարեանց Քահանայն՝ վառվռուն գրող, խո-
սող, ներշնչող եւ արտաշնչող հեղինակութիւն մ'էր.
Ժողովրդական համբաւ կը վայելէր, զի իւր ոգած
երգերն՝ ժողովրդական ամէն խաւերուն մէջ տարած-
ուած էին. վերջապէս, օրուան գրագէտն, օրուան
բանաստեղծն, եւ օրուան մեծ մարդն էր :

Ուր երթար, մեծ պատիւ եւ յարգանք կը վա-
յելէր՝ իւր տաղանդին եւ արժանեացը համար :

Մեծահամբաւ ներսէս Աշտարակեցիին ալ սիրե-
լին եղած էր :

(1) Սոյն թեմակալ Գառնակերեան-Գայլակերեան Յով-
հաննէս Արքեպիսկոպոսէն ձեռնադրուած է 1817ին Աժաէր-
խանայ մէջ՝ Տէր Գարբիէլ Քահանայ Տէր Պետրոսեանը :

Սի եւ նոյն տարին, Փետրուար 13ին Նորին Սրբազնութենէն
ասարկաւազութեան ուրաւ ընդունած է նսեւ ժանօթ
Գարբիէլ Աւագ Քահանայն, որ 1817-1827ին յիշեալ Ա-
ջնորդ Սրբազանին Քարսուղար-Թարգմանի պաշտօնները
լարէր, առդէն ստանձնած լինելով Աժաէրխանի Հայոց
հական դպրոցի վարժապետութիւնը եւ վիճակին Կոն-
ստանդուլի ասենադպրութեան պաշտօնը :

Նորին Սրբազնութիւնը 1824ին Տփղիսու եւ Իմէրէթի թեմակալ Առաջնորդն էր :

Ալամդարեանց ի Մոսկուա կը պաշտօնավարէր եւ առանձին նամակաւ թոյլտուութիւն կը խնդրէ Ներսէս Արքեպիսկոպոսէն , ի Տփղիս գալու :

Կը հրամայէ հոգելոյս Սրբազանը , եւ կը կատարուի Ալամդարեանց Տէր Հօր խնդիրը , որով կուգայ ի Տփղիս եւ կը հաստատուի :

Ապաքէն Ալամդարեանց եկեղեցականին մեծ ժողովրդական եւ հսկայաքայլ գործունէութեան շրջանը անոր Տփղիսու կեանքէն կ'սկսի :

Հոս գրած է բանաստեղծութիւններէն ամենէն ընտրելագոյնները՝ Սուգ դստեր Յեփթայեայ խորագրով եղերերգութիւնը : Տաղ ի սուրբ Ասուածածին Մարիամը : Ողջոյն հրաժեշտի զուակաց խմոցը : Յառաջ քան զբարեբար արեւու երեւիլ : Թիֆլիզեցւոց լեզուաւ գրած Առիւծ եւ էօ հեղինակութիւնը , եւայլն :

1824ին դեռ նոր յինուած եւ բացուած էր Տրփիսու Ներսիսեան բարձրագոյն Դպրանոցն , երբ կոչուեցաւ Ալամդարեան Տէր-տէրն , բարձրագոյն ուսուցչութեան պաշտօնին :

Անդուգական Հիմնադիրն ինքն անձամբ կը հսկէր Դպրանոցին , իբրեւ տեսուչ եւ վարիչ : Վարժարանին մէջ 600 ուսանողներ կային : Կը պաշտօնավարէին Պօղոս Վարդապետն Ղարաղաղցի , Յակոբ Շա՛ Զրպետեան՝ որ Ֆրանսերէնի համար յատկապէս բնագէն հրաւիրեալ էր , Բեդիսէհէմ անուն հայ քննչ պարսկերէնաբէտն , որ ի Դաւրիթոյ բնէր : Գիտնական Ալամդարեանց ալ ի մէջ :

Դպրանոցին աստուածուսոյցն կամ կրօնուսոյց դասատուն էր :

Այս դասախօսութեան համար պատրաստեց դասագիրքն՝ Հրահանգք Քրիստոնէական վարդապետութեան անուն, «ի պէտս մանկանց Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ», որ տպուեցաւ 1825ին ի Տփղիս, եւ երկրորդ տպագրութեամբ ի լոյս եկաւ 1846ին ի Կալկաթա, ի Մարդասիրական ընկ. տպարանի :

Ալամդարեանցի նմանողութեամբ երկասիրած Քրիստոնէական վարդապետութեան սոյն գրքով կ'աւանդուէին Ռուսաստանեայց միջնակարգ դպրոցի երկրորդ դասարանին մէջ կրօնագիտութեան դասերն :

Հարկ կը համարիմք ըսել թէ, երբ Տփղիսու Ներսիսեան Դպրանոցն հաստատուեցաւ, Ռուսահայք բարձրագոյն վարժարան ունէին միայն Աղաբաբեանցն՝ յԱժտէրիան, եւ Լազարեանցն՝ ի Մոսկուա :

Տփղիսի Ներսիսեանը եկաւ երրորդութիւն մը կազմել :

Ներսիսեան Վարժարանին մէջ Ալամդարեանցին աշակերտեցան Ստեփաննոս Նազարեանց, Գալուստ Շիրմազանեան Վարդանեանց, Նիկողայոս Տէր-Շմաւոնեանց, եւ այլ ժամանակակից եւ համբաւաւոր Ներսիսեան սաներ :

Տփղիսու Դպրանոցին համբաւն խառնուելով հոյակապ հիմնադրին համբաւոյն հետ՝ կ'ոլորտանայ սրհիս ամէն կողմն, ուր որ Հայ կայ, եւ կ'ստանա սաներ եւ կտակներ գոյանալ նոյն հաստութեան համար :

1824ին կը վախճանի ի Տփղիս, Վանեցի Մահ-Գասպար Չարուխեանց, որ իւր թողած հա-

րատութենէն՝ 4600 մանէթ գումար մը կը կտակէ Ներսիսեան Դպրանոցին՝ ինչպէս կտակած էր նաեւ իւր ծախիւք տպագրել տալ Չամչեանց Հայր Միքայէլին յօրինած Հայերէն հարուստ Քերականութիւնն, արդիւնքն յատկացնելով յօգուտ Ներսիսեան Ուսումնարանի, որոյ յառաջադիմական շարժումն՝ հսկայական քայլեր կ'առնուր հետզհետէ :

1825 Սեպտեմբեր 32ին, Ռուսաց Աղեքսանդր Ա. Կայսեր անուանակոչութեան առթիւ, յաւուր տօնի Գուման Գօտուոյ Ս. Աստուածածնի, Դպրանոցին մէջ հանդէս մը կը սարքուի, ի ներկայութեան Ալամդարեանց Տէր Թարութիւն Քահանայի :

Ներսիսեան սանուց կողմանէ արտասանուած եւ առ Կայսրն ուղղուած ձօներգին վերջաբանին մէջ՝ յետագայ երկտունն կարդացած եմ, որ կը վերաբերի առ Ալամդարեան Թարութիւն բազմարդիւն Եկեղեցականն եւ Վարժապետն :

Դիմեսցուք այժմ առ քեզ՝ Վարժապետ Բարի,
Անձնագոհ մտերիմ սոյն ձեմարանի,
Համբուրեսցուք զայդ ինչ՝ որ է պաշտելի,
Որով պսակեցայք յաւուրս սոյն տօնի :
Տէր ետ մեղ Թարութիւն նորոգող կենաց,
Եւ ծարաւ՝ պասքելոյս՝ աղբիւր պարտիզաց,
Նոր մեզ լուսաբեր աստղ՝ մխիթար նաւորդաց,
Որով նաւեմքս ուղիղ՝ յերկիրն կենդանեաց :

Ներսէս Աշտարակեցին գամ քան զգամ զն հատելով Ալամդարեանց Քահանային արժանիքը կրթական ծառայութիւններն, Տփղիսու Վանքի

կեղեցւոյն Աւագ-երէց կ'ընտրէ զնա , եւ երբ Նորին Սրբազնութիւնն՝ Ռուսաց եւ Պարսից պատերազմին ժամանակ , արամադրուած էր մեկնել յերեւան 1826 ին , Վրաստանի վիճակին հոգեւոր վարչութիւնն յանձնեց , կ'ըսեն , Հայր Ալամդարեանցին , ինչպէս նաեւ Ներսիսեան Գպրանոցին Վերատեսչութիւնը :

Ներսէս Արքեպիսկոպոս Աշտարակեցին , որ պատերազմին ժամանակ , ծայրագոյն Կառավարիչ բովանդակ հոգեւոր իշխանութեան Հայոց տիտղոսն կը կրէր , վերադարձաւ ի Տփղիս , կարի գոհ մնալով Ալամդարեանցի պաշտօնավարութենէն , ի վարձատրութիւն՝ վարդապետական վեղար կուտայ Նորին Արժանապատուութեան⁽¹⁾ 1828ին , եւ այս օրէն Ալամդարեանց Քահանայն՝ կը լինի շուշտակ Տէր-Յարութիւն Վարդապետ :

Երջանկայիշատակ Աշտարակեցւոյն սոյն տարիներու պատմութիւնն արդարեւ խիստ շահագրգիռ եւ կարի հարուստ պիտի լինէր՝ եթէ գրուէր , սակայն այժմ թէ՛ մեր նպատակէն դուրս է , եւ թէ՛ զմեզ հետուն կը տանի : Մեր կարծեօք՝ լաւագոյն է առանձին հատորով պատմութիւն կազմել եւ հրատարակել :

(1) Տ. Գարրիէլ Աւագ-Քահանայն ալ Աշտարակեցի Ներսիսեան , 1832 Յունվար 17ին , եւ որ վախճանեցաւ 9 Ապրիլ 13ին ի Փեղերսպուրկ , 88րդ տարին դեռ նորակոխած :

Ճիշդ այս թուականին՝ երբ Ներսէս Արքեպիսկոպոս բարձրագոյն հրամանաւ կ'երթար ի Պեսաւրապիա եւ ի Նախիջեւան, Ալամդարեանց Վարդապետին ալ փայլուն աստղն գողցես կը մռայլէր, եւ անթիկունք եւ անպաշտպան մնալով շատ վշտեր եւ չարչարանքներ կը կրէր, այնչափ որ մինչեւ Հաղբատու Վանքը՝ իբրեւ աքսոր կը յղուի եւ կը բանտարկուի, ո՛ր մահամերձ հիւանդագին տառապելով, Հաղբատու եւ Սանահնու Վանուց միաբան Սարկաւազ մը մարդասիրաբար կ'երթեւեկէ Ալամդարեանցի քով, եւ գթալով հիւանդ Վարդապետին վրայ, իւրովսանն կը ծառայէ եւ կը սատարէ:

Կ'աւանդուի թէ, այդ նախախնամաբար Սարկաւազը եթէ չլինէր յայնժամ, Ալամդարեանցի վազահաս մահն անխուսափելի պիտի լինէր:

Ինչ որ է, Ալամդարեանց կը կազդուրուի, առողջութիւնը կը վերահաստատուի եւ 12 Ապրիլ 1831ին կը գրէ Անուրջօ կամ Գարուն վերնագրով՝ «Յամասվերջն Ապրիլի զպատուհանս բացի» բանաստեղծութիւնը:

Յետոյ՝ Ներսէս Աշտարակեցւոյն շնորհիւ աքսորավայրէն արձակուելով, 1831ին. օգոստոս ամսոյն Տփղիս եւ անտի Պեսարապիոյ վիճակին Գիշնէվ քաղաքը կ'երթայ:

Սոյն ականաւոր եւ քանքարաւոր Վարդապետին վերոյիշեալ աքսորանքէն ազատուելու մասին, Գ 1831 թուականին Զմիւռնացի Մսեր Մագիստր Մսերեանցի Տփղիսէն գրած մի գրութենէն հետեւալ հակիրճ տողերը յառաջ կը բերեմ, իբրեւ ակնատես պատմաբանի մը վկայութիւն:

«Յարութիւն Վարդապետն Ալամդարեանց՝ որ մնայր ցարդ ի Հաղբատ անդր, կոչեցաւ այսր ի սրբազան Դիտէս առ ի ճանապարհորդել եւ աստի առ սրբազան Արքեպիսկոպոսն Ներսէս ի Քիչնէվ: Այս եղեւ ըստ թոյլտուութեան Կայսերական հրամանին ծանուցելոյ ի գրութենէ գլխաւոր հրամանատարի առ տեղապահն հրամանատարութեան Կովկասեան դաւառաց Նիկիտա Բանգրատէվ:»

Նոյնպէս, մի եւ նոյն ժամանակազիր Մագիստրոսը 1827-1831ին Պասմուքիւն կաթողիկոսաց էջմիածնի մականգրով երկասիրութեան վերջին հատուածին մէջ հետեւեալ լուսարանիչ տողերն եւս գրած է այս մասին:

«Յարութիւն Վարդապետն Ալամդարեանց՝ որ յայսմ ժամանակի արգիլեալ կայր ի Սուրբ Նշան Վանս Հաղբատայ չնչին ինչ պատճառաւ, բազում անգամ է՛ր զի գրով, եւ է՛ր զի միջնորոգք ինդրէր յԱրքեպիսկոպոսէն Վրաստանի (ըստ որում էր ընդ իշխանութեամբ նորա) զհրամանազիր (բիւլետ) ի գնալ առ Արքեպիսկոպոսն Ներսէս. սակայն չեղեն ինչ լսելի ինդիրք նորա: Տարածեալ էր ընդ այն ժամանակս հռչակ ի քաղաքին որպէս թէ Սրբազանն Յովհաննէս՝ որ ընտրեալ է լինիլ յաջորդ Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի, ի վերադարձի իւրում յԱթոռոյ անտի յետ արձակման ժողովոյն, կոչեալ պատճառաւ իւրիք զԱլամդարեանն ի գեօղն Շուլավէր մերձ ի վանս րատայ . . . »

ուեալ զայս Յովհաննու, եւ խիթացեալ թէ գուցէ օր ըստ օրէ այնպիսի տարածայնութեամբք ուկ շփոթի ի ժողովուրդն յարիցէ եւ անուանել լինիցի ինքն, գրեաց նմա վաղվազակի գիր

հրամանի ի 22 Մայիսի, համար 244, ելանել զնալ յէջմիածին : Այլ նորա չառեալ զայն յանձն ինդրեաց չառաքել զինքն անդ վասն դժնդակութեան օգոյն :

Եղեւ՝ զի ի յայտնել Յովհաննու զանցիցս զայսցանէ երկոցունց խորհրդակից բարեկամաց իւրոց, որք էին Արքեպիսկոպոսն Սերոպէէ եւ Յակոբոս ոմն Զրպետեան այր աշխարհականացեալ, ըստ խորհրդատուութեան նոցա հաճեցաւ գրել ի 28 Մայիսի առ Սիւնհոդոսն, զի դատեալ զԱլամդարեանն վասն արարմանց իւրոց այսպիսեաց՝ արգելցեն ի վկայարանի սրբոյն Հռիփսիմեայ : Եւ առ այս՝ ետ գրել զօրինակ մի վճռագրոյ ի դիմաց Սիւնհոդոսի վասն նորա, յորում ի վէպ արկեալ զարարս նորա յաւուրց անտի քահանայութեան իւրոյ (քանզի շուշտակ էր) ցուցանէր զնա պարտաւոր յամենայնի : Ի տեսանելն զայս Մանուէլ վարդապետի Շահինեան Կիւմրիշխանեցոյ՝ որ յայնմ ժամանակի գտանիւր առ նմա, սկսաւ համոզել զնա ի խաղաղասիրութիւն՝ առաջի զնելով զսքանչելի անյիշաչարութիւն Շնորհալի Հայրապետին Ներսիսի՝ առ հակառակորդն իւր Գէորդ, եւ առ այս : Եւ կամեցեալ զգուշացուցանել զնա յապագայիցն կարծեաց՝ որք մարթէին պատճառիլ յայնպիսի հետաքննութեանց՝ մատոյց յայտարարութիւն օրինակ զայս . « Զսոյն տկար խորհուրդ իմ ոչ կարեմ քաղել ի բարերար Տեառնէդ, այսինքն չհաւատալ ամենայն հոգւոյ, եւ անմուտց պահել ի յիշողութեան զանցան Դանիէլի եւ Դաւթի, ուր թնոքա երկզլուխք էին, իսկ այժմեանս եռանկիւնիք եւ առաջինն անուաւոր անդադար հոլովական : Յայսպիսիս կատարեալ զգուշութեանն ապահով առնէ

եւ համայն գործառնութեանց բարձր Սրբազնութեանդ առբերէ զբարի վախճան : »

Բայց զի Յովհաննու ծանր էր նահանջել զկատարումն առաջադիր խորհրդոյն՝ խնդրեաց գրով ի Տեղապահէ գլխաւոր հրամանատարութեան կովկասեան զաւառաց ի Նիկիտայ, Բանգրատով Ղեներայէ հանել զՅարութիւն վարդապետն ի ձեռն մարմնաւոր իշխանութեան ի Հաղբատայ անտի եւ հասուցանել մինչեւ յէջմիրածին : Այլ չեւ եւս ի գործ եկեալ խնդրոյ՝ եկն ի վերայ հրաման ի գլխաւոր հրամանատարէ (ի կոմսէն) առ յիշեալ Ղեներայն՝ թողուլ զԱլամդարեանն երթալ առ Արքեպիսկոպոսն Ներսէս վասն Կայսերական թոյլատուութեանն : Ծանուցեալ Յովհաննու զայս հրաման նմին Ալամդարեանի, կոչեաց զնա առ ինքն ի Տփլիս, եւ ետ ճանապարհորդել ի 25 Յունիսի 1831 : »

* * *

Նոր-Նախիջեւանու Ս. Խաչ Վանուց Վանահայր կարգուած է Ալամդարեանց Յարութիւն վարդապետ 1833ին :

Այս վանքին մէջ գրած է (4 Մարտ, 1834) « Անարատ գառին քառանգ (1) սեղան » սրտառուչ մաղթերգը :

Երկու ամիս յետոյ՝ Մայիսի 14ին, աւազակներէն ը խոշտանգուի, եւ տասնօրեայ խօթութենէ մը

(1) Սուրբ Խաչ :

զկնի՝ 1834 Մայիս 24ին կը վախճանի եւ կը թաղուի նոյն Վանուց Տաճարի աջակողմեան դրան քովը, որոյ հանդէպ հանգուցած են Հիւսիսափայլի խըմբագրապետ Ստեփաննոս Նազարեանցի անբաժանելի եւ անուանի աշխատակցին մարմինն :

Ահաւասիկ զոյգ մը կրթական աշխատաւորներ, որ մի եւ նոյն Ս. Սային հովանաւորութեան տակ հանգչած են :

Յարութիւն Վարդապետ Ալամդարեանց՝ որպէս քաջուսումն անձ, եւ քաջաքարոզ եկեղեցական, յայտնի է Ռուսաստանի գրեթէ բոլոր Հայոց :

Ալամդարեանց՝ իբրեւ բանաստեղծ, նշանաւոր տեղ կը բռնէ :

Կարդացած չեմ սակայն իւր բոլոր չափաբերական երկասիրութիւնները :

Թէ եւ որոշ գիտցուած չէ, թէ ուրիշ ի՞նչ երկեր թողած է Հայր Ալամդարեանց : Սակայն միթէ՛ իրաւունք չունէի՞ն Ռուսահայ թերթերն՝ երբ ժամանակին կը մեղադրէին Ռուսաստանի մայրաքաղաքը բնակող Կէօքչէեանց Յարութիւն Աւագ-Քահանային համար, որ երբեմն Ալամդարեանցի տոնմանունը վրան առած է եղեր, եւ միանգամայն Ալամդարեան Վարդապետին մանկութեան եւ պատանեկութեան օրերուն ակնաստես գտնուելով, նորին Սրբութեան դժբաղդ պատահարաց ալ մօտէն իրազեկ եղած էր : Ուստի, է՞ր սեպուհ պարտք չն մարուի, Ալամդարեանցի ոչ միայն գրական վաստակոց նկատմամբ մանրամասն ծանօթութիւններ տա այլեւ անոր ընդարձակօրէն կենսագրութեան հելուսագիծ պատկերն ալ հրատարակել, յաւերժացնու

լու համար դարուց ի դարս Ալամդարեանցի անուանը հետ, նաեւ գործերն ալ, յիշատակներն ալ :

Յարութիւն Վարդապետ Ալամդարեանց բնական հանճար ունէր, գիտէր Հայերէնէ զատ՝ Ռուսերէն :

Ընդ երկար ի Մոսկուա եւ ի Տփղիս պաշտօնավարած էր, մանաւանդ Ներսիսեան Դպրանոցի մէջ ունեցած տեսչական պաշտօնավարութիւնը մինչեւ 1831՝ խիստ արդիւնաւոր եղած է :

Ներսիսեան Դպրանոցի Վերատեսչութիւնը շատերն ըրած են : Մեր գիտցած օրերէն դուրս՝ Տէր Գարբիէլ Աւագ-Քահանայն⁽¹⁾ ալ նոյն պաշտօնը մէկ եւ կէս տարի կատարած է 1845ին :

Ստեփաննոս Նազարեանց ալ միեւնոյն պաշտօնին կոչուած է, ինչպէս նաեւ Ալամդարեանցի ազգատոհմէն՝ Միքայէլը, եւ Կարինեանց⁽²⁾, որք հրաժարած են 1851ին :

Նմանապէս, սոյն վերատեսչական պաշտօնը վարած են արժանաւորութեամբ հոգելոյս Շահնազար-

(1) Տէր-Գարբիէլ՝ սոյն միջոցին ի Տփղիս ջալաբան բացած է, եւ 1850 Սեպտեմբերէն սկսեալ մինչ 1851 Ապրիլի վերջ, շաքաթագիր Արարաջը հրատարակած է, ընդ ամենը՝ 33 թիւ :

(2) Կարինեանց Յակոբ, որ յետ Տէր-Գարբիէլի՝ Տփղիսու Ներսիսեան Դպրանոցին Վերաստուչ կարգուած է, ի մէջ լլոց, ունի հետեւեալ գրական գործունէութիւնը :

1846ին ի Թիֆլիս հրատարակեալ Կովկաս լրագրոյն խմբագիրներէն մին էր :

1861ին գրած եւ հրատարակած է՝ «Տեսութիւն Տասնամայ գործողութեանց եւ հաշուոց հոգաբարձուաց Ներսիս-

եանց Կարապետ Վարդապետ, եւ Պատօսնակասար
եսնչի անուամբ՝ Գարեգին Մուրատեանց (Ամենա-
պատիւ Տ. Մելքիսեդեկ Սրբազան Մուրատեանց),
ինչպէս նաեւ Յովհաննէս Ղազարեան Ղայթմազեանց,
Պետրոս Սիմոնեանց, Արշակ Նահապետեանց (զար-
դիս՝ Նահապետ Վարդապետ) եւ Սպէնդէրեան :

Եւ սակայն սոյն բոլոր ծանօթ անձնաւորու-
թեանց մէջ՝ միայն երկու անձնաւորութիւններ կան,
որոց յիշատակն եւ արդիւնաւորութիւնն՝ յաճախ
օրհնութեամբ կը յիշուին եւ կը շնչտուին :

Հա՛րկ է յիշել թէ, առաջինն է՝ ազնուական Պա-
րոն Պետրոս Շանշեանցին պաշտօնավարութիւնը, ո-
րոյ օրով դաստիարակութեան ինդիւն Ռուսահայոց
մէջ՝ մարմին եւ արիւն դարձած է, եւ որոյ արժա-
նի կենսագրութիւնն մօտերս ի լոյս պիտի դայ, Նո-
րին Ազնուութեան մտասուն աշակերտներէն՝ Տէր
Մելքիսեդեկ Սրբազան Արքեպիսկոպոսին կողմանէ :
Երկրորդապէս կը դասուի՝ Ալամդարեանցի վերա-
տեսչական պաշտօնավարութիւնը :

եան Հայոց հոգեւոր Ուսումնարանին Տիկիսոյ ի 1851-
ց1861 ամն» :

Աշխատակցութեամբ Կարինեանց Յակոբ Վարժապետի
Սերովբէ Վարժապետին չորրորդ որդին՝ Միքայէլը «Ինկվիզ-
իայի» Պարգմանութիւնը ըրած է, որ «պագրեալ է ի Տրփ-
դիս, 1853ին» :

Ներսէս Աշտարակեցիէն մնացած «պարսն մը կար. այս
պարսնը՝ Պօլսեցի ոսկերչի մը յանձնուած էր, որ «պած է
ի մէջ ուրիշ գործոց, Կարինեանցի բազմամիւ բանասեղ
ծական ոտանաւորները» :

Միքիթարեան Աբէլ Արքեպիսկոպոսէն գրուած եւ 1863ին
ի Մոսկուա «պագրուած «Անուշաւան» վիպասանութեա
դէմ հերքում մը գրած է :

Ալամդարեանց Վարդապետ անշահախնդիր էր, եռանդուն եւ վեհանձն՝ իւր բոլոր գործոցը մէջ։ Եւ սակայն՝ իբրեւ մարդ էակ, ունեցաւ իւր թերութիւններն, իւր տկարութիւններն։

Ո՛վ է մարդ՝ որ ո՛չ մեղիցէ։

Եւ այս պատճառաւ՝ շատ վշտեր պատճառեց Ներսէս Աշտարակեցւոյն, յորմէ յանդիմանութիւններ կը կրէր միշտ։ Եւ Ներսէս Երզ ամենէն աւելի գիտէր թէ՛ մարդը դատելու համար՝ մարդը սովորիլ պէտք է։ Ուստի՝ կը պատմուի թէ, Ներսէս՝ Ալամդարեանցին՝ Եօթանասնեկի եօթն անգամ ներեց, զի կը գնահատէր անոր եռանդուն եկեղեցասիրութիւնը, անվիճելի արժանիքը եւ անձանձիր աշխատասիրութիւնը։

Եւ երբ Ներսէս Արքեպիսկոպոս կաթողիկոսանալով 1845ին Փեղերսպուրկէն կ'ելնէ եւ ի Նոր-Նախիջեւան կուգայ, կ'այցելէ Ալամդարեանց Յարութիւն Վարդապետի գերեզմանը, եւ արտասուելով կ'օրհնէ։

Եւ ես իմ խօսքս կը կնքեմ, պատշաճեցնելով հետեւեալ պարբերութիւնն Նոր-Նախիջեւանի Ս. Խաչ մենաստանի Տաճարին հովանւոյն տակ բազմարդիւն եւ մեծանուն Վարդապետին համար, եւ կ'ըսեմ։

« Եթէ լացը՝ մեռնողի համար սիրոյ նշան է, այն էամանակ հանգուցեալ Ա.Լ.Ս.Մ.Դ.Ա.Ր.Ե.Ա.Ն.Յ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ համար մի միայն նորա սըրտասուն եւ հոգեսուն աշակերտները թո՛ղ չը լան։ այլ եւ շատերը »։

